

BIBLIOTECA REVISTEI CRITICE

12

CĂLĂTORI STRĂINI

IN

MOLDOVA ȘI MUNTENIEA IN SECOLUL XVIII

Carra, Bauer și Struve

DE

GIORGE PASCU

Profesor la Universitatea din Iași

1940

IAȘI — INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «BRAWO» — IAȘI

Opere de G. Pascu

1. **Despre Cimilituri**, studiu filologic și folkloric. I Iași 1909, II și III București 1911.
A. Philippide, prefață: lucrare de mare valoare... un studiu atât de complet și de original asupra cimiliturilor românești precum un altul nu există asupra acelui subiect în nicio literatură.
2. **Etimologii românești**. Iași 1910.
3. **Sufixe românești**. București 1916. Operă premiată (cu 5.000 de lei aur) și tipărită de Academia Română.
A. Philippide, prefață: lucrare de mare valoare., atât de completă, atât de amănunțită și în aceeași vreme atât de sistematică...
4. **Istoria literaturii române din secolul XVI**. București 1921.
5. **Istoria literaturii române din secolul XVII**. Iași 1922.
Istoria literaturii române din secolul XVIII:
6. **Cronicarii moldoveni și munteni**. București 1926.
7. **Viața și Operele lui D. Cantemir**. București 1924.
8. **Epoca lui Clain, Șincai și Malor**. Iași 1927.
9. **Cronicarii moldoveni Gligorie Ureache și Miron Costin**. Iași 1936.
10. **Letopisețul cel moldovenesc utilizat de Gligorie Ureache în legătură cu toate letopisețele moldovenești în slavonește**. Iași 1938.
11. **Cantemir, Descrierea Moldovei**, traducere din latinește. București 1938.
12. **Dictionnaire étymologique macédo-roumain**. I Les Éléments latins et romans, II Les Éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immédiates, obscurs, Iași 1925.
Norbert Jokl, *Indogermanisches Jahrbuch*, XI 227-228; Operă vastă bazată pe studiul aprofundat al izvoarelor, de o importanță specială în toate părțile sale pentru filologia albaneză.
Paul Kretschmer, *Glotta*, 19/1931 pg. 197-198: prin vol. II (care-1 interesa ca elenist) autorul a făcut un serviciu important istoriei limbii românești și grecești.
13. **Rumänische Elemente in den Balkansprachen**. Genève 1924.
Paul Kretschmer, *Glotta* 16/1928 pg. 181-182: lucrare meritoasă și prețioasă.

BIBLIOTECA REVISTEI CRITICE

12

CĂLĂTORI STRĂINI
IN
MOLDOVA ȘI MUNTENIEA IN SECOLUL XVIII

Carra, Bauer și Struve

DE

GIORGE PASCU

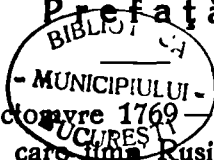
Profesor la Universitatea din Iași

1940

IAȘI — INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «BRAWO» — IAȘI

Prefață

Cei cinci ani, Octomvrie 1769 — 10 Iulie 1774 (pacea dela Chiuciuc Cainargi), în care ~~luna~~ Rușii, în războiu cu Turcii, au ocupat Moldova și Muntenia, constituie o epocă importantă din istoria României.

Încă înainte de Oct. 1769 diplomații din Germania prietini ai Rușilor știeau desigur de intenția Rusiei de a declara războiu Turciei și de a ocupa Moldova și Muntenia și în consecință se-nțelege ușor dorința lor de a se informa despre geografia și istoria celor două țări. Așa ne explicăm noi de ce învățatul german *Büsching* traduce în nemțește tocma în 1769 *Descrierea Moldovei de Cantemir: Historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau*.

Îndată ce-au ocupat Moldova și Muntenia, Rușii înșiși au întreprins cercetări geografice și istorice cu privire la cele două țări. Cercetările generalului rus *Bauer*, unul din comandanții șefi ai armatei imperiale, au fost publicate de dînsul în *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, 1778, și *Harta Moldovei*, 1779.

În timpul ocupației lor, Rușii au introdus în cele două țări, și mai ales în Moldova, unde terenul era mai favorabil, forme de viață cu totul nouă, occidentale, precum și întrebuițarea mai largă a limbii franceze, punînd astfel bazele modernizării României.

Știrile publicate în străinătate despre mersul războiului ruso-turc au atras atenția străinătății asupra Moldovei și Munteniei, așa că îndată după războiu numeroși călători și aven-

turieri au venit în cele două țări să-și caute norocul sau să-și satisfacă curiozitatea. Unii dintre aceștia ne-au lăsat opere foarte interesante pentru epoca 1775-1800. Așa, *Carra: Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Paris 1777.

Ideia de a studia pe Carra mi-a venit dela preocuparea de a scrie o istorie a francmasoneriei românești. În adevăr, francmasonii pretind că în România francmasoneria a fost introdusă de un oarecare *Carra* pe vremea lui Const. Mavrocordat ca Domn al Munteniei, în anul 1735 (Dașchevici, *Istoricul francmasoneriei din România*; G. Pascu, *Die Geschichte der rumänischen Freimaurerei*, în *Südostdeutsche Forschungen*, 4/1939 pg. 297-306).

Atunci am căutat să cetesc *Histoire de la Moldavie et de la Valachie par M. C[arra]*, 1777. Am constatat însă că preceptorul fiilor lui Grigore Al. Ghica Vodă din 1775 este alt personaj decît cel dela 1735. Opera lui însă m-a atras din moment ce-am fost surprins de asemănările unor pasaje ale lui cu anumite pasaje din Cantemir.

Opera lui *Carra* se completează cu aceia a lui *Bauer*, dovadă că, în ediția a doua a operei sale (Neuchâtel 1781), *Carra* însuș reproduce pe *Bauer*. Pe de altă parte, încă din 1928 constatasem că *Voyage en Krimée*, jurnalul de ambasadă al lui *Struve*, 1793, cuprinde lucruri interesante pentru Romîni (*Revista Critică*, 2/1928 pg. 232-233).

Studiul celor trei opere m-a pasionat, întru cît interpretarea lor puna în joc cunoștinți multiple de istorie politică, istorie literară și filologie.

Observ în special că, neștiind românește, de multe ori autorii au scris cu totul greșit cuvînte românești foarte importante în chestie, din care cauză mai ales *Bauer* n-a putut fi utilizat așa cum se cuvine. Prima grijă a fost deci de a restabili forma adevărată a cuvintelor scrise greșit.

Lucrarea de față, gata complet în manuscris încă din vara lui 1934, a apărut mai întăiu supt formă de articole în *Revista Critică*: *Carra*, în vol. 10/1936 No. 4 și vol. 11/1937 No. 1 și 2—3; *Bauer* în vol. 13/1939 No. 2—3; și *Struve* în vol. 14/1940 No. 2—3.

Iași, 13 Iunie 1940.

G. Pascu

Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul XVIII

'Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une Dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces par M. C... qui a séjourné dans ces provinces'. | Plus je vis d'étrangers, plus j'aimoi ma patrie. | A Jassy (sic !). Aux dépens de la société typographique des Deux-Ponts, 1777.—Approbation : à Paris, ce vingt-cinq Janvier, mil sept cent soixante et dix-sept. — mic în 8°, 223 pg.+32 de pagini : titlul, épître dédicatoire, discours préliminaire și table des matières.

Autorul cărții este *Carra*, cum iscălește scrisoarea-dedicație (épître dédicatoire) către Prințul Louis de Rohan.

Cartea are două părți bine distincte : a) una istorică, pg. 6-161, și b) una actuală, pg. 162-223, precedate de o introducere, pg. 1-5.

Pentru partea istorică *Carra* invoacă de mai multe ori *les annales de Moldavie* (pg. 40, 59, 149), *les annales de ce pays* (pg. 13), *les recherches que j'ai faites sur l'histoire de ce pays* (pg. 13), odată *les annales de la Valachie* (pg. 47), altă dată *les annales de la Moldavie et de la Valachie* (pg. 35), ceea ce putea face să credem că autorul învățase românește și utilizase letopisețile Moldovei și Munteniei.

N. Iorga în *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iași 1917, pg. 60-61, afirmă că, în Istoria sa, *Carra* a utilizat : Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir ; cronicile Moldovei în forma dată lor de Miron Costin, într-un manuscris lacunar ; și cartea generalului rus Baur (sic,-ur !).

În Istoria Românilor prin călători ², București 1928, pg.

222-223, Iorga își menține afirmația de la 1917: «Carra cunoștea scrierile (sic, plural!) lui Cantemir; ale generalului rus Baur, care-a dat o descripție a țărilor (sic,-e!) noastre după notele boerilor; și a răsfoit și ceva din cronicile Moldovei».

Carra n-a cunoscut pe Bauer la această dată, ci mai târziu, și nu l-a utilizat nici când l-a cunoscut (v. C), iar cronicile Moldovei nu le-a cunoscut deloc.

Toată partea istorică a lui Carra este un plagiat din Istoria Imperiului Otoman de Cantemir, care, cum se știe, are numeroase note de istoria Moldovei și Munteniei, și anume în ediția franceză: *Histoire de l'empire othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence*, avec des notes très instructives, par S. A. S. Demetrius Cantimir, Prince de Moldavie, traduites en français par M. de Joncquières, commandeur, chanoine régulier de l'ordre hospitalier du Saint-Esprit de Montpellier. Paris, vol. I-II-III-IV, 1743.

În prefața sa, de Joncquières spune că Istoria Imp. Ot. a fost scrisă de Cantemir în latinește (pg. 24), lăsând a înțelege că el și-a făcut traducerea de pe originalul latinesc. De fapt, cum se știe, de Joncquières a tradus cartea lui Cantemir de pe traducerea engleză a lui Tindal, Londra 1734.

Urmînd fidel pe Tindal, la sfîrșitul vol. IV de Joncquières a tradus și biografia lui Dimitrie Cantemir, făcută de Tindal pe baza notelor lui Antioh, fiul lui Dimitrie: *La Vie de Demetrius Cantemir Prince de Moldavie* (pg. 467-488).

Carra ia din Cantemir pasaje întregi, ori tale quale, ori cu mici modificări stilistice și cu mici suprimări, și le juxtapune fără a aminti macar în treacăt de vreo operă de-a lui Cantemir.

A. 1. De la Moldavie. Géographie ancienne; création des Princes, pg. 6-26.

1. Pg. 6—pg. 11 rînd 24 = Histoire Oth. II pg. 368-371, nota gg): *Les deux Moldavies*, cu următoarele modificări:

α) Intercalări de pasaje din alte locuri din Cantemir.

2. Pg. 7-8. Kilia, anciennement Licostom, aujourd'hui nommé Cilia par les Moldaves = Histoire Oth. II 127: Kili, l'ancienne Lycostom, appelée Cilia par les Moldaves.

3. Pg. 10. Giergine, qu'il ne faut pas confondre avec

Giurgew en Valachie sur le Danube.—Cf. Histoire Oth. III 84: Ces commandans passent le *Danube* près de *Girgiouv, ville de Valaquie*;—Histoire Oth. III 98 nota g): *Girgiou*, ancienne ville de *Valaquie*.

4. Pg. 11 rînd 9-13 = Histoire Oth. II pg. 70-71, care însă se referă la *Fălcii*, nu la *Taiphalia*, cum înțelege Carra:

C a r r a

Sur le Pruth, peu éloigné de *Falczy*, est la *Taiphalia* d'Hérodote... Elle est au sud de l'Ister, autrement Danube, et environ à dix mille de distance de Hussi, où Pierre I fut obligé de capituler en 1711 avec Mehemet Baltagi-Bachi.

C a n t e m i r

Falczy. Nom d'une ville de Moldavie sur la rivière du Prut; ayant l'Ister au midi à quelques dix miles de distance de Hussi, où Pierre le Grand, Empereur de Russie, après quelques jours d'engagement avec les Turcs, conclut la paix en 1711.

β) Adaptări.

5. Ce fut Trajan qui la fonda [cetatea *Ancyre Galatium*], comme le témoignage un marbre qui fut trouvé sous le règne du Prince *Démétrius Cantemir*—în original de mon tems, Hist. Oth. II 370.

6. Sur le Pruth, peu éloigné de *Falczy*, est la *Taiphalia* d'Hérodote, qui doit avoir été autrefois assez considérable, à en juger par les ruines qui ont été découvertes du temps du même Prince *Démétrius Cantemir*—în original de mon tems, Hist. Oth. II 370.

γ) Aداuse.

7. Nume de orașe: *Czernauwitz* și *Satagora* [= *Sadagura*].

8. Pg. 11 rînd 25—pg. 13 rînd 7 = Histoire Oth. II pg. 371-372, nota *hh*): *Soczava* [și *Jassy*].—Pg. 12 rînd 15 scrie *Saczova*, desigur greșală pentru *Soczava*, în loc de *Jassy* din originalul lui Cantemir.

9. Pg. 13 rînd 7—rînd 22, considerații despre origina obscură a întemeerii orașelor din Moldova, este o amplificare a unui pasaj dela pg. 27:

Pg. 13... le témoignage des Grecs modernes est si suspect, qu'ici trouvé aucun monument que l'on ne peut espérer des Pg. 27. On n'a encore jusqu'ici trouvé aucun monument qui témoigne de son an-

éclaircissemens positifs sur tiquité et du nom de son fondateur. l'histoire ancienne de ces contrées et sur la fondation des villes.

Pasajul dela pg. 27 este el însuș luat din Cantemir, v. mai jos.

10. Pg. 13 rînd 23—pg. 16 rînd 13 = Histoire Oth. II pg. 372-374, nota ii) : *Écus d'or*, tributul anual pe care Moldova îl plătea Porții otomane.

Carra suprimă ultimele opt rînduri ale notei și le-nlocuește cu trei dela dînsul, fără importanță.

Despre acest tribut Cantemir vorbise deja mai înainte, cam în acelaș fel, în Histoire Oth. I pg. 226-228, nota k) : *Tribut annuel*.

11. Pg. 16 rînd 14—pg. 26 = Histoire Oth. II 375-383, nota ll) : *De sa garde*, ceremonia învestirii Domnilor Moldovei la Constantinopol.

Suprimă cîteun cuvînt ori cîteo paranteză ori modifică vreo expresie :

Le Sultan ordonne à quelque officier de la cour d'aller installer le Prince (pg. 23)—Le Sultan, *soit qu'il soit à Constantinople ou à Andrinople*, ordonne à quelque officier... (pg. 380).

Alors tout ce qu'il y a de distingué, *parmi les nobles et bourgeois*, va au-devant de lui à cheval (pg. 24)—Alors tout ce qu'il y a de distingué, *dans le civil et dans le militaire*, va au devant de lui à cheval *au nombre de plus de deux mille personnes* (pg. 381).

On va descendre devant la porte de l'Eglise Cathédrale, *qui est ordinairement dédiée à St. Nicolas* (pg. 24)—et va descendre à la place devant la porte de l'Eglise Cathédrale dédiée à St. Nicolas (pg. 381).

Le métropolitain accompagné de trois évêques et de tout son clergé monacal, présente au Prince la croix et le livre des Evangiles à baiser. *Le tintamare de la musique turque cesse pendant ce temps là*. Le prince *entre* dans l'église : on entonne aussitôt l'hymne... (pg. 24-25)—...le livre des Evangiles à baiser ; *la musique du Sultan ne jouant point pendant cette cérémonie*. Il faut remarquer que ces trois évêques assistants sont ceux de Moldavie qui en a autant, au lieu qu'il

n'y en a que deux en Valachie. Le Prince entrant dans l'Eglise, on entonne l'hymne (pg. 381).

Introduce câteva note de actualitate, despre care v. 2 8, 8 2, apoi B 16 1.

Cele cinci rînduri finale, în care Cantemir anunță că va reveni asupra celor spuse în această notă, au fost firește suprimate de Carra.

2. *De la Valachie. Géographie ancienne: elle reconnoît la domination des Turcs. Autorité de ses Princes*, pg. 27-35.

1. Pg. 27, în primele zece rînduri de text, vorbește de *Bucharest* și *Jassy*, note de actualitate (v. B 12 2), iar între ele intercalează un pasaj luat din Cantemir.

On n'a encore jusqu'ici trouvé aucun monument qui témoigne de son antiquité et du nom de son fondateur.

Toutes les autres villes de Moldavie [afară de Iași] ne montrent aucun vestige de leur fondation, nulle inscription n'atteste leur antiquité.

Histoire Oth. II 371, nota h h), *Soczava*.

2. Pg. 27 (ultimele 8 rînduri)—pg. 28 rînd 10. *La Tour de Severin et les ruines de Calé* = Histoire Oth. I pg. 226 nota h): *Severin*, și nota i): *Calé*.

3. Pg. 28 rînd 11-12 = Histoire Oth. I pg. 226 nota k): *Tribut annuel*, rînd 1-3.

4. Pg. 28 rînd 13—pg. 29 rînd 5 = Histoire Oth. I pg. 216-217, paragr. 8, *Mahomet I rend les Valaques tributaires*, A. C. 1418.

5. Pg. 29 rînd 6-16 = Histoire Oth. I pg. 226 rînd 4-7—pg. 227 rînd 1-4, nota k), *Tribut annuel*, plus un *adâus* pe care-l subliniem:

Mais les Turcs ensuite n'étant pas contents du tribut convenu, firent adjuger à leur trésorerie impériale les salines de la Valachie et les droits d'entrées et de sorties qu'on affermoit à *des marchands grecs ou arméniens, ou aux seigneurs du pays*.

6. Pg. 29 rînd 16-21, în care-i vorba de tributul *Munteniei*, sînt un rezumat de două pasaje din Cantemir, în care-i vorba de tributul *Moldovei*:

Elle [la Valachie] en a joui Etienne le Jeune, qui fut

]des droits] depuis, quoique le Turc n'ait cessé d'augmenter les contributions au point que le Prince de Valachie est obligé de payer aujourd'hui près de *deux millions de notre monnoye*.

mis sur le trône à sa place [à la place de Pierre Rares].. stipula de payer *douze mille écus*... Et aujourd'hui... non seulement il faut payer au trésor impérial *soixante mille écus* de tribut annuel, il en faut encore *vingt-quatre mille* pour l'offrande de Pâques, sans compter les avanies.

Histoire Oth. II pg. 373-374, nota ii), *Ecus d'or*, si [Supt urmaşul lui Petru Rares] enchérèrent même si fort leurs premières demandes, que les pauvres Moldaves se virent accablés : outre *soixante-quinze mille écus de l'empire* qu'on exigea d'eux, ils furent encore taxés à *cinquante mille léonins* pour remplacement ou équivalent du *Jezyie mali* ou offrande de Pâques.

Histoire Oth. I 228, finalul notei k), *Tribut annuel*.

7. Pg. 29 rînd 22—pg. 30 rînd 16. Les Princes de Moldavie et de Valachie jouissent de toutes les prérogatives attachées à l'autorité despotique; ils peuvent se jouer impunément de la vie, de l'honneur et des biens de leurs sujets sans en rendre compte ni à leur nation, ni au divan de Constantinople; ils font et abolissent les loix; ils donnent les charges, les emplois selon leur bon plaisir. Dès le moment qu'un nouveau Prince est in-

Autorité royale. Cette prérogative est demeurée jusqu'ici inviolablement attachée aux Princes de Moldavie et de Walaquie. Ils ont la pleine puissance de vie et de mort sur tous leurs sujets, font des loix nouvelles, et remplissent toutes les grandes charges selon leur plaisir. Et depuis le moment que le nouveau Prince est installé, on n'entend point à la Porte les plaintes de qui que ce soit pour cause de mort, quand même un ba-

stallé, la sublime Porte est fermée aux plaintes de qui que ce soit pour cause de mort : quand même un seigneur ou tout autre évidemment innocent auroit perdu la vie. Ce n'est que dans des cas de concussion et de taxes levées contre les loix, ou de trahisons contre la sublime Porte, que le Prince est accusé et souvent déposé et mis à mort.

ron, ou tout autre évidemment innocent auroit perdu la vie. C'est seulement en cas de concussion et de taxes levées contre les loix, que le Prince peut être accusé de tyrannie, et qu'il lui en est demandé raison.

Histoire Oth. II' pg. 406, nota 22 : *Autorité royale*. autoritatea Domnilor Moldovei și Munteniei asupra supușilor lor, recunoscută de Turci.

8. Pg. 30 rînd 16—pg. 34. Cuprinde o anecdotă care nu se găsește la Cantemir :

Si le prince accusé a vent de ce qui se trame à Constantinople contre sa vie, il peut se racheter moyennant quelques sommes distribuées à propos aux favoris de sa Hautesse. S'il n'a pas le temps de faire usage de ces moyens et qu'il soupçonne l'arrivée de quelque émissaire secret de la Porte, chargé de lui couper la tête, et de l'envelopper dans la pancarte d'un firman, il se tient sur ses gardes ; on fait arrêter l'émissaire avant qu'il se présente dans la grande *spatarie* ou salle d'audience, et on le fait pendre tout doucement, sans en rien dire à personne. Pour donner à ce propos une idée de la ruse des Princes grecs et de la manière dont ils savent se jouer des Turcs et de la sublime Porte, je raconterai ici *une anecdote du règne de Nicolas Maurocordato*, Prince de Moldavie, déposé en 1710 : ce Prince ayant avis que l'on avoit fait partir de Constantinople un pacha avec trois cens janissaires pour Chozin, et que ce pacha avoit ordre de passer par Jassy pour examiner sa conduite et apporter sa tête, envoya au-devant de ce pacha un de ses boyards les plus affidés, pour le prier d'empêcher ses janissaires de faire aucune insulte aux femmes ni aux filles de cette ville, qui étoient, ajouta le boyard, de belles créatures, mais toutes de la religion grecque. Va, répondit le pacha au boyard, dis à ton Prince que je me mocque de sa religion, et que si je trouve quelque jolie fille dans son pays qui me convienne, je l'enlèverai malgré lui. Sur cette réponse qui fut rendue en plein divan, en présence du Prince et de tous ses boyards, on assemble tous les soldats moldaves et grecs que l'on put trouver, avec ordre à l'hetman, qui est le général de la cavalerie du Prince, de se tenir aux environs de Jassy. Cette hardiesse pouvait être regardée

à la Porte comme une rébellion ouverte contre le pacha ; mais ce qui le Prince Maurocordato avoit prévu, arriva. À peine le pacha fut-il entré dans Jassy, que ses janissaires enleverent deux au trois filles et les enfermèrent dans le palais où le pacha étoit logé. Aussitôt le Prince convoque ses nobles et fait sonner le tocsin sur les Turcs. On accourt de tous côtés. Deux mille hommes bloquent le pacha et les trois cens janissaires qui n'avoient pas eu le temps de se reconnoître et qui se retirèrent à la hâte dans un monastère. Pendant ce temps-là on écrit au divan de Constantinople, au nom de la noblesse et de tout le peuple, pour se plaindre de cette infraction à la loi, qui défend aux Turcs de violer aucune femme chrétienne, ni de l'enlever par force, surtout si cette femme est sujette de l'empire ottoman. La politique des Turcs est singulièrement sévère sur cet article. Sans attendre la réponse du pacha à qui les Grecs ne permettoient pas de faire partir de courrier, on envoya sur le champ un chiaoux [=ciaus] avec ordre de casser le dit pacha et de l'exiler en Crimée : ce qui fut exécuté ponctuellement. Dans cet intervalle le Prince fit entendre au grand visir que si le pacha et ses janissaires n'avoient point été massacrés, c'étoit à lui à qui l'on en étoit redevable ; de sorte qu'au lieu d'être déposé pour cette fois, il fut encore comblé d'éloges sur sa prudence et sa fidélité. Les anecdotes de ce genre sont très communes dans la Turquie Européenne. Rien de si plaisant en général que la manière dont les Grecs mystifient cette nation des Ottomans.

Quand ceux-ci à leur tour ont envie de déployer leur vengeance contre quelqu'un, surtout contre un chrétien, la calomnie et les moyens les plus atroces ne manquent pas. Un reis effendi osa donner un jour au divan de Constantinople le conseil affreux et barbare de faire égorger dans une nuit tous les chrétiens grecs renfermés dans l'empire. Il y eut sept voix contre cinq en faveur du reis effendi. Ragib-pacha, grand visir alors, et qui étoit d'un avis contraire, s'éleva fortement contre cet abominable projet et représenta au Grand Seigneur qu'un tel acte de cruauté armeroit tous les Princes chrétiens contre lui, et occasionneroit la ruine de l'empire. Son avis prévalut, et chacun fit serment de tenir le secret sur ce qui venoit de se passer. Ce même Ragib-pacha l'a déclaré en mourant à un Prince de Moldavie, avec qui il étoit fort lié, et c'est de ce Prince qu'on tient l'anecdote.

3. *Histoire des Princes de Moldavie et de Valachie*, pg. 35-60.

1. Pg. 35—pg. 36 rînd 1 :

Après la mort de *Dragul* ou *Dracula* et l'extinction de sa famille, dont nous avons parlé au commencement de cet ouvrage [v. mai jos], la Moldavie et la Valachie passèrent sous le domination du

célèbre *Mathias Corvin* roi d'Hongrie. Mais ces deux provinces souffrant impatiemment alors tout joug étranger, songèrent bientôt à élever sur le trône un Prince de leur nation. *Etienne* fut élu d'une voix unanime, et ce héros commence son règne par des succès si heureux, que les annales de la Moldavie et de la Valachie l'ont toujours considéré comme le plus vaillant Prince qui ait régné dans les deux provinces. Il prit et fortifia *Bucharest*, *Craiova* et *Focșani*.

2. Pg. 3 rînd 15-25 :

Avant la conquête de l'empire grec par Mahomet second, la Valachie et la Moldavie eurent un chef indépendant appelé *Dragul*. Après la mort de *Dragul* et l'extinction de la famille qui régna fort peu de temps, la Valachie et la Moldavie passèrent volontairement sous la domination de *Corvin*, roi d'Hongrie, qui les protégea contre les Turcs. *Etienne le Grand* fu ensuite élu Prince des deux provinces.

Aceste pasaje sînt o combinație confuză din două locuri din *Histoire Oth.*, și anume I pg. 155 nota a), *Etienne Prince de Moldavie*, le héros de son siècle. Il vainquit le célèbre *Mathias Corvin*, roi de Hongrie... Il tourna vers la Valachie, qu'il soumit jusqu'à *Bucarest*, laissant *Vintilas* pour gouverner la province, și II pg. 61, Mahomet II, nota dd), *Cazyklu Voda, Prince de Valachie*,... *Capaluch*,... les chrétiens l'appellent *Dracula*. Je ne sçai sur quoi fondé, car ce terme n'a point d'analogie avec le langage moldave. Il est vrai que *Dragosch* est le nom d'un Prince de Moldavie, mais *Dracula* est bien plus ancien que lui.

În graba copiatului, Carra a confundat pe *Dracula* cu *Dragoș*, pe care l-a schimbat în *Dragul*; a-nțeleș că, după *Dracula*, Moldova și Muntenia au trecut supt stăpînirea lui *Mateiu Corvin*, regele Ungariei; și, din incursiunea făcută de Ștefan cel Mare în Muntenia, pînă la București, a-nțeleș că Ștefan cel Mare a domnit deodată peste Moldova și Muntenia.

Dracula-i Vlad II Dracul, Domnul Munteniei dela 1435-Dec. 1446.

Nu știi de unde a luat Carra *Craiova* și *Focșani*.

3. Pg. 36 rînd 1—pg. 37 rînd 6.

Profitant des guerres où Etienne vainquit le célèbre Mathias Corvin étoit en- Mathias Corvin, roi de Hongrie, et lui ravit les passages gagé de tous côtés, il [Etienne] lui enleva les passages montagneux de Transilvanie, montagneux de Transilvanie, qui encore aujourd'hui ser-

qui servent encore de limites à la Moldavie du côté du couchant, *et qui font partie du district de Crajova* [sic!].

Ses victoires réitérées lui assurèrent la Pokutie et la Podolie qu'il joignit à ses états, après avoir défait en bataille rangée les Polonois, dont il fit un grand carnage, outre quinze mille prisonniers.

L'action se passa près de *Cornar* (sic), lieu renommé pour ses bons vins. Ses prisonniers passèrent volontairement sous le joug et se fixèrent dans un grand terrain de deux milles de long, sur un mille de large, qu'ils labourèrent et ensemencèrent. On voit encore cet espace planté de deux bois, que les Polonois appellent *Buccorina* (sic) et les habitants *Dumbrava roschie*, ou rouges bocages, à cause qu'ils ont été plantés et arrosés avec le sang des Polonois.

Il réduisit sous son obéissance toutes les villes qui sont entre Léopold (sic, -d) et la Moldavie.

vent de limites à la Moldavie du côté du couchant.

Ses victoires réitérées lui assurèrent la Pocutie et la Podolie qu'il joignit à ses états, après avoir défait en bataille rangée les Polonois, dont il fit un terrible carnage, outre quinze mille prisonniers.

Cela se passa près de *Cotnar*, lieu renommé pour ses bon vins. Il fit réellement passer ses prisonniers sous le joug, en les obligeant de labourer un grand terrain (sic, ei) de deux milles de long sur un mille de large ; on voit encore cet espace planté de deux bois, que les Polonois appellent *Bucovina* et les habitants *Dumbrava Roschie*, ou rouges bocages, à cause qu'ils ont été plantés et arrosés avec le sang des Polonois.

Il réduisit sous son obéissance toutes les villes qui sont entre Léopole et la Moldavie.

Histoire Oth. I pg. 155, nota a), *Etienne Prince de Moldavie*.

4. Pg. 37 rînd 6—pg. 39 rînd 21 = Histoire Oth. I pg. 137-140, paragr. II, Bajazet I, *Bataille en Moldavie*, anul 1388, cu mici modificări de cuvinte.

5. Pg. 39 rînd 21—pg. 40 rînd 11 = Histoire Oth. I pg. 156 rînd 2-11 și 20-21, nota a), *Etienne Prince de Moldavie*.

6. Pg. 40 rînd 12—pg. 44 rînd 25 = Histoire Oth. I pg. 364-368, nota ff), *Bogdan*, fiul lui Ștefan cel Mare, din care suprimă cîteva rînduri dela început și dela sfîrșit.

7. Pg. 44 rînd 26—pg. 46 rînd 8 = Histoire Oth. I pg. 302-304, Soliman I, paragr. 17: Soliman primește supunerea lui Bogdan.

8. 46 rînd 9-17 = Histoire Oth. I pg. 156, ultimele opt rînduri ale notei a) *Etienne Prince de Moldavie*: Bogdani, Valahi albi și Valahi negri.

Ak Iflac, Ak Vlach 'Valaques blancs' devin *Akislac, Akulach*.

9. Pg. 46 rînd 18-24, rînduri de trecere:

Sous le règne de Bogdan et de deux autres Princes de sa famille qui lui succéderent immédiatement, les deux provinces restèrent en paix, et les Turcs, occupés alors à la conquête de l'empire grec, se contentèrent du modique tribut qu'on leur payoit.

10. Pg. 46 rînd 25—pg. 47 rînd 2. Mais Cazycluvoda étant parvenu ensuite à la principauté de Valachie, ce Prince résolut de secouer le joug et refusa le tribut annuel.

Histoire Oth. II pg. 18, paragr. 16, *Mahomet II, année 1460*.

11. Pg. 47 rînd 2-9. Mahomet II, qui venoit de prendre Constantinople, où il avoit établi dès lors le siège de son empire, courut en Valachie, et après deux combats sanglans qu'il donna contre ce Prince dans la pleine [sic, ei] de Foczeni, en 1460, il le força à fuir et à chercher une retraite en Pologne, où il mourut.

Enfin Mahomet, la troisième année de son règne, et la 875e de l'hégire (A. C. 1453), marcha avec une formidable armée et vint assiéger Constantinople.. Les troupes de la marine... forcèrent la ville à se rendre après un siège de cinquante un jours.

Histoire Oth. II pg. 6-7, paragr. 4, *Mahomet II*, asediul Constantinoplei.

...il alla prendre possession du palais impérial.

Histoire Oth. II pg. 13, paragr. 9, *Mahomet II*.

Le sultan court au danger le plus pressant, chasse le Prince qui avoit osé se révolter, et à sa place établit son jeune frère pour gouverneur.

Histoire Oth. II pg. 18, paragr. 16, *Mahomet II* année 1460.

Pasajul subliniat din Carra este introdus aici din altă parte; iar pasajul subliniat din Cantemir este utilizat de Cara ceva mai jos (v. no. 13).

12. Pg. 47 rînd 10-18. Les annales de la Valachie parlent de ce Cazycluvoda comme d'un parfait tyran. Il fit, dit'on, empaler six mille hommes pour une bagatelle; ce qui lui attira de la part des Valaques ses sujets le surnom ironique de *Capaluch* ou faiseur de pieux. Les Turcs même le qualifient dans leur histoire de *Cazikli*, qui veut dire *riche en pieux*.

Cazyklu Voda, Prince de Valachie, très saingulaire, un parfait tyran. Il fit empaler six mille hommes pour une bagatelle, ce qui lui attira de la part des Valaques ses sujets le surnom ironique de *Capaluch* ou faiseur de pieux. Les Turcs aussi semblent avoir envisagé cette étymologie, le qualifiant de *Cazykly*, qui veut dire riche en pieux.

Histoire Oth. II pg. 61, nota dd).

13. Pg. 47 rînd 18-20. Son frère fut mis en sa place par Mahomet II.

Le sultan... chasse le Prince ...et à sa place établit son jeune frère pour gouverneur.

Hist. Oth. II pg. 18, paragr. 16, *Mahomet II*, année 1460.

14. Pg. 47 rînd 20—pg. 48 rînd 9. Dans ces entrefaites *Etienne le jeune*, petit fils de Bogdan, et qui avoit succédé à la principauté de Moldavie, se souleva à son tour contre les Turcs, en refusant le tribut. Mahomet envoya un des pachas pour le mettre à la rai-

Soliman pacha conduit une armée considérable en Moldavie. *Etienne* étoit alors *Tekkiur* de Moldavie (yy). Ce Prince marche à la rencontre du pacha et le joint proche Faltchy (zz) sur les bords du Pruth.

La bataille est long-tems

son. Ce Prince marcha avec courage à la rencontre de ce pacha, le joignit à Faltchi sur les bords du Pruth.

La bataille fut longtemps douteuse; mais à la fin la victoire se déclara pour les Moldaves. Le général des Turcs y fut tué avec un grand nombre de ses soldats. On y fit quantité de prisonniers; le reste prit la fuite et se sauva au-delà du Danube.

douteuse; mais à la fin la victoire se déclare pour les Moldaves: le général des Turcs paya de sa vie la négligence, car il fut tué, et fut cause de la mort d'un grand nombre de ses soldats, dont il resta quantité de prisonniers; le reste prit la fuite et se sauva au-delà du Danube.

Histoire Oth. II pg. 28, paragr. 29, *Mahomet II, Les Turcs défaits par les Moldaves.*

Nota yy), la care ne trimete Cantemir (pg. 70), se referă la *Tekkiur de Moldavie*, roi de Moldavie, c'est *Etienne le Grand*.

Nota zz), la care iarăş ne trimete, este privitoare la *Falchy*, nom d'une ville et province de Moldavie, sur la rivière du Prut.

15. Pg. 48 rînd 10-19 = Histoire Oth. II pg. 28, paragr. 30, *Mahomet II, ravage la Moldavie, A. C. 1472*, cu mici modificări de cuvinte.

16. Pg. 48 rînd 20-23:

A cette époque la famille des Bogdans ne régna plus ni en Valachie ni en Moldavie; elle se retira en Ukraine, où elle joua un très grand rôle.

Aceste rînduri servesc de trecere la lungul pasaj următor, în care-i vorba de Timuş şi Ghiorghe, fiii lui *Bogdan* Hmielninski, hatmanul Cazacilor din Ucraina.

Carra a confundat pe *Bogdan*, fiul lui Ştefan cel Mare, cu *Bogdan* hatmanul Cazacilor! Pentru încheere, Carra chiar sfîrşeşte pasajul despre cei doi Cazaci cu fraza dela dînsul: Aînsi finit la familie de *Bogdan*.

17. Pg. 48 rînd 24—pg. 51 rînd 21 = Histoire Oth. III pg. 431-433, nota z), *Bogdan Kiemielniski*, hetman ou chef des Cosaques.—Vorbeşte în special de *Timuş*, al doilea fiu al hatmanului.

18. Pg. 51 rînd 22—pg. 56 rînd 6 = Histoire Oth. III pg. 433-436, nota aa) *George Kiemielniski*, fils aîné de *Bogdan*.

19. Pg. 56 rînd 8—pg. 57 rînd 1 = Histoire Oth. II pg. 405-406, nota 21), *Les états*, vorbește de Domnii Moldovei numiți de Turci.

De mon temps dela Cantemir devine *du temps du Prince Démétrius Cantemir* la Carra.

20. Pg. 57 rînd 8—pg. 59 rînd 7 = Histoire Oth. II pg. 318-320, paragr. 36, *Soliman* I (nu III, cum dă Carra I), intră în Moldova, A. C. 1538.

21. Pg. 59 rînd 8-10 :

Ici les annales de Moldavie se taisent sur ce qui se passa depuis 1538 jusqu'en 1670.

Analele Moldovei sînt Cantemir, care în Histoire Oth. nu are note privitoare la Moldova dela 1538 (Hist. Oth. II 318) pînă la 1672, nu 1670 (Hist. Oth. III 136).

22. Pg. 59 rînd 10-13 :

Tout ce que l'on peut croire, c'est que les Princes payèrent exactement le tribut à la Porte et que par ce moyen ils restèrent en paix.

Umplutură.

23. Pg. 59 rînd 14-60 = Histoire Oth. III pg. 136-137, paragr. 13, *Mahomet IV marche contre la Pologne*, A. C. 1672, și pg. 137, paragr. 14, *Duca Prince de Moldavie est déposé* :

<p>En 1670, Ducas, régnant sur cette principauté, Mahomet IV déclare la guerre aux Polonois, et marcha lui-même en personne contre eux. Son armée passa le Danube sur un pont qu'il fit construire à <i>Sacktache</i> (sic), et après avoir traversé la Moldavie, il vint camper près de <i>Chozin</i>, sur les bords du Tyras ou Niester. D'abord on envoya un gros parti de l'autre côté du fleuve, dans des bateaux, pour se saisir de <i>Zivanicks</i> (sic),</p>	<p>Mahomet marche contre la Pologne, H. 1083, A. C. 1672. Le Sultan marche en personne... le 8e du mois <i>Sefer</i> l'an 1083. Son armée passe le Danube sur un pont qu'il fit construire à <i>Saktache</i> [recte <i>Saktsche</i> = <i>Sacce</i>, <i>Isacce</i>], il prend sa route au travers de la Moldavie, et après de longues marches, il vient camper près de <i>Choczim</i> [= <i>Hotin</i>] sur les bords du Tyras. D'abord un gros parti est envoyé de l'autre côté du fleuve dans des ba-</p>
---	--

qui fut emporté d'assaut. Les Tartares se rendirent en même temps au camp du Sultan, et l'on donna ordre alors à Ducas, Prince de Moldavie, d'envoyer le bois nécessaire pour jeter un pont sur le Niester; mais ce Prince qui avoit des engagements secrets avec les Polonois, mit tant de lenteur à cette expédition, que Mahomet indigné donna ordre de le déposer et de s'emparer de tous ses trésors; ce qui fut exécuté. La noblesse eut la permission d'élire un autre Prince; elle choisit Pierre qui régna fort peu de temps.

teaux, pour se saisir de *Zivvaniecz*, qui est aussi-tôt emporté d'assaut. Les Tartares se rendent incontinent au camp, ayant à leur tête Kan Selim Gierai. Après cette jonction l'on jeta un pont sur le Tyras.

Duca Prince de Moldavie fut soupçonné de manque d'affection pour le service des Turcs ...la charpente qu'il devoit fournir ne venoit point, ou ne venoit que fort lentement et en petite quantité. On examina ce qui en pouvait être, et l'on découvrit qu'il avoit des engagements secrets avec la Pologne, et qu'il s'étoit laissé gagner afin de retarder la construction du pont. Le Sultan... se contenta de le déposer et de s'emparer de ses trésors; la noblesse eut la permission d'élire un autre Prince; elle choisit Pierre.

Ghiorghe Duca domnea în 1672, cum dă Cantemir, nu în 1670 cum dă Carra, desigur greșală de copiat.

După Duca a venit la domnie Ștefan Petriceicu, căruia Cantemir, și după el Carra, îi zice *Petru* (*Petriceicu*-i un diminutiv dela *Petru*).

4. *Famille de Cantemir*, pg. 61-86.

1. Pg. 61 rînd 1-2. Face legătura cu capitolul precedent :

Ce fut du temps de Pierre (sic) que la famille des Cantemir parut sur les rangs.

2. Pg. 61 rînd 3-9:

Constantin Cantemir fut le premier de la branche qui régna en Moldavie. Sous le

Le Prince Démétrius Cantemir naquit le 26 Octobre 1673. Son père Constantin Cantemir n'étoit alors que *serdar*,

règne de Pierre il n'étoit que *serdar* : il fut fait Prince en 1684.

c'est-à-dire gouverneur de trois districts de Moldavie. Constantin Cantemir fut fait Prince de Moldavie l'an 1684.

Histoire Oth. IV 467, *Vie de Demetrius Cantemir Prince de Moldavie*, de Tindal.

3. La cuvîntul *serdar* Carra face o notă care-i luată dela Cantemir :

Serdar, dignité de général en Moldavie, c'est à lui qu'est confiée la défense des frontières, entre les rivières Hierasus et Tyras, contre les incursions des Cosaques et Tartares. Il ne reconnoît que le *hetman* au-dessus de lui ; mais il a, au rang près, la même autorité que le *hetman polny*, qui fait tête aux Polonais.

Serdar. Dignité de général en Moldavie, c'est à lui qu'est confiée la défense des frontières entre les rivières Hierasus et Tyras contre les incursions des Cosaques et des Tartares. Il ne reconnoît que le *hetman* au-dessus de lui ; mais il a, au rang près, la même autorité que le *hetman polny*, qui fait tête aux Polonais.

Histoire Oth. III 484, nota 24, *Serdar*.

4. Pag. 61 rînd 7—pg. 65 rînd 6 = Histoire Oth. III pg. 481-484, nota 23), *Constantin Cantemir*.

Iată începutul :

C a r r a

Constantin Cantemir, surnommé le vieux, regna huit ans sur la Moldavie. Après la mort de son père Théodore Cantemir, qui fut tué par les Tartares Bujak, il se retira en Pologne, où il servit dix-sept ans dans les armées des rois Ladislas et Casimir : les preuves qu'il donna de son courage lui méritèrent

C a n t e m i r

Constantin Cantemir. Surnommé le vieux, qui fut huit ans Prince de Moldavie. Après la mort de son père Théodore Cantemir, qui fut tué par les Tartares Bujak, il se retira *encore jeune* en Pologne. Là il servit dix-sept ans dans les armées des rois Ladislas et Casimir : les preuves qu'il donna de son courage lui mé-

l'emploi de colonel que le roi Casimir lui conféra. ritèrent l'emploi de colonel que le roi Casimir lui conféra.

Iată și sfârșitul

Carra

Ainsi il demeura Prince de Moldavie pendant huit ans moins trois mois, et mourut le 23 Mars 1693. Il laissa deux fils, Antiochus et Démétrius, et deux filles Roxane et Elisabeth.

5. Pg. 65 rînd 6—pg. 86 = Histoire Oth. IV pg. 467-485 rîndul 2 (pasajul merge pînă la pg. 488), *Vie de Demetrius Cantemir* Prince de Moldavie, de Tindal.

Iaca începutul:

Carra

Durant son règne la Porte voulut avoir l'un de ses fils en ôtage: Antiochus qui étoit l'aîné fut envoyé à Constantinople avec six autres jeunes fils de nobles. Au bout de trois ans Démétrius eut ordre de son père d'aller remplacer son frère aîné. Il y alla dans le temps que Constantin Brancovan étoit Prince de Valachie.

Iaca și finalul:

Carra

Il se mit donc en chemin au mois de Janvier 1723, non sans souffrir beaucoup de la longueur de la route, encore plus des restes de sa maladie qui se faisait sentir de temps à autre; il *arriva* enfin en

Cantemir

Ainsi il demeura Prince de Moldavie pendant huit ans moins trois mois, et mourut le 23 Mars 1693. Il laissa deux fils, Antiochus et Démétrius, et deux filles, Roxane et Elisabeth.

Tindal

La Porte voulut avoir l'un de ses fils en ôtage: Antiochus qui étoit l'aîné fut envoyé à Constantinople avec six autres jeunes fils de nobles. Au bout de trois ans Démétrius eut ordre de son père d'aller remplacer son frère aîné. Il y alla dans le tems [sic, fără p] que Constantin Brancovan étoit Prince de Walaquie.

Tindal

Il se mit donc en chemin au mois de Janvier 1723, non sans souffrir beaucoup de la longueur de la route, *et* encore plus des restes de sa maladie qui se faisait sentir de tems [sic, fără p] à autre; il *arrive*

assez bonne santé au mois de Mars. Il employa ses bons *momens* à régler les affaires domestiques. Il se fit aussi une occupation pieuse de *bâtir* une église à l'honneur de Saint Démétrius son patron. Enfin il fut saisi le 15 d'Août d'une fièvre lente, et son diabète reprit cours avec une telle violence, qu'il mourut le 21 du même mois, âgé de quarante-neuf ans, sept mois et cinq jours.

enfin en assez bonne santé au mois de Mars. Il employa les bons *intervalles* à régler ses affaires domestiques, *qui sont les divertissements innocens de la compagnie*. Il se fit aussi une occupation pieuse *et bâtit* une église à l'honneur de S. Démétrius son patron. Enfin il fut saisi le 15 d'Août d'une fièvre lente, et son diabète reprit cours avec une telle violence, qu'il mourut le 21 du même mois, âgé de quarante-neuf ans, sept mois et cinq jours.

5. *Famille de Gika*, pg. 87-92.

1. Pg. 87-88 rind 3 = Histoire Oth. III pg. 407-408
nota e): *Gika*.

2. Pg. 88 rind 3—finis = Histoire Oth. III pg. 403-407
nota d): *Grégoire Prince de Valachie, fils du despote George Gika*.

6. *Famille des Petreczcicus* (sic *czc!*), *des Ducas et des Cantacuzenes*, pg. 93-100.

1. Pg. 93-94 rind 20 = Histoire Oth. III pg. 402-403,
nota c): *Petreczeicus*.

2. Pg. 94 rind 20—95 rind 12 = Histoire Oth. III pg. 276, paragr. 85: *Invasion de la Bassarabie par Petreczeicus*.

3. Pg. 95 rind 21—96 rind 5 = Histoire Oth. III pg. 276-277, paragr. 86: *Petreczeicus exerce mille cruautés*.

4. Pg. 96-97 rind 12 = Histoire Oth. III pg. 277-278, paragr. 87: *Petreczeicus est défait*.

5. Pg. 97 rind 13—93 rind 5 = Histoire Oth. III 278, paragr. 88: *Destinée du Prince Ducas*.

6. Pg. 89 rind 5-11 = Histoire Oth. III pg. 279, paragr. 89: *Demetrius Cantacuzene Prince de Moldavie*.

7. Pg. 98 rind 12 pg. 100 = Historie Oth. III pg. 479-480,
nota 22: *Serban Cantacuzene*.

7. *Suite de l'histoire de Moldavie et de Valachie*, pg. 101-110.
Pg. 101-110 = Histoire Oth. III pg. 310-317, paragr. 119:
Les Moldaves sollicités par les Polonois, Sobieski cere lui Const.

Cantemir Vodă să meargă cu Polonii contra Turcilor; paragr. 120: *Conseils que leur donne Prince Cantemir*; paragr. 121: *Il n'est pas écouté*; paragr. 122: *Les Polonois passent le Tyras (le Niester)*; paragr. 123: *Cantemir tâche d'empêcher les Turcs de livrer bataille aux Polonois*; paragr. 124: *Ingratitude des Polonois à son égard*; paragr. 125: *Leur défaite*.

8. *Famille des Maurocordato*, qui a régné jusqu'à ce moment, tantôt sur la principauté de Valachie, tantôt sur celle de Moldavie, pg. 111-135.

1. Pg. 111—pg. 123 rînd 17 = Histoire Oth. IV pg. 74-84, nota m); *Maurocordato*, genealogiea familiei Mavrocordat.

2. Pg. 123 rînd 17—pg. 124 rînd 20, **Alexandru Mavrocordat**:

Jean a été sur la chaise de Moldavie du temps de la dernière guerre entre les Russes et les Turcs; il est mort de tristesse et de chagrain aussitôt après l'invasion de ces mêmes Russes dans son pays. Il reste de ce Jean un fils nommé *Alexandre Maurocordato* qui fut emmené lors de la dernière guerre prisonnier à Petersbourg où il a épousé une Française; il est aujourd'hui à Jassy en Moldavie avec une modique pension de deux mille livres que lui paye le prince Gika. Ce jeune Mavrocordato est de tous les Grecs le plus aimable, le plus éclairé et le plus sensible que j'aie connu; s'il y avoit une ombre de justice à la sublime Porte, personne assurément n'auroit plus de droit à la principauté que lui; il est seul capable d'extirper l'ignorance barbare où les Moldaves sont plongés et de faire de ce pays une contrée délicieuse, par les connoissances qu'il a de nos loix, de nos moeurs, et de nos arts; c'est une ingratitude odieuse de la part des Turcs d'avoir abandonné ainsi le seul rejeton d'une famille qui a fait pendant deux cens ans la gloire et l'avantage des Ottomans.

Prin notele personale pe care le cuprinde, se vede bine că acest pasaj aparține lui Carra.

În ce privește însuș personajul, de care-i vorba chiar la început, Ioan Mavrocordat, Carra face confuzie. În adevăr, pasajul citat fiind scris de Carra în continuarea celui precedent, luat din Cantemir, și unde se scrie că Alexandru Mavrocordat a avut doi fii, pe Neculai și pe Ioan, s-ar părea că Carra vorbește de fratele lui Neculai. Totuș Carra zice că Ioan a avut un fiu Alexandru, care pe vremea lui Carra, anul 1775, se afla la Iași, unde trăia din pensie de 2000 de livre pe care i-o servea Ghica Vodă.

Este deci vorba de Ioan II Mavrocordat, care a domnit în Moldova dela 29 Iunie 1743—începutul lui Maiu 1747, și pe care Carra îl confundă cu frate-său Constantin Mavrocordat, care era Domnul Moldovei în momentul ocupării ei de Ruși (Oct. 1769) și care a și murit îndată, 23 Nov. 1769.

Ioan II Mavrocordat a avut în adevăr un fiu Alexandru'zis Phiraris. Acesta a domnit și el în Moldova, însă mult mai târziu, dela 12 Ian. 1785—14 Dec. 1786.

Sulzer a cunoscut și el la Iași pe acest Alexandru Mavrocordat «fiul lui Ioan Mavrocordat Vodă Domnul Moldovei, și nepotul vestitului Neculai Mavrocordat» (Geschichte des transalpinischen Daciens, III, Wien 1782, pg. 79) și confirmă bunele aprecieri ale lui Carra: «Beizade Alexandru Mavrocordat, pe care Carra cu drept cuvînt îl prezintă așa de deosebit de ceilanți»,... vorbea turcește, italienește și franțuzește cași limba lui maternă (grecește) (ibid. pg. 9).

Alexandru Mavrocordat a luat domnia cu cele mai bune intenții. Din nefericire nu le-a putut realiza «căci avea la Constantinopol un dușman care-l invidia și care-i vroia capul. Asasinii erau deja pregătiți. Despre aceasta el află însă la timp, și-ntr-o noapte fugi pe neașteptate cu toată averea (în Februar 1787) (sic) în Rusia, unde a fost primit foarte bine de împărăteasa Caterina II» (A. Wolf, Beschreibung des Fürstenthums Moldau, II 203-204).

3. Pg. 124 rînd 21—pg. 128 rînd 13 = Histoire Oth. IV pg. 22-24, paragr. 24, *Propositions des ambassadeurs turcs [Al. Maurocordato et Zuulficar Effendi] à Vienne*; paragr. 25, *Léopold propose de dures conditions*; paragr. 26, *Le roi de France dissuade les Turcs de la paix*.

4. Pg. 128 rînd 13—pg. 132 rînd 20 = Histoire Oth. IV pg. 29-31, paragr. 34, *Le Sultan fait réponse à ses ambassadeurs*; paragr. 35, *La Pologne et la Russie, etc.*; paragr. 36, *Les Moscovites échoient*; paragr. 37, *Fermeté du Czar Pierre Alexiouvitz*.

5. Pg. 132 rînd 21—135 pg. = Histoire Oth. IV pg. 53-56, paragr. 55, *Le roi de Pologne en Moldavie*; paragr. 56, *Il ne fait aucun progrès*.

9. *Famille des Brancovan*, pg. 136-148 = Histoire Oth. IV pg. 106-116, nota bb), *Brancovan*.

10. *Suite de l'histoire de Moldavie et de Valachie* pg.

149-161 — Histoire Oth. IV pg. 419-429, paragr. 29, *Brancovan accusé de trahison*; paragr. 30, *On minute sa déposition*; paragr. 31, *Demetrius Cantemir, etc.*; paragr. 32, *On lui manque de parole*; paragr. 33, *Il en manque aussi*; paragr. 34, *Le czar en Moldavie H. 1123, A. C. 1711*; paragr. 35, *Brancovan lui manque de parole*; paragr. 36, [*Țarul trimite trupe contra lui Brincovanu*]; paragr. 37, *Le czar veut se saisir d'un pont sur le Danube*; paragr. 38, *Il tâche de s'emparer de Falcij*; paragr. 39, *Détachement en danger*; paragr. 40, *Cantemir marche au secours*; paragr. 41, *Le czar se retire*; paragr. 42, *Les Turcs le poursuivent*; paragr. 43, *Et attaquent son camp*; paragr. 44, *Apparence de paix*; paragr. 45, *Le roi de Suède accourt au camp des Turcs*; paragr. 46, [*Țarul trimete la Constantinopol ambadori pentru pace*]; paragr. 47, [*Țarul se retrage la Mohilău, de unde se-ndreaptă spre Petersburg*]; paragr. 48, *Sentiment héroïque du Czar*.

B. Partea a doua a cărții, *Dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie*, este o operă personală și interesantă,—un raport despre starea Moldovei la 1775, cu următoarele capitole:

1. Géographie moderne, pg. 162-165.
2. Climat, pg. 166-167.
3. Sol, pg. 168-171.
4. Population et mœurs, pg. 172-178.
5. Agriculture, économie rurale, commerce et arts, pg. 179-187.
6. Revenus, pg. 188-189.
7. Gouvernement et justice, pg. 190-197.
8. Officiers du Prince, Magnificence de la cour, pg. 198-208.
9. Du caractère des Moldaves et Valaques pg. 209-220.
10. Réflexions politiques sur la Moldavie et la Valachie, pg. 220-223.

1. Primul capitol este un fel de **introducere**, cu reminiscențe din Istoria Imperiului Otoman :

1. Pg. 163 rînd 2—4. Le fleuve Niester, *la Podolie et la Pokutie polonoise* confinent la Moldavie au nord-est.—Histoire Oth. I 155 : Ses victoires réitérées [Ștefan] lui assurèrent la *Pocutie et Podolie*, qu'il joignit à ses états, après avoir défait en bataille rangée *les Polonois*.

2. Pg. 163 rînd 1 de jos în sus—pg. 164 rînd 1. Le *Pruth* connu chez les anciens sous le nom de fleuve *Hyerase*.—Histoire Oth. I 137-138 : *Hierasus* ou *Pruth*.

3. Pg. 164 rînd 6. *Badjak* [recte *Budjak*] ou *Bessarabie*.—Histoire Oth. I 156 : La *Bessarabie* appelée aujourd'hui *Bujak* ; ibid. II 369 : La *Bessarabie* que les Tartares nomment *Bujak*.

4. Pg. 164 rînd 13—19. (1) *Jassi* sur la petite rivière de Backlui qui se jette dans le *Pruth*, à six lieues de là, et non sur le *Pruth*, comme tous les géographes l'ont marqué jusqu'ici (sic!), est la capitale de la Moldavie et (2) la résidence du Prince.—(1) Histoire Oth. II 370 nota *gg*), Les deux Moldavies : *Jassy* sur la rivière *Bahluij*, à quatre miles d'*Hierasus* [= *Pruth*].—Carra a înlocuit *patru mile prin șese leghe*.—(2). Histoire Oth. II 369 : *Jassy* où réside le Prince.

Celelante capitol sînt opera personală a autorului. Facem observații generale.

2. Carra admiră **frumusețile naturale** ale Moldovei, «ce beau pays» (pg. 220) :

J'ai vu presque toutes les contrées de l'Europe ; en vérité je n'en connois aucune où la distribution des plaines, des collines et des montagnes soit aussi admirable pour l'agriculture et la perspective qu'en Moldavie et en Valachie. La nature est plus grande en Suisse ; mais ici elle est plus douce et plus jolie, si l'on peut se servir de cette expression (pg. 169—170).

În special admiră cursul Prutului :

Les bords du *Pruth* principalement offrent un coup d'oeil charmant : presque partout ils sont garnis de grands arbres ; en serpentant sans cesse, tantôt le long des côteaoux ou montagnes, tantôt au travers d'une belle plaine, tantôt au milieu d'une forêt épaisse et profonde, ce fleuve semble toujours retourner sur ses pas et ne vouloir point abandonner de si beaux lieux (pg. 169).

3. În această țară frumoasă oamenii lasă mult de dorit.

În adevăr, **administrația-i** venală :

Les deux provinces sont divisées en vingt quatre districts, dont chacun a un *ispravenik* ou gouverneur choisi par le Prince. Ces *ispraveniks*, ainsi que tous les officiers publics et ceux de la cour, n'ont d'autres appointemens que la permission de piller et escroquer partout où ils

peuvent. C'est ici où brille l'esprit grec des Grecs modernes : quand ces officiers ne gagnent pas assez, ils font susciter adroitement un procès ou une querelle à un riche marchand ou à un riche bourgeois ; et quand la victime est entre leurs mains, elle n'en sort jamais qu'à force d'argent (pg. 204).

Le général en chef comte de Langeron, Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790, DocHur, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 73, zice și el :

Les Princes vendent à l'enchère toutes les places subalternes de leurs principautés ; celle d'*isprawniks* (chefs de district) sont les plus lucratives et les plus recherchées ; les boyards de Moldavie et de Valachie, qui ne valent guère mieux que les Fanariottes (sic, *tt*), paient ces places fort cher ; ils s'endettent pour les obtenir de leurs Princes (comme ceux-ci s'endettent à Constantinople pour avoir le droit de les vendre) et viennent pressurer avec une cruauté inouïe égale à leur impudence les malheureux habitants de leurs districts, dont les plaintes sont toujours étouffées ou même punies par des supplices.

Prefectul de poliție din Iași nu-i nici el mai detreabă :

L'*aga*, autrement le lieutenant-général de police, dont l'emploi est de piller le marchand, l'artisan et la courtisane et de se jeter trois fois à genoux devant Son Altesse, en baisant la semelle de la botte, quand cette Altesse va à la promenade sur son petit cheval blanc (pg. 201).

Domnul însuș îi tolerează și-i acoperă :

Si un malheureux qu'on a dépouillé par ruse ou par force vient se plaindre à son Altesse de quelques-uns de ses officiers (ce qu'on ose rarement faire), son Altesse rit et demande ensuite combien d'argent on a su tirer de cet homme, on lui répond tant : eh bien, ajoute son Altesse, il faut le laisser crier aussi haut qu'il voudra : nous avons l'argent (pg. 204).

Grégoire Ghika, ce vil esclave habillé en Prince (comme dit le feld-maréchal Romanzow) laisse l'assassinat et le vol impunis pour quelques centaines de ducats, tant la cupidité et la barbare ignorance de ces grotesques souverains est portée au plus haut comble (pg. 178).

Pentru a evita șicanele, lumea oferă pocloane :

Cette théorie pratique de dureté et d'injustice est cause que les marchands et les bourgeois ne cessent de faire des

présens au Prince et à ses officiers, dans la crainte d'être condamnés à payer quelque grosse somme au premier jour (pg. 204—205).

4. **Justiția** era haotică, în funcție de bunul plac, și o ocazie de a stoarce bani dela împetricinați. Carra citează trei cazuri : 1) a negustorului *Nicolleti* din Iași, 2) a boerului *Balș*, și 3) a unui *ofițer francez* stabilit în Iași în vara lui 1774 și ocupat aici cu o manufactură de faianță (pg. 190—197).

1) Negustorul *Nicolleti* din Iași (Carra ed. II *Nicoletti*, și Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Wien 1782, pg. 77, *Nikoletti*) este după nume un Italian, dacă nu cumva un *Nicolaki*, pe care însă nu-l putem identifica.

2) Cazul *Balș* :

Un jeune seigneur moldave, nommé *Balche* [= *Balș*], qui avoit voyagé en Allemagne, et qui avoit le malheur de n'être pas aussi dévot, c'est-à-dire aussi hypocrite que le Prince, a un procès avec quelques-uns de ses associés, dans la ferme des salines, pour quatorze ou quinze mille piastres à lui dues. Au premier réquisitoire donné par sa partie adverse, le Sieur Balche est condamné sur la barbe de son Altesse (Quand le Prince jure par sa barbe, ce seroit un jugement irrévocable, s'il n'y avoit point d'argent dans le pays) à non recevoir sans avoir été entendu.

Ce jeune homme, qui a l'esprit assez intrigant et qui connoît l'allure de cette justice à la grecque, va trouver le second ministre du Prince et lui offre douze cens ducats s'il peut parvenir à lui faire gagner sa cause, qui en effet était la meilleure.

Ce second ministre réussit assez bien pour obtenir de son Altesse qu'on permît au Sr. Balche de plaider lui-même. Ses raisons persuadent tous les juges du Divan ; le Prince même est convaincu, et ordonne aux associés du Sr. Balche de lui payer la somme prétendue.

Sur cela le premier ministre, qui favorisoit les ennemis du Sr. Balche, leur conseille d'intéresser le médecin du Prince, espèce de carabin grec, ramassé dans les boues de Constantinople, et de lui offrir quinze cens ducats ; ce qu'ils font.

Le dernier résultat de cette affaire m'est inconnu, parce

qu'on n'en étoit encore que là lorsque j'ai quitté ces braves gens (pg. 192—193).

Avem aici de a face deci cu patru personaje:

- 1) *Balș*, un tânăr boer, care călătorise în Germania;
- 2) primul ministru al lui Grigore Al. Ghica Vodă, adică *marele postelnic* (cf. pg. 198: *le grand postelnik* c'est une espèce de *premier ministre*);
- 3) al doilea ministru, adică *căminarul* (cf. pg. 199: *Le second ministre se nomme le caminar*);
- 4) medicul lui Vodă, un Grec.

1. Tânărul boer *Balș*, care călătorise în Germania, nu poate fi decât *Iordachi Balș* «marele visternic, fecior Lupului Balș, carele au fost logofăt mare. Acesta s-au născut la anii dela zidirea lumii 7250 [= 1742], Fevruarie 12, și s-au săvârșit la anii 7320 [= 1812], Martie 23», cum sună piatra mormintală dela biserica Balș din Iași (Gh. Ghibănescu, Biserica Sft. Dimitrie-Balș, Iași 1934, pg. 27-28), care deci la 1775, când Carra era la Iași, avea 33 de ani, iar Carra însuș avea 34 (născut la 1743, v. la Grande Encyclopédie).¹⁾

Iordachi Balș era om de cultură superioară.

La 20 Maiu 1784 «în dipartamentul Dumnealui vistierului Iorgachi (sic,-g-) Balș» scrie Iordachi Ilschi Letopisețul Moldovei de Neculai Costin (ms. Acad. Rom. No. 400, Catalog II 76-77), iar la 18 Dec. 1806 Vasili Tăutu scrie 'Adelson și Salvini, poveste englezască, sau jalnică tîmplare tîlmăcită depe acea franțuzască pe limba moldoveniască de Fotis Calafati, și afierosită precinstitului Dumisale Gheorghie Balș vel vistier' (ms Acad. Rom. No. 558, Catalog II 309).

Poate că la acest Iordachi Balș face aluzie A. Wolf, Berchreibung, I 274, când zice că pintre membrii familiei Balș (*Balisch*) din Iași «se găsește unul care se distinge prin cunoștinți solide, în special în științele literare (in den schönen Wissenschaften), a făcut mai multe călătorii în străinătate, iubește literatura».

1) «Tînărul *Balsch* din Bucovina, acum abia student la Viena, care-i foarte versat în mai multe limbi» (Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens III, Wien 1782, pg. 9), este *Vasile Balș*, care, încă tânăr fiind, a jucat un rol important în Bucovina între anii 1780-1783 (v. Professor Dr. v. Zieglaue, Geschichtliche Bilder aus der Bukovina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung, Zweite Bilderreihe, Die Jahre 1780 und 1781, Czernowitz 1895, pg. 46-70; Vierte Bilderreihe, Die Jahre 1783 und 1784, Czernowitz 1897, pg. 39-55).

Carra tratează pe Balș de intrigant, fiindcă Balș era partizan al lui Grigore Ghica Vodă, iar Carra era adversar (v. 15).

2. *Marele (vel) postelnic îi Neculachi Ventura*,—în această calitate iscălește el Sama Visteriilor din vreme Mării Sale Grigorie Alexandru Ghica Voevod Sept. 1776 (manuscris Acad. Rom. No. 359, v. Catalogul manuscriselor românești, II 72—74); apare în documentul din 6 April 1777 (Buletinul Ioan Neculce, Iași, fasc. III, 1923, pg. 75—76); în Sept. și Oct. 1777, în memoriile lui Const. Caragea, grecește Doc-Hur XIII pg. 81 și 83.

Nikolaos Ventúras apare, fără niciun titlu, într-o scrisoare patriarhicească, grecește, din 30 Nov. 1757 (Doc-Hur XIII pg. 398).

3. *Căminaru -i Manolachi Romanò*, care, fiind aflat că-i amestecat într-un complot contra lui Grigore Al. Ghica Vodă, a fugit în Germania, în Iulie 1786 (Const. Caragea, Memorii, în Doc-Hur XIII pg. 104).

4. *Medicul* lui Grigore Al. Ghica Vodă, «un doctoraș grec cules din gunoaiele Țarigradului», este «Dumnealui Fotachi doftorul al curții gospod, carile nu numai din copilăria sa până acum s-au aflat slujind noao cu credincioase și cunoscut slujbe, ce-i și acum nelipsit», și pentru care Domnul, în April 1776, îi dăruiește locul gospod din poarta Curții domnești pentru a face o *spîțerie de piatră* (Revista Ioan Neculce, fasc. III, Iași 1923, pg. 64—65), iar în Iulie 1776 îi dă 10 taleri din vistieria domnească (Sama Visteriei [Moldovei]... Iulie—August 1776, ms. Acad. Rom. No. 359, Catalog II 72-74, după V. A. Ureche, Ist. Școalelor, I 43), «onorar» pe care-l avusese și mai înainte, la 1760 (cum apare într-un registru de scutelnici, publicat de Iorga în Studii și Documente, XIX, București 1910, pg. 42-44).

Părerea lui Carra despre valoarea doctorului farmacist Fotachi este confirmată de sasul Andreas Wolf, doctor în medicină, care în a sa *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau, I Hermannstadt 1805*, pg. 213, relatează că la 1797 erau în Iași trei farmacii, așa de rău constituite, încît erau bune de dat foc.

Cea dintâi aparține orașului și de cîțiva ani este arendată unui Grec ignorant. A doua este numai o filială a ce-

lei dintăi, se găsește aproape de curtea Domnului, și se-m-popoțonează cu titlul de *spițarie domnească*. Un spițer sas lucra acolo deja de șapte ani. Cît de iscusit și de brav era el, era zadarnic, căci îi era foarte greu să facă ceva bun, deoarece era în subordinea unui *Grec idiot*, care veșnic umbla să-l cenzureze.

Doctorul Fotachi a jucat un rol inconștient la omorîrea lui Grigore Ghica Vodă. Andreas Wolf, op. cit. II, Hermannstadt 1805, pg. 194—196 nota, relatează omorîrea lui Grigore Ghica Vodă după spusele Luxandrei Balș, fiica Domnului :

‘Imbrohor-bașa, trimes de Turci să omoare pe Grigore Ghica Vodă, vine la Iași, la Beilic, se face bolnav și trimete știre lui Vodă că el are poroncă să se ducă la Hotin, dar pe drum a căzut bolnav, și-l roagă să-i trimeată pe doctorul lui ca să-l cerceteze. În acest timp el își leagă brațele cu o compresă așa de tare, încît minile păreau cu totul umflate și vinete. Cînd *doctorul (Fotachi, un Moldovan imbecil)*, la poronca lui Vodă, văzu pe acest monstru, îl găsi zăcînd într-un leșin prefăcut, îi căută pulsul care părea slab și nu-i mai făcu nicio cercetare. El aduse însă lui Vodă știrea ne-roadă că bașa-i grav bolnav, și că nu mai trăește până dimineată’.

Relatarea Luxandrei Balș este confirmată de Const. Caragea, Memorii, DocHur XIII :

Turcul vine la Iași, în Oct. 1777, și se face bolnav.

Măriia Sa a trimes îndată pe domnul doctor Fotachi ca să-l viziteze pe Excelența Sa capugi-bașa bei-efendi și să vadă dacă într-adevăr îi bolnav ori se face.

Pe cînd era doctorul acolo, a înștiințat pe Măriia Sa prin Giani că-l roagă foarte mult să-i pregătească o cocie mai ales cu giamuri și să o pregătească, dacă-i cu puțință, până dimineată, pentrucă mine are de gînd să plece numaidecît.

Intorcîndu-se (mai ales că-l așteptau și la masă), [doctorul] zise că într-adevăr Excelența Sa îi bolnav, și că l-a găsit cu un puls foarte slab, și deși-i fără temperatură, totuș îi slăbit foarte mult, și zicea că asta provine atît dela călătorie (menzil) cît și dela postul Ramazanului.

Mai zicea deasemenea sinior Fotachi că Excelența Sa se plînge că de ce nu merge Măriia Sa să-l viziteze...

Mai zicea [doctorul] că [Excelența Sa] îi foarte bun și

darnic, căci îi dăduse 16 nisfiele ¹⁾ pentru cura ce-i făcuse, și alte vorbe de acest fel, și așa s-au sculat dela masă... (pg. 83).

Grigore Ghica Vodă se duce la Turc.

Și așa a intrat cu trăsura lui cu doi cai pela un cias de noapte și s-a dus la Beilic, unde-l așteptau divan-efendisi Hafiz Mohamet emin-efendi și doctorul Fotachi și portarul Giani... (pg. 85).

După moartea lui Grigore Ghica Vodă, doctorul Fotachi, odată cu alții, a fugit în Polonia, dar a fost prins de Ruși și închis la Chiov, de unde a fost eliberat în Ianuar 1778 :

La 25 Ianuar 1778 a venit și Fotachi arhidocorul răposatului Domn Grigorie Vodă din Chiov. Era și el unul din aceia care fugise în Țara Leșască cînd cu întîmplarea răposatului, căci se temuse foarte tare din cauza acelei întîmplări neașteptate și nenorocite. Pe dînsul, căminarul Dimitrachi Skiliți, îndemnat de răutatea lui înăscută, îl pîrise la Ruși, că ar fi înșelat pe răposatul Domn și-l înduplecase să se ducă la Beilic, la Carahisari-zade Ahmet-bei capugi-bașa, și l-a aruncat în acea moarte tragică. De-aceia Rușii l-au prins și l-au închis în închisoarea din Chiov, unde a suferit cumplit, și era cît pe ce să-și piardă mințile, pînă cînd au aflat [Rușii] dela mulți oameni vrednici de credință că aceasta-i o pîră dușmănoasă și că omu-i cu totul nevinovat, ba chiar că-i foarte măhnit că a pierdut pe Domnul și marele lui binefăcător, care-l avea în dragoste deosebită (pg. 101).

La 1 Fevruar 1778 doctorul Fotachi era la Soroca, de unde banul Const. Caragea intervine la Const. Vodă Moruzi să-l ierte și să-i dea voie să se-ntoarcă la Iași (pg. 101). În sfîrșit Domnul îl iartă, și la 21 Fevruar pleacă spre Iași (pg. 101).

Întors la Iași, după cîtiva ani doctorul Fotachi vinde locul din fața Curții domnești, cu care ocazie aflăm că proiectata spițărie de piatră n-o mai făcuse. În adevăr, la 3 August 1794 Mihail Const. Suciș Vodă, în actul de întărire a daniei locului, zice :

Drept aceia acest loc tot este dat danie și miluire Du-

1) *nisfié* < turc *nisfié* 'demi-sequin', în textul grecesc *νισφιέδες* pl.

misale doftorului Fotachi... să-și facă *spițarie de piatră* cu a sa cheltuială. Dar fiindcă mai pe urmă din întâmplare s-au arsu de foc de Curte gospod, și Domnie s-au mutat cu și-dere la altă curte, *n-au fost trebuință de a mai face spițarie*, și ca să nu rămie locul stârpu, și Dumnealui doftorul Fotachi nefolosit de dînsul, au zidit pe acel loc, cu cheltuiala sa, dugheni și o pivniță de piatră cu crișmă deasupra (Rev. Ioan Neculce, fasc. III, Iași 1923, pg.-65).

Fotachi vinde locul, cu dughenile și crișma, negușitorului T. Petrovici la 6 Sept. 1794 (Rev. Ioan Neculce fasc. III pg. 66-67).

Cazul pseudo-doctorului Fotachi intra în regula generală. În adevăr, A. Wolf op. cit. I 208-209, zice :

Fiecare Domn își aduce cu dînsul din Constantinopol în Moldova doctorul lui de casă, și fiecare din acești doctori vra să fie nu numa *ἀρχιαιτρός* al casei domnești, ci și *πρωιατρός* peste ceilanți doctori din oraș. De obicei acești doctori is Greci, primesc dela Domn ca plată 500, uneori și 1,000 de piaștri pe lună, și cu *șărlătăniea* lor pompoasă fac mai mult nenorocire decît folos. Cel puțin eu unul pintre doctorii pe care i-am cunoscut în Moldova și în Munteniea, n-am întîlnit nici unul acătării. Cel mai bun dintre dînșii posedă cunoștinți de medicină nici cît mulți băeți în farmacie din Germaniea. Și cum ar putea fi altfel? Acești *idioti* se duc la o Academie italiană, ori ca băeți în farmacie ori ca băeți în serviciu la un doctor cîțiva ani. Acolo învață limba italiană, copiază o mulțime de rețete pentru tot felul de boli, și-apoi se duc la Coustantinopol. Dacă un atare șarlatan are norocul să administreze cu succes o păreche de glistire soției unui dragoman, atunci îndată-i primit ca doctor de casă, și dacă Domnul dragoman capătă un principat, atunci el îi luat ca doctor. Și în doi-trei ani, cu înfățișarea lui mîndră, își face un capital de 60—70 de pungi. Intru cît acești nenorociți se duc la Universități fără cap, fără cunoștinți de limba latină și fără cunoștinți pregătitoare, și acolo nu se ocupă deloc nici de logică, matematici, fizică, istorie naturală, nici de chimie, botanică, anatomie, fiziologie, materia medica, etc., oricine poate ușor înțelege cît de prost trebuie să se prezinte cunoștințele lor patologice și terapeutice, și că la dînșii nu se poate găsi decît un empirism neștiințific.

Șarlatani, pseudo-medici, cirpaci, tot felul de *impostori* aventurieri ai medicinei, femei bătrîne, își găsesc în toată țara un traiu copios. Niciunul din acești criminali n-a fost vreodată întrebat: cine-i, de unde vine, dacă are vreun te-

stimoniu ori vreo diplomă. Și să zicem că unul ori altul a fost întrebat, atunci orice fleac de hărtiuță are aici valoare. Ei arată cele mai adese ori atestate dela foștii lor stăpîni, la care servise ca lachei ori bucatări. Și dacă se-ntîmplă să poată vorbi italienește ori franțuzește, atunci ei găsesc pretutindeni intrare liberă. Am cunoscut eu pe un atare șarlatan, care cumpărase cu 100 de ducăți diploma de doctor dela văduva unui adevărat doctor răposat, din care ștersese numele posesorului dispărut și pusese pe al său propriu. Mîndru de treaba asta, el arăta în toate părțile diploma lui falsă, și orice dobitoc credea că el este un Aesculap promovat legal. Numai feldmareșalul Romanzow, cînd îl vedea așa de des dînd tîrcoale pela cartierul său de iarnă din Iași (1788), îl numea totdeauna grenadir prusac. Totuș, după ultimul războiu ruso-turc, acest impostor a ajuns ἀρχιαιρός la un domnitor.

3) Cazul ofițerului francez :

Un officier françois qui avoit rendu de très grands services à *un Grec, beau-frère du Prince*, qui se trouvoit à Cronstet en Transilvanie du temps de la guerre, est invité par ce Grec à venir à Jassy, au commencement de la paix, sous les espérances les plus flatteuses. Ce Grec lui abandonne par reconnoissance soit disant pour cinq ans un terrain inculte moyenant quatre cens piastres par année, avec le droit d'y faire tous les établissemens, bâtimens et manufactures qu'il lui plairait. Le Prince même donne un privilège par écrit à cet officier françois. Cet officier dépense près de deux mille piastres pour défricher, ensemençer, bâtir, etc. etc. On commence une manufacture de fayance, etc. A peine ce désert a-t-il changé de forme sous les mains de cet industriel et infortuné François, que le vieux Grec, son protecteur et soi-disant ami, tombe malade, devient fou et rêve que tous ces établissemens lui appartiennent en propre et que l'officier françois n'est que son commis. Il lui fait signifier six mois après l'ordre de venir rendre compte de tout ce qu'il avoit fait et de tout ce qu'il vouloit faire; en le prévenant qu'il eût à lui remettre exactement et fidèlement tout l'argent qu'il retiroit de son économie rurale qui ne lui avoit pas encore rendu un sol, et de ses manufactures qui n'étoient commencées que depuis deux mois. Ce François étonné d'un pareil procédé a recours au raisonnement, allégué la reconnoissance qui lui est due par ce Grec, l'accord qu'il a

fait, le privilège du Prince, la foi qu'on doit aux étrangers qu'on attire dans un pays, enfin l'honneur, la parole, etc., tous discours assez bons pour des Européens, mais sophismes pour des Grecs : le mot d'honneur surtout leur est inconnu ; il n'est pas même dans leur langue, et celui de reconnaissance ne fut jamais dans leur cœur. Ainsi peine perdue pour le pauvre officier françois. On donne alors des mémoires au Prince contre son beau-frère. Personne n'osoit se mêler de cette affaire, je fus le seul qui prit le parti de cet infortuné ; je représentai à son Altesse que si l'on vouloit s'emparer de la manufacture et des établissemens de cet étranger, il falloit au moins le dédommager par un équivalent en argent. Le Prince approuvoit toutes mes raisons et cependant l'affaire ne se finissoit point. A la fin soupçonnant que la décision en étoit trop pénible pour de pareils juges, je leur écrivis un jugement qu'ils suivirent à la lettre et que le Prince approuva beaucoup. Voilà donc la partie adverse de l'officier françois condamnée à lui payer une somme comptant. Mais ce jugement n'eut aucun effet, le beau-frère du Prince s'exhala en injures contre lui, et jura par sa barbe ¹⁾ qu'il ne payeroit rien et qu'il iroit à Constantinople déclarer à la sublime Porte toutes ses trahisons secrètes en faveur des Russes pendant la dernière guerre. Sur ces entrefaites, je demandai mon congé à son Altesse...

Ofițerul francez este *Le Doulx baron de S-te Croix* (Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Wien 1782, pg. 77, 79, 194); iar cumnatul lui Grigore Al. Ghica Vodă este *Luka della Rocca*, zis *Lukaki* (Sulzer, *ibid.* pg. 194), un om învățat : vorbea turcește, italienește și franțuzește cași limba lui maternă (grecește), și, în timpul cît stătuse la *Cronstet* (cum zice Carra), adică la *Kronstadt* (= Brașov), cum zice Sulzer, lucrase la un Dicționar în șese limbi : persană, arabă, turcă, greacă, italiană și franceză (Sulzer, *ibid.* pg. 9).

Sulzer, care-n acest timp se afla la Iași, confirmă în totul relatarea lui Carra despre Le Doulx, și adaugă că *Lukaki* era pur și simplu nebun (op. cit. pg. 194-195).

Nici Carra nici Sulzer nu arată cauza nenorocirii lui Le Doulx. O aflăm însă dela Andreas Wolf, *Beiträge zu*

1) Pentru *jurer par sa barbe*, v. deja cazul Balș.

einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau, II, Hermanstadt 1805, pg. 195-196 :

În timpul domniei lui Grigore Al. Ghica Vodă, la 1776 [recte vara lui 1774, v. mai sus Carra], un ofițer francez demisionat, Mr. Le Doulx, a venit la Iași, unde boerii l-au primit ca profesor de franceză pentru copiii de școală. El s-a făcut așa de iubit în cele mai distinse case, încît cu Grecii de acolo în scurt timp întemeie o *societate francmasonă*. Toți membrii acestei societăți i-au făcut jurămintul tăcerii (*Verschwiegenheit*). Ghica Vodă a aflat de aceasta la 3 Octomvre, puțină vreme înainte de sfîrșitul său [12 Oct. 1777, pg. 194], a poruncit să rădice pe neașteptate loja adunată în timpul nopții și pe Le Doulx să-l alunge din țară într-un car pregătit ¹⁾.

Faptul că nici Carra nici Sulzer n-au arătat cauza nenorocirii lui Le Doulx, constituie un indiciu puternic că Carra și Sulzer erau francmasoni.

Acuma-n urmă, Revista Istorică 1936 No. 1-3 pg. 99 ne aduce chiar știrea că Sulzer era membru al lojei masonice din Sibiu la 1776.

5. Din punct de vedere cultural, Moldova și Muntenia se găseau într-o ignoranță générale et stupide (pg. 210). Pentru o elită restrînsă erau însă școli :

Les deux Princes régnants [Grigore Al. Ghica în Moldova și Al. Ipsilanti în Muntenia] ont établi chacun dans leur capitale des écoles, auxquelles ils ont donné le nom pompeux de gymnases, et où deux ou trois moines ignorans donnent des leçons des *langues latine et grecque* et de *théologie* (pg. 207), ceea ce se confirmă și prin izvoare interne :

Ion Canta (Letop. III 192) relatează că, în cursul domniei sale în Moldova dela 1764-1767, Grigore Alecsandru Ghica Vodă «au făcut minunate *scoale* aproape de sfînta mitropolie în Iași, întru care să se învețe *multe feliuri de învățături* și multe *limbi*. Adus-au și dascali [= profesori] foarte învățați ; făcut-au și orîndueli dascalilor și ucenicilor, ca să-și știe fieșcare leafa și rînduiala lor».

1) Iorga, Negoturile și Meșteșugurile în trecutul românesc (sic, «d-!»), București 1906, pg. 197, scrie, fără referință :

Bietul Ledoulx (sic, ortografia) fu silit a pleca din Moldova, în cea mai mare grabă, la [= în] Ianuar 1778. Vodă Constantin Moruzi îl privea ca pe un *farmazon* primejdios.

Letopiseșul copiat de Ienachi Kogîlniceanu relatează și el (Letop. III 252) că, în cursul aceleiași domnii, Grigore Alexandru Ghica Vodă «au cumpărat un loc mare lângă mitropolie [la Iași] și au pus de l-au îngrădit și au făcut case mari și frumoase, orînduindu-le *trei scoale* pentru învățătura copiilor, orînduind și trei dascăli cu bună leafă, de învăța *elinește* și *chino-grecescă* și *moldovenească*».

Școlile înființate de Grigore Al. Ghica Vodă s-au menținut supt Domnii următori, Grigore Callimachi, 3 Fevr. 1767-14 Iunie 1769, și Constantin Mavrocordat, 29 Iunie 1769-23 Nov. 1769, dar au dispărut în timpul ocupației rusești, 7 Oct. 1769-10 Iulie 1774 (cf. V. A. Ureche, Istoria Școalelor, I 33-36).

Obținînd domnia Moldovei, a doua oară, îndată după încheierea păcii dela Chiuciuc Cainargi (10 = 21 Iulie 1774) Grigore Al. Ghica Vodă (Sept. 1774-10 Oct. 1777) reînființează școlile din prima lui domnie.

De aceste școli vorbește Carra.

Din hrisovul lui Grigore Al. Ghica Vodă din 23 April 1766 (V. A. Ureche, Istoria Școalelor, I 33) rezultă că la «Academia» înființată de dînsul la Iași se învățau limbile *elinească, grecescă, latinească, moldovenească*, apoi *matematicile*.

Les jeunes seigneurs destinés aux emplois, soit à la cour du Hospodar, soit dans les provinces, se donnent quelque peine pour apprendre *le turc, le latin, le françois et l'italien*, mais très peu possèdent passablement les langues étrangères (pg. 210) ¹⁾.

Totuș

on rencontre chez les deux nations quelques hommes, privilégiés de la nature et formés par une éducation étrangère, qui pourroient figurer à côté de nos plus illustres savans; je pourrois en citer quatre, dont les noms méritent d'être connus, et dont trois vivent actuellement à Jassy et le quatrième à Bucharest (pg. 210-211).

1) La 1797 se aflau la Iași doi tineri *Cantacuzino-Paşcani*, în vîrstă de 20-22 ani «versați în *fizică, matematici, filosofie* și *drept* cu mult mai bine decît alți feciori de boeri, și, pe lângă limba lor maternă, vorbesc destul de curent *latinește, nemfește, grecește, franfuzeste* și *italienește*» (A. Wolf, Beschreibung, I 272).

1. Le premier est un célèbre médecin nommé *Théodorati* [desigur *Théodoraki*], qui parle, écrit et traduit parfaitement les langues françoise, latine, grecque, turque et italienne, mais son plus grand talent est d'être versé dans la géométrie et l'algèbre; son moindre talent est d'être le plus habile médecin peut-être de l'Empire Ottoman. Boerhave et Astruc lui sont aussi familiers qu'Homère; rien n'est étranger pour lui que les absurdités de la superstition et de la scholastique (pg. 211).

Despre doctorul *Thodoraki* vorbește cu elogii și Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III Wien 1782, pg. 53 :

În Moldova trăia un anume doctor *Thodoraki*, al cărui nume-i vrednic să rămie în istorie. Thodoraki nu era numai foarte abil în tratament, și din această cauză renumit pretutindeni în Turcia europeană, ci și foarte versat în limbi, în algebră, în matematici și în toate științele filosofice. El muri de curînd, de bătrîneță, răpus de ftizie și de nopți nedormite la Cîmpina în Muntenia, unde se dusesse dela Brașov pentru schimbare de aer, dupăce, din cauza bolii, părăsise Moldova cu un an mai înainte, și urmase în zădar în Germania o cură de ape minerale.

Acest *Theodoraki* este dascalul (= profesorul) *Teodor*, pe care-l menționează Sama Vistieriei Moldovei pe Iulie-August 1776, supt Grigore Al. Ghica Vodă (V. A. Ureche, *Ist. Școl.* I 43).

Fiindcă era versé dans la géométrie et l'algèbre, putem presupune că el era profesorul de matematici dela Academie, mai ales că hrisovul din 23 April 1766 prevede cheltuieli și pentru «organe matematices».

2. Le second, nommé *Saoul*, possède également bien six langues et connoît assez l'histoire de son pays et parfaitement la politique des Turcs; cet homme est le personnage le plus important qu'aie en ce moment le Prince de Moldavie (pg. 211).

Acest *Saul* este *doctorul Saul*, medicul lui Const. Vodă Mavrocordat, Domnul Munteniei dela 11 Iunie 1762, istoric și diplomat.

Intr-o scrisoare franțuzească scrisă din Sibiu la 8 Nov. 1762, lui Daniel Cornides, Martin Felmer îl descrie astfel pe Doctorul Saul (A. Veress, *Vechi istorici*

unguri și sași despre istoria Românilor, 1760-1787, București 1929, Extras din Anal. Acad. Rom., Memoriile secției literare, seria III, tomul IV, No. 5, pg. 21):

Mr. le Dr. *Saul* est un sçavant homme. Il parle, outre son grec moderne, l'ancien grec, l'italien, le françois, l'anglois. Il a fait ses études en Italie à Padoue et Bologne. Il a fait aussi des voyages en Allemagne, Pais-bas et Angleterre. A présent il est médecin du Prince de Valachie, et en même tems gouverneur des jeunes princes, ses fils.

Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Wien 1782, pg. 8, relatează că postelnicul *Manu, Karadschia, Lulahaki* (ginelele lui Grigore Ghica Vodă), *Saul*, «actualul Domn al Munteniei» (*Al. Ipsilanti*) și beizade *Alexandru Mavrocordat*, vorbesc turcește, italienește și franțuzește cași limba lor maternă (grecește).

Doctorul Saul se ocupa cu istoria Românilor și redactase chiar o lucrare de acest fel în limba franceză. În ade-văr, la 20 Oct. 1706, Martin Felmer din Sibiu scrie lui Daniel Cornides:

Mr le Docteur Giorgio Saul, médecin du voyvode de Valachie Charles Gyka... m'a assuré qu'il a composé un oeuvre historique des woyvodes du dit pays en langue françoise (A. Veress, *Vechi istorici*, pg. 34).

Despre Doctorul Saul a scris Andrei Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743-1785)*, București 1931, Extras din Anal. Acad. Rom., Memoriile secției literare, seria III, tomul V, No. 4.

Doctorul Saul este menționat și de Const. Caragea în Memoriile sale (grecește), publ. în DocHur XIII, chiar la început (pg. 80) supt Septemvre 1777 (serdarul Saul).

Opera Doctorului Saul era o genealoghie care începea cu Nicolae Valoa, «din care Valoa au stăut și crai de Franția», până la Const. Cantacuzino postelnicul, anii 800-1633, pe care o scrisese în anul 1765, și pe care a utilizat-o Mihail Cantacuzino în Genealoghiia sa din 1787 (v. Pascu, *Istoria lit. rom. XVIII*, I pg. 143).

Note privitoare la Doctorul Saul se găsesc și în Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I București 1902, II București 1903 (v. indicele).

3. Le troisième est un nommé *Bogdan*, d'une des plus

anciennes familles du pays, personnage admirable par son éloquence, son jugement et ses connoissances dans les langues étrangères, et celui pour lequel la nation moldave a le plus de penchant et de respect (pg. 211-212).

Acest *Bogdan* este probabil *Manolachi Bogdan*, paharnic la 23 April 1766, când apare ca unul din epitropii școlilor din Iași (V. A. Ureche, Istoria Școalelor, I 33), mare spatar la 1777 (Const. Caragea, Memorii, DocHur XIII pg. 81, sub Sept. 1777; pg. 87 și 92, sub Oct. 1777).

4. Le quatrième est *Carataja* [recte *Caradja*], grand postelnik du Prince de Valachie, homme tout à la fois savant, aimable, grand politique et de la plus stricte probité (pg. 212).

Acest *Caragea mare postelnic* este *Scarlat Caragea*, care «a fost mare logofăt al Marii Biserici și mare dragoman al puternicii Împărății supt Mahomet V până la pacea dela Chiuciuc Cainargi [10 Iulie 1774], când s-a-ntors la Împărăție cu ordiea împărătească la anul 1774, când a murit sultanul Mustafa și i-a urmat fratele său sultanul Abduh Hamid.¹⁾ Acesta pentru vrednicia lui i-au dat Bogdan-beilic [= titlu de beiu de Moldova] și locuință la casa lui, dîndu-i și 500 de groși pe lună din venitul principatului Munteniei și tot pe-atîta din a Moldovei, iar ca urmaș al lui la dragomania cea mare a făcut pe Domnul mare postelnic Const. Moruzi» (Const. Caragea, Memorii, DocHur XIII pg. 95-96, supt Noemvre 1777).

Fiind acuma liber, *Scarlat Caragea* a fost adus în Muntenia de Alex. Ipsilanti Vodă ca *mare (vel) postelnic*, cum îl găsim iscălit ca martur, împreună cu alții, pe hrisovul lui Al. Ipsilanti din 13 August 1775 privitor la Școala Domnească dela Sft. Ghiorghe cel vechiu (V. A. Ureche, Ist. Școl. I 37).

Carra conchide :

Il semble que le hazard ait voulu dédommager cet infortuné pays en y jettant quelques hommes extraordinaires à travers la foule barbare et idiote des moines, des peuples et des boyards (pg. 212).

Domnul și boerii culți vorbeau grecește, italienește și franțuzește :

1) Ienachi Kogîlniceanu, Letop. III 268 : În Țarigrad s-au săvîrșit Sultanul Mustafa la 1774 Ghenarie 30, Vineri, și îndată au pus, pre frate-său, pre Abdul Hamed Sultan.

Le grec vulgaire est la langue polie de la Cour des Hospodars et des Gouverneurs de provinces. On y parle aussi *l'italien et le françois*.

Le Prince et plusieurs seigneurs du pays ont même des livres en cette dernière langue; les ouvrages de M. de *Voltaire* se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyards; et le goût des auteurs françois seroit aujourd'hui un objet de commerce dans ces contrées, si le patriarche de Constantinople n'avoit menacé de la colère du ciel tous ceux qui liroient des livres *catoliques romains*, et particulièrement ceux de M. de *Voltaire* (pg. 219).

Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, III, Wien 1782, pg. 46-47, observă:

De când ofițerii ruși au introdus limba franceză în Muntenia și Moldova, Istoria Romanilor de Rollin, tragediile lui *Voltaire*, Anuarele imperiului, extras din istoria universală, și scrieri filosofice sînt în minile tuturor celor care vor să se arăte cunoscători și iubitori ai acestei limbi. Cugătărilor vii și mușcătoare ale lui *Voltaire* se bucurau de mare considerație la elevii miei.

Iar la pg. 40 nota citează o traducere românească manuscrisă a cărții lui *Voltaire* despre «ultimul războiu polono-ruso-turc, de episcopul Eugenius [= Evghenie Bulgaris], cu adnotații în grecește și în parte în românește, de un necunoscut».

6. Bărbații.—Un exercițiu particular al bărbaților era călăria și *giridul*:

L'exercice du cheval est le seul qu'ils [les Moldaves et les Valaques] aiment, et l'on voit souvent dans la belle saison la jeunesse s'exercer à lancer le *girit* à la course, à la mode des Turcs (pg. 209), și în notă: le *girit* est un javelot de bois qui se lance en courant à cheval contre l'ennemi qui fuit; les Turcs et les Grecs sont fort adroits à cet exercice.

Despre *girit* vorbește Cantemir în Hist. Oth. I 286-288:

Jirid, courte javeline et aisée à lancer, dont les Turcs se servent volontiers. Ceux qui la savent manier en portent ordinairement trois, pendues dans un étui au côté droit de leur cheval, et ils sont si adroits à toucher au but, qu'ils se disputeroient au fusil même... Voici de quelle manière les Turcs s'aguerrissent à cet exercice. Ils commencent par un

jirid de fer, ils l'appellent *lobut*, du poids de 12 *occas*, et chaque *occa* pèse quatre cens dragmes. La posture qu'ils prennent est de poser fermement le pouce de la main gauche sur leur ceinture, et tenans leurs pieds placés sur une même ligne, ils lancent le *jirid* de la main droite vers un monceau de terre molle, ce qu'ils continuent tant que leurs forces le leur permettent. On en voit quelques uns qui le poussent jusqu'à sept cent fois. Après cette première épreuve, ils prennent un *jirid* de bois, ou javeline, deux fois aussi grosse que les communes : il faut qu'ils viennent à bout de la lancer deux mille fois et toujours de manière qu'elle entre dans le monceau de terre ; enfin ils en viennent à la javeline ordinaire, qui en comparaison surtout de celle de fer ne semble qu'une plume. Par cet exercice continuel ils acquièrent l'adresse et la force qui les rendent maîtres du dard.

Cu ocaziea ambasadei lui Kutuzov la Constantinopol, la inceputul lui Dechemvre 1793, Turcii oferiră ambasadei un spectacol de *jirid*, pe care Struve, Voyage, pg. 194—195, îl descrie așa :

A peine le repas fut-il fini, que les jeux commencèrent. Nous vîmes paroître d'abord environ une trentaine de Turcs, tenant en main des bâtons blancs d'environ 4 pieds, appelés *djerid*, et montés sur des superbes chevaux, pour la plupart de race arabe. (Note du traducteur : Ce *djerid*, qui peut avoir environ quatre pieds, est d'un bois très léger, tel que le saule et le dattier, afin d'éviter les accidens qui pourroient résulter de cette espèce de tournoi).

L'art de cette espèce de tournoi, nommé *girette* ou *djerid*, consiste à lancer son bâton avec assez d'adresse pour en toucher son adversaire, et à éviter soi-même le coup qu'il cherche à porter.

Les joueurs décrivent toujours des cercles en allant au grand galop, et il faut qu'ils ramassent ainsi en courant les bâtons qui sont tombés par terre.

7. Femeile-s frumoase :

Les femmes moldaves et valaques sont en général assez belles ; elles ont la peau blanche, mais leur teint est ordinairement pâle. On trouve parmi elles très peu de blondes, mais une grande quantité de brunes claires, à l'oeil noir et bien fendu (pg. 214).

Femeile-s devotate bărbaților lor :

Le caractère du beau sexe dans ces deux provinces est la douceur même. Esclaves de leurs parens, de leurs maris, de leurs amans même, les femmes moldaves et valaques ne reconnoissent d'autre loi, d'autre volonté suprême que celle des hommes; quoique libres, elles ne sortent que fort rarement et jamais seules; la paresse et l'ignorance profonde où elles vivent sont vraisemblablement les causes de leur fidélité et de leur soumission. La jalousie par conséquent a rarement occasion d'exercer la fureur sur elles; le mari parle et la femme tremblante vient lui baiser la main et demander son pardon (pg. 215—216).

În timpul ocupației rusești însă, femeile ș-au cam pierdut frîna :

Le beau sexe de ces contrées est singulièrement porté à l'amour: on en a vu des exemples durant le séjour des troupes russes en Moldavie et en Valachie; chaque soldat, ainsi que chaque officier avoit sa maîtresse; filles, femmes, veuves, toutes désertoient leur famille et leur village pour suivre ces vainqueurs des Turcs (pg. 214).

Femeile-s inculte :

Je ne crois pas qu'aucune femme, pas même les princesses régnautes aujourd'hui en Moldavie et en Valachie sachent lire et écrire (pg. 216).

8. Menționează cerealele care se cultivau, cîteva plante tinctoriale și fructele prin excelență.

1. În țară se cultivau mai ales *patru cereale* :

Les grains qu'on cultive ordinairement dans ces provinces sont le froment, le seigle, l'orge et le *kukuruse*, espèce de froment turc (pg. 179).

Tot așa în Muntenia, Bauer pg. 11 : Les grains ordinaires sont le froment, le bled que nous nommons de Turquie, l'orge, le bled de sarrasin, le millet et quelque peu d'avoine : les habitans de ces contrées nourrissent communément leurs chevaux avec de l'orge, à l'exemple des Turcs. Ils ne cultivent que rarement le seigle, parce qu'ils ne mangent que du pain de froment et de millet, ou une espèce de pâte préparée avec du bled turc, appelée dans leur langue *coucourouse*.

Planta 'zea mays', introdusă în țările românești în a

doua jumătate a secolului XVII, era cunoscută în Moldova supt numele de *păpușoiu*, în Muntenia *porumb* și în Ardeal *cucuruz* (v. Pascu, Revista Critică, 6/1932 pg. 196—198, și 7/1933 pg. 78).

Faptul că Carra și Bauer semnaleză planta noastră supt numele ardelenesc *cucuruz* ne face să credem că în timpul ocupației rusești 1769—1774 în Moldova și Muntenia se pierduse sămînța de ‘zea mays’ și se importa din Ardeal.

Ii curios cum Carra n-a fost frapat de *mămăligă*; și cum Bauer, care-o cunoaște (v. mai sus), nu-i dă numele.

A. Wolf, Beschreiburg des Fürstenthums Moldau, I Hermannstadt 1805, pg. 263, o semnaleză :

Rar se-ntîmplă ca la o masă, pîntre alte multe mîncări, să nu se servească și o *mămăligă*. Chiar la masa Domnului am mîncat de mai multe ori această plăcută mîncare romînească cu oloiu de nucă proaspăt și cu zahar praf. La mitropolit [mitropolitul Iacob] de obicei se amestecă cu brînză (*Brense*), și atunci această mîncare se chiamă *mămăligă înbrînzită* (*Mamaliga embrinsite*).

Iar în notă adauge :

Această *mămăligă* (*Mamaliga*) este dealtfel o mîncare țărănească foarte simplă, care hrănește multe mii de oameni. Orice copil de 10-12 ani poate s-o prepare. Țaranii umplu o tingire sau o oală cu făină de păpușoiu (mit türkischem Weizenmehl), toarnă apă deasupra și adaugă ceva sare. Acest amestec îl lasă să fiarbă la foc, până ce capătă oarecare consistență, ca o pastă. Atunci iau acest vas, înfășurat cu petici, între picioare, și mestecă foarte bine această fiertură cu un băț lung de-un cot. După asta pun oleacă vasul pe jaratic, și apoi îl aduc la masă, pe care răstoarnă mămăliga, care apare tocma în forma vasului. Această mîncare se mîncă adeseori caldă ori răce în loc de pîne. Unii o mîncă caldă cu lapte muls proaspăt ori cu brînză, și cu grăsime de porc; alții, răce cu chisăliță (*Zweschkenbrühe*) ori cu moare de curechiu (*Sauerkrautsuppe*).

W. Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, seconde édition, Paris 1824 (prima, 1821), o semnaleză și el (pg. 142-143):

Leur nourriture habituelle se compose d'une espèce de pâte, à laquelle ils donnent le nom de *mammalinga*, et qui

est faite avec de la farine de maïs mêlée quelque-fois avec du lait.

2. *Trei plante tinctoriale* (pg. 182):

La plante nommée *Weyd*, dont on se sert pour teindre en bleu, réussit merveilleusement dans les deux provinces, ainsi que celle qu'on nomme *Skompi*, dont on se sert pour l'apprêt du maroquin, et celle du *Jasba-Galban*, espèce de fraises avec lesquelles on teint le maroquin en jaune. Ces fraises croissent au bord du Pruth aux environs de *Faschina* [= *Falczi*, *Fălcii* ?], non loin de la Tartarie (pg. 182).

Weyd, cu care se colorează în albastru, este german (*Färber-*)*Waid*, alsacian *Weyde*, rus *văida* 'isatis tinctoria', plantă întrebuințată încă din timpuri străvechi spre a colora în albastru, v. Hegi, *Illustrierte Flora von Mittel-Europa*, IV-I pg. 193, 198.—Cf. și Bonnier, *Flore complète illustrée en couleurs de France, Suisse et Belgique*, I 94 (*isatis tinctoria*): Les feuilles, coupées au moment où elles commencent un peu à jaunir, réduites en pâte, macérées, produisent, après fermentation, une matière colorante bleue analogue à l'indigo. On l'utilisait déjà dans l'antiquité pour teindre les laines.

Numele *Weyd*, probabil *văidă*, după rusește, s-a pierdut. Azi planta-i cunoscută de Români sub următoarele nume: *drobușor*, *drobișor*, *drobușoară* = fr. *pastel*; *boengioae* = fr. *pastel des teinturiers*; *cardamă*, *cardaman*.

Vaida a fost adusă deci din Rusia și servea desigur la colorat în albastru a postavului fabricat în fabricile dela Chiperești lângă Iași și Afumați lângă București (v. No. 12).

Skompi, dont on se sert pour l'apprêt du maroquin, este *scumpie* 'cotinus coggygia' = 'rhus cotinus', arbust originar din Asia mică, introdus în Europa la 1657 pentru frumuseța sa (fructele sale formează ca o frumoasă perucă, de unde și numele său fr. *arbre à perruques*, germ. *Perückenstrauch*). Frunzele sale se-ntrebuințează la dubit și la colorat în negru și în comerț se găsesc pulverizate și formează ceia ce se chiamă *sumach*, *barosch* (Hegi, op. cit. V partea I pg. 226—228).

La noi scumpiea se importa. În 'Catastihul vămii domnești a Bogdaniei (Moldovei)', vama *Mohilău*, Mart 1765, scumpiea se taxa după car: carul de 2 boi, 220 de aspri;

iar cel de 4 boi să de 440 de aspri (Rev. Ioan Neculce, fasc. II, pg. 214).

Intr-un tablou polonez de mărfuri exportate de Polonia în Moldova, prin vămile *Mohilău*, *Țechinuvca* și *Rașcov*, între 1784—1786, găsim și *skōpia farba* 'scumpie de boit' (G. Duzinchevici, Contribuții la istoria legăturilor comerciale romîno-polone în secolul al XVIII-lea, Vălenii de Munte 1935, p. 16).

Așa dar la această epocă în Moldova scumpiea se importa din Rusia și din Polonia prin vama *Mohilău*. Un sat din Basarabia, în județul Bălți, lângă Ungheni, se cheamă *Scumpiia*,—este probabil locul din Moldova unde se făcea târgul cu această plantă.

Insuș cuvîntul *scumpie* < polon *skōpia*, rus *skompîia*, dial. (Basarabia) *skumpîia*.

În Muntenia scumpiea se importa din Ardeal, prin Cîneni. La 1676 pentru o *povară* de scumpie se plătea vamă 12 lei (Iorga, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc, București 1906, pg. 251, document).

Ungurii introduseseră scumpiea din aceleași țări: ungur *iszkompia* (Ballagi), *iszkumpia* (Szinyei).

Jasba-galban, espèce de fraises avec lesquelles on teint le maroquin en jaune, este evident *iarbă galbănă*, desigur = *lemn galbăn* 'berberis vulgaris', arbust cu lemnul galbăn ca alămîia, cu fructele bace ovoide de un roș aprins, ca niște fragi, cum zice Carra, din lemnul, scoarța și rădăcina căruia se extrage un frumos colorant galbăn, care se-ntrebuințează pentru a colora galbăn lîna și pielea (Hegi, op. cit. IV-I pg. 9.—cf. și Bonnier, I 43).

Despre aceste plante Bauer nu spune nimic. În schimb W. Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, seconde édition, Paris 1824 (prima ed. 1821), semnalează probabil pe a doua:

On en tire encore annuellement environ six cent mille okes (un oke est égal à $2\frac{4}{5}$ lbs. anglais, ou 2 Kil. 276 gr.) de graines de *rhamnus infectorius* [recte *infectoria*] servant à teindre en jaune, et connues dans le commerce sous le nom de *graines d'Avignon* (pg. 68).—Les graines d'Avignon (*yellow berries*) sont inférieures à celles de Smyrne, et seulement demandées lorsque la récolte a manqué dans l'Asie mineure

(pg. 71).—Les graines d'Avignon (*rhamnus infectorius*) peuvent être achetées à raison de 40 ou 45 paras l'oke (pg. 70).

Observăm că Wilkinson nu dă numele romînesc al plantei, nici n-o descrie ca Carra (forma și culoarea fructelor). Foarte probabil Wilkinson a confundat pe 'berberis vulgaris' cu 'rhamnus infectoria' din cauză că amîndoi acești arbuști servesc a colora în galbăn.

În adevăr, Gaston Bonnier, Flore complète illustrée en couleurs de France, Suisse et Belgique, II 115, spune despre '*rhamnus infectoria*' :

Les fruits non mûrs fournissent une matière tinctoriale jaune. Ces fruits sont connus sous le nom de *graine (sic) d'Avignon*, parce qu'ils étaient usités à Avignon où les Israélites étaient obligés autrefois de se vêtir de jaune. Cette teinture est encore employée pour mettre en couleurs les parquets ou pour fabriquer (avec du kaolin et de l'alun) une sorte de laque d'un jaune doré appelée *stil de grains*.—Les fruits sont employés en Grèce contre la jaunisse. On en a fait un extrait utilisé contre les maladies des yeux, etc.

3. **Fructe.**—On trouve beaucoup de melons, d'*arbouzes*, prunes, pêches, abricots et autres fruits, dont les meilleurs sont aux environs d'*Orikert*, *Zafert* et *Krutchna* (pg. 181).

Melons = zămoși.

Arbouzes = *harbuj* pl., sg. *harbuz*, fruct cunoscut în Franța sub numele de *melon d'eau*, *pastèque*.—Cuvîntul *ar-bouse*, *melon de Moscovie*, apare în Franța la E. A. Duchesne, Répertoire des plantes utiles, Paris 1836, la Rolland, Flore Populaire, VI, Paris 1906, pg. 34.

Despre *arbouses* vorbește și Struve (v. Struve).

Harbujii se cultivau în acest timp și-n Muntenia. Bauer, Mémoires, pg. 13: Les melons et surtout les *melons d'eau* sont d'une grandeur et d'un goût qui surpassent tous ceux que j'ai vu en d'autres pays.

Orikert, recte *Orikest* = *Urechești*, sat în jud. Putna?

Zafert, poate *Zafest[i]* = ?

Krutchna = *Cruceanu*, sat în jud. Tutova?

4. Se cultiva *viea* :

Le vignoble est un objet plus considérable de culture et de commerce dans ce pays: les vins y sont légers et aqueux, mais d'un goût assez agréable et d'une qualité bé-

nigne. Ceux d'Odobezd [= Odobești] en Moldavie et de Pietra [= Piatra] en Valachie sont les meilleurs.

În ce privește localitatea *Piatra*, Carra a făcut o confuzie. Este vorba de *Drăgășani*, aproape de *Piatra* (Olt).

Despre *Cotnar* Carra zisese la pg. 26: *Cornar* (sic!), lieu renommé pour ses bons vins.

Bauer pg. 12 menționează cultura viei în Muntenia, dar nu dă nume de localități.

A. Wolf, Beschreibung, I 45, menționează vinurile de *Odobești* (die *Odobeschter* Weine) care ocupă primul rang. «După acestea vin cele dela *Cotnar* (die *Kotnarer*), care nu-s așa de tari, dar sînt mult mai plăcute la gust și au o mare asemănare cu șampania (mit dem bekannten *Champagner*)», iar la pg. 70: «Satul *Cotnar* renumit și până azi pentru vinul său minunat».

9. Se cultivau **albinele** în prisăci în păduri și în stupi făcuți din trunchiuri de copaci:

Les abeilles qu'on y conserve avec beaucoup d'attention, ont leurs ruches dans les bois et dans des troncs d'arbres (pg. 184).

Obiceiu de a face stupii din trunchiuri de copac este străvechiu, dovadă însuș cuvîntul *stup* < latin popular **stumpus* = vechiu grecesc *στῦπος* 'tronc, tronc coupé'.

Este de remarcat că un anumit fel de albine produceau o *ciară verde*, care dădea un parfum minunat:

Une production merveilleuse de ce pays, c'est une *cire verte*, ouvrage d'une espèce d'abeilles plus petites que les abeilles ordinaires. Cette cire se recueille sur certains arbus-tes où ces industrieux insectes la déposent. On en fait des bougies odoriférantes qui exhalent un parfum exquis, étant allumées. Cette cire est fort rare (pg. 184—185).

Despre această *ciară verde* vorbește și A. Wolf, Beschreibung des Fürstenthums Moldau, I Hermannstadt, 1805, pg. 63:

Ciara verde din Moldova, pe care o fac albinele de obiceiu la urdiniș, este foarte renumită în țară pentru mirosul ei plăcut și balsamic. Pacat numa că nu-i strînsă mai cu grijă și-i întrebuințată numa de afumat.

10. Moldova exporta **vinuri, oi și miere**.

1. Le plus grand commerce des *vins* se fait en Pologne et en Ukraine; on en transporte même jusqu'à Moscow (pg. 181).—Tot așa în Muntenia: Le vin en général est bon, il se vend en Hongrie, en Pologne et dans l'Ukraine (Bauer, pg. 28).

2. Plusieurs millions de *brebis* se vendent chaque année pour Constantinople, à un lève pièce (un lève est un piastre turc) (pg. 184).—Tot așa în Muntenia: Les troupeaux nombreux de *moutons* et de *chèvres* sont connus et célèbres dans toute la Turquie (Bauer, 13).

3. Le *miel*, qui est presque tout blanc, est vendu pour Constantinople, et la cire pour Venise (pg. 184).

11. In Moldova se aflau Țigani, Armeni și Evrei.

1. Țiganiile locuiau prin păduri:

La plupart des forêts, qui sont en plaine, ont de distances en distances dans leurs intérieurs des vuides où habitent les *Cyganis*, espèce de Bohémiens errants et qui voyagent en troupes comme les Tartares (pg. 170).

Țiganiile erau potcovari și lingurari:

Les *Cyganis* sont les seuls maréchaux-ferrants du pays; ils ont une forge portative. Plusieurs milliers de ces malheureux habitent les forêts et s'occupent à faire des assiettes et des cueillières de bois, dont ils fournissent les magasins des marchands. Ils tricotent leurs chaussons avec un croc de bois (pg. 186).

In sfârșit țiganiile erau lăutari. Descriind cum se petrecea în Moldova dansînd hora, Carra (pg. 176) zice:

On imagine bien que la musique est aussi monotone et aussi misérable que la danse. Ce sont des *Ciganis* qui sont chargés de leur chatouiller les oreilles.

Bauer pg. 48-49 dă relații mai precise:

Les *Zigans* sont les seuls esclaves dans la Valachie. Ceux de domaine du Prince sont des *roudars* [=rudari], *oursars* [=ursari] et des *laiachis* [recte *lăiachis*=lăeși]. Les *roudars* sont des charpentiers. Les *oursars* ont reçu ce nom des ours qu'ils mènent par le pays pour leur profit; ils sont aussi maréchaux ferrans. Les *laiachis* travaillent en cuivre et s'appliquent d'ailleurs à toutes sortes de bas métiers. Les *vatrars* [=vatrari], ou ceux qui vivent dans les maisons et

habitent les villages, sont exempts de tribut et ils travaillent pour le compte de leur maître.

Țiganii se ocupau și cu culesul aurului de prin riuri:

Les rivières de la *Motra* [= *Motro*, *Motru*] et de *Bistrica* [= *Bistriza*, *Bistrița*] roulent de petites paillettes d'or que les Cyganis s'occupent à chercher dans le sable, et qui leur fournissent un moyen de payer leur tribut annuel (pg. 171).

Bauer pg. 8 remarcă și el: Les gens du pays m'ont assuré que plusieurs rivières de la Valachie charrient des grains d'or parmi le sable. J'ai vu des bagues et des vases faits de l'or qu'on trouve parmi le sable de l'*Olta*, et je sais que les Zigans paient un certain tribut pour la permission de pêcher. Iar la pg. 49: Les *roudars* payent un tribut en or pour la jouissance de la pêche dans les rivières.

2. Armenii și Evreii făceau negoț cu caii:

Il y a une grande quantité de haras conduits par des *Arméniens* ou des *Juifs* (pg. 182).

Bauer pg. 47 relatează și el: Les marchands sont ou natifs ou étrangers. Parmi les premiers on comprend aussi les *Arméniens* et les *Juifs*. Le commerce avec les peuples, ou voisins ou éloignés, se fait presque tout entier par les étrangers, les habitans se bornant pour la plupart au commerce de l'intérieur du pays. Tous ensemble dépendent du *grand camarache*.

12. N. Iorga, DocHur X, București 1897, Introd. pg. 84, afirmă că «innainte de a se fixa la Curtea din Iași, Carra a trecut întâiu prin Munteniea». Eu cred că lucrul s-a petrecut mai degrabă invers. Din Iași Carra a plecat spre Franța prin București, unde va fi stat cîtva timp, și-și va fi notat cîteva informații privitoare la **Munteniea**.

1. Observăm în primul rînd atitudinea favorabilă față de *Alexandru Ipsilanti*, Domnul Munteniei.

Incepe cu o întepătură:

Alexandre Ypsilanti, âgé d'environ trente cinq ans, et fait Prince par la grâce de Dieu et de son argent, domine sur la Valachie (pg. 165).

Dar urmează:

Ce qui distingue Alexandre Ypsilanti, Prince de Valachie, de son confrère Grégoire Ghika, Prince de Moldavie, c'est la protection que le premier accorde aux arts et le désir qu'il a d'avoir un *code de loix* particulières pour son di-

van (tribunal de justice) et celui des gouverneurs de provinces [ispravnici]. Il a attiré à cet effet dans son pays quelques hommes instruits qu'il a chargés de rédiger ce code qu'il promulguera sans doute, si le despotisme inquiet et odieux de la Sublime Porte n'y met aucun obstacle (pg. 207-208).

Codul Ipsilanti (Mic manual de legi), în grecește și românește, a apărut la București, în tipografia Mitropoliei, în Septembrie 1780 (Bibliografia rom. veche, No. 425, vol. II pg. 246-249).

Cele mai interesante fapte privitoare la **Muntenia** sînt relevate **în paralelă cu Moldova**.

2. La ville de *Jassy* peut contenir environ trente mille habitants, et celle de *Bucharest* près de soixante mille (pg. 207).

Le palais du prince de Valachie n'est guère plus magnifique que celui du Prince de Moldavie, mais la ville capitale du premier a un plus grand nombre d'églises, de couvens et d'édifices particuliers (pg. 207).

3. Le *grand serdar*, dont on a parlé auparavant [pg. 61 : dignité de général en Moldavie]. Cette charge n'est connue en Valachie que sous le nom de *grand ban* (pg. 201).

4. *Les revenus* ordinaires de la Moldavie sont d'environ trois millions de livres tournois. Ceux de la Valachie vont à une moitié de plus, sur quoi chacun des deux Princes paye à la Porte un tribut, le premier de mille bourses, c'est-à-dire douze cent mille livres tournois, et le second de quinze cens bourses, c'est-à-dire dix-huit cent mille livres, sans y comprendre les présens qu'ils sont obligés de faire aux grands officiers du serraïl pour se maintenir dans leur place (pg. 188).

5. On tire des **salines** de Moldavie jusqu'à cent mille pièces de sel fossile par an, chaque pièce pesant environ cent okas. Le débit s'en fait dans le pays et en Pologne, et des cargaisons très considérables vont à Constantinople (pg. 185).

A douze lieues de Bucharest se trouve aussi du sel fossile, dont on débite beaucoup en Natolie et à Constantinople. Le transport s'en fait communément par le Danube. Il y a trois mines de sel en Valachie et une en Moldavie (pg. 185).

Mina de sare din Moldova era *Ocna* pe riul Trotuș în ținutul Bacăului (Cantemir, Descr. Mold. I, cap. V), azi *Tir-*

gul Ocnei; iară cele 3 din Muntenia erau (după Bauer, pg. 84) la *Telega* în ținutul Prahovei, la *Slănic* în ținutul Secueni, și o mină mare în ținutul *Vilcea*, fără indicație de localitate. Printre localitățile din ținutul Prahovei Bauer pg. 137 citează *Okna Telega* 'village avec une maison de boyard, deux fabriques de goudron et une saline'; pg. 129, în ținutul Secueni, *Oka* [recte *Okna*] *Slanikul* 'une saline, ou plutôt mine de sel, où l'on tire le sel jusqu'à 30 toises de profondeur de la terre'; pg. 201, în ținutul Vîlcei, *Okna* 'ville avec cinq églises de pierre, une de bois et trois chapelles, située sur la rivière d'Okna',—este desigur actuala localitate numită *Ocna, Ocnele Mari* «ce și-a luat numele dela ocnele ce sînt în localitate, precum și dela Ocnele Vechi, părăsite astăzi, care se exploatau de Romani» (Marele Dicț. Geogr. a Romîniei).

Sarea moldovenească era de bună calitate (Cantemir, ibid.), deasemenea și cea muntenească: Le sel en est très bon et du plus pur crystal qu'on puisse trouver; il est de la même qualité que celui qu'on trouve en Pologne à Wieliczka, à Bochnia, etc. (Bauer, pg. 17).

6. Le *nitre* se trouve en abondance dans ces deux provinces; celui de la Moldavie est meilleur que celui de la Pologne (pg. 186-187).

Cantemir, Descr. Mold. I cap. V, semnalase și el abundența de nitru în Moldova, dar Bauer nu-l cunoaște în Muntenia.

7. On compte près de trente mille *bêtes à cornes* qui sortent de la Valachie pour la Bosnie, d'où elles passent à Constantinople (pg. 182). Et vingt mille *bêtes à cornes* avec cinq ou six mille chevaux de la Moldavie qui passent par la Pologne pour la Silésie, la Moravie et le Brandebourg (pg. 182-183).

8. On voit fort peu de *cochons* en Moldavie, mais beaucoup en Valachie, d'où on en fait un commerce considérable pour la Hongrie (pg. 184).

9. Le *caractère* des Valaques est en général plus gai que celui des Moldaves. Ils ont aussi plus d'esprit et de courage. Mais on peut dire des deux nations qu'elles ne sont portées ni au vol ni à l'assassinat; elles observent même l'hospitalité avec une sorte de satisfaction (pg. 213).

Bauer pg. 21 remarcă și el: On entend fort rarement

parler dans la Valachie de meurtre, de vol, d'assassinat, ou d'autres crimes atroces.

10. Fabrici de postav și costume.—La această epocă în Moldova și-n Muntenia lumea purta costum oriental :

Les bourgeois, les marchands et les seigneurs grecs, moldaves et valaques portent la péliasse et des espèces de caftans fort larges, avec de grandes culottes et des bottines jaunes ou rouges. Leurs bonnets sont faits en cylindre, terminés au haut par quatre coins aplatis et garnis autour de ces petites peaux de moutons d'Astracan tués lors de leur naissance... Une chose d'ailleurs horriblement ridicule chez ces esclaves en péliasses, c'est qu'ils se persuadent que leur costume est le plus noble et le plus magnifique. Ils disent que les autres européens, avec leur habit court, ressemblent à des danseurs de corde (pg. 176-177).

În cei cinci ani de ocupație rusească, lumea din Moldova și din Muntenia avusese ocazia să se deprindă cu costumul occidental și alte lucruri occidentale adoptate deja de Ruși. Seduși de «moda nouă», unii din cele două provincii o adoptase și ei, și pentru aceștia venise aici «specialiști» străini :

Il n'y a d'autres *artisans étrangers* que ceux que la désertion, ou leur peu de talent a chassés dans ce pays ; on trouve à Bucharest et à Jassy *des charons-carrossiers, des tailleurs, des chirurgiens et des cordonniers à la mode européenne* (pg. 186).

Părăsirea complectă a portului oriental și adoptarea celui occidental în Moldova s-a întâmplat odată cu ocupația rusească din 1806. În adevăr, prințul de Ligne, în Memoriul adresat conțelui de Ségur, ministrul Franței la Petersburg, din Iași la 1 Dec. 1788, păstrat cu adnotații din 1824 (publicat în DocHur, Suplement I, Volumul III, fascioara I, 1709-1812, București 1887, pg. 76-84), zice (pg. 79 nota 1) :

En 1806, nous trouvâmes encore beaucoup de ces dames en costume oriental... Mais la révolution qui se fit alors à Jassy, ensuite à Bucarest et dans les provinces, fut aussi rapide que complète. Au bout d'un an, toutes les dames moldaves et valaques adoptèrent le costume européen. De tous côtés il arriva dans les deux capitales des marchands de modes, des couturières, des tailleurs... Quelques jeunes gens adoptèrent aussi le frac...

11. On trouve près de *Ulasaka* [= *Vlașca*] *) une espèce de laine, qui sert à la fabrication des *draps* de trente aunes la pièce. Ces draps se fabriquent à *Fumato* [sic, -to = -ts], aussi en Valachie, à trois lieues de Bucharest (pg. 183-184).—Près de Bucharest est un village où l'on fabrique des draps à vingt-deux paras l'aune : *on le teint ordinairement en bleu* ou en gris. C'est dans le village de *Fumato* [sic, -to = -ts], dont nous avons parlé plus haut (pg. 186).

Fabrica de postav dela *Afumați*, lângă București, de care vorbește Carra, precum și cea dela *Pociovaliștea*, tot în Muntenia, necunoscută lui Carra, au încetat odată cu ocupația rusească, Nov. 1769.

La 1782 Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III Wien 1782, pg. 428, menționează fabricile dela *Afumați* și dela *Pociovaliștea* din Muntenia și dela *Chiperești* din Moldova ca dispărute :

Spre norocul țarilor, de unde Moldova și Muntenia aduc postav, dar încă pentru Austria și Ungaria, fabricile de postav dela *Pociovaliștea* (*Potschowaleschty*) din Muntenia și dela *Filipeștii Noi* (*Neuphillippen*), zis mai înainte *Chiperești* (*Kipereshty*) din Moldova, au fost innădușite în fașă. Aceasta să fie spre știința Domnului Carra, care foarte greșit vorbește mult (sic!) de o fabrică de postav care încă există la *Affumato* (a vrut să zică *Affumatz*) din Muntenia, iar de aceia dela *Chiperești* din Moldova nu spune nimic.

La 1778 Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, pg. 29, făcea aluzie la fabrica dela *Afumați* ca de un lucru de demult :

Il y avait autrefois à *Boukarest* une fabrique d'étoffes et de draps, dont les entrepreneurs, ainsi que les ouvriers, étoient presque tous Allemands ; mais ils se sont retirés, et les fabriques avec eux.

La un moment dat, fabrica dela *Pociovaliștea* a fost alimentată cu lucrători dela fabrica dela *Chiperești*.

Informații prețioase despre fabrica de postav dela *Chipe-*

*) La această epocă Muntenia avea 12 județe și 3 raiale (Bauer, pg. 17-18 ; păstrăm artografia autorului) : Slam-Ribnik, Buseo, Sekujeni, Prachowa, Jalowitza, Ilfov, Dembowitza, *Wlaska*, Telcorman [recte Teleorman], Muschzelul, d'Argisch, Oltul ; La Raya de Braila, la Raya de Giourgewo, et la Raya de Tourno.

Afumați era în județul Ilfov, cum îl dă și Bauer pg. 149 : *Afromazi* (sic) village avec une église et une maison de boyard.

rești ne dă Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, III Wien 1782, pg. 657-667 :

Deja Domnii Calimahi [Ioan Teodor Calimah 7 August 1758—11 Iunie 1761, Grigore Calimah fiul 11 Iunie 1761—29 Mart 1764] proiectase să facă o fabrică de postav la *Filipești* (*Phillpsche*), un sat în Bucovina, în fața tirgușorului Zaleșcic (*Saleschick*, polon. *Zaleszczyk*), pe malul Nistrului, de unde și trecuse dincoace câțiva Nemți, și pentru care ei trăgeau nădejde să smomească pe maiștrii necesari, din Zaleșcic, unde tocma era în vogă o fabrică de postav poloneză. Deja în anul 1764, când Grigore Ghica veni Domn în Moldova întâiaș dată, făgădui el acestor oameni, care erau mai mult protestanți, să le dea un preut al lor. A fost ales un teolog din Silesia, cu numele Scheidemantel, care, cași librarul de cărți Clemens pentru biserica din București, tot așa pentru o biserică la Filipești (*Phillpsche*) în Moldova să adune bani dela puterile protestante, dar puține din acestea s-au interesat de așa ceva. Totuș s-a făcut acolo o biserică de lemm cu lucrurile bisericesti necesare.

Fiindcă însă pentru o astfel de fabrică și pentru întreținerea maiștrilor locul nu era tocmai bine situat, Domnul cumpără cu patruzeci și ceva de mii de lei dela mănăstirea Sft. Ioan din Iași satul *Chiperești* pe Bahluiu, la două ciasuri de Iași, pe care-l numește de-acuma-nainte *Filipeștii nou* (*Phillippe Noo*, *Neuphillippen*), și-l dăruie acestei colonii germane protestante de postavari (*Tuch-und Zeugmachern*), la care se asociază și alți Nemți, cu toate drepturile de proprietate, cu exercițiul liber al cultului, cu jurisdicție proprie, în vecii vecilor, cum arată hrisovul dat lor la 23 August 1766.

Urmează hrisovul tradus în extenso, din care relevăm :

Fiindcă-i nevoie ca coloniștii să aibă un conducător, care să poarte grijă la toate nevoile, am pus mai mare, după alegerea pe care-au făcut-o postavarii înșiși, pe Dumnealui *Joh. Dantel Cristiani*, pe care noi l-am făcut *căpitan și judecător* al lor și al tuturor lăcuitorilor din Filipeștii noi.

Sulzer continuă :

Cei doisprezece-treisprezece maiștri nemți, care mai înainte stătuse la Filipeștii Vechi, se aflau deja la această epocă cu preutul lor la Chiperești. După o jumătate de an a fost adus un oarecare *David Kugler* din Silesia, care trebuia să dirijeze toată fabrica. *Paul Greising*, un blănar, care evadase dela închisoarea din Brașov, unde fusese închis pentru hoție, le aduse din Polonia încă vreo 43 de fabricanți. Chiperești sau Filipeștii Noi forma acum o comună de peste șezeci de familii, pînă care se aflau și catolici, pe care Domnul îi primi de nevoie,

contra voinții. Fabrica mergea acum foarte bine. Se fabricau postavuri comune de trei feluri, care erau predate Domnului la Iași, și în fiecare an venea un Turc, care inspecta starea acestei fabrici. Eu cred că asta însemnă tocmai ceea ce s-a spus de multe ori: mergea în contul Turcilor. Asta poate să și fi fost prima cauză că fabricanții erau plătiți bine și just. Ei aveau pe apa pe unde mergea drumul la Huși și în Țara Tătărască, o moară și o crîsmă; ei înșiși locuiau pe un deal, fiecare în casa lui, ferit de revărsările Prutului și Bahluiului. Tot acolo se afla și o biserică de lemn, dar numai pentru luterani. D-l Scheide-mantel stătea la Iași, deoarece la Filipeștii Noi el n-avea nicio treabă, și era așa de iubit de Domn, că foarte adese ori îl chema la masă. Dar bunul nostru personaj trebuie să se fi pre-tat la ceva ce nu l-a putut învăța profesorul lui de teologie. El fu acuzat de regele sau de Republica Polonilor că a făcut pe spionul împotriva Domnului său. Faptul s-a aflat la Varșovia, și de acolo i s-a suflat Domnului. Personajul fugi cu un șfert de cias mai înainte ca știrea acestei descoperiri să fi ajuns la acesta din urmă, cu ajutorul unor Arnăuți, care trebuie să fi fost în serviciul lui.

Atunci s-a cerut din Silesia un alt preot. Acesta veni la Zaleșcic și slujea pe coreligionarii lui și pe fabricanții de acolo, cărora nu li se permitea biserică pe teritoriul polonez, la Filipeștii Vechi în Bucovina, unde unii dintr-inșiși se așezase din nou; dar el nu vroia deloc să se ducă la Filipeștii Noi. De-giaba poroncise Domnul să-l prindă 'cu Arnăuții la Filipeștii vechi și să-l aducă cu locuitorii de acolo și cu toate lucrurile bisericești la Filipeștii noi. Dispoziția-i fu anunțată, și înainte de executarea ei, el împachetă tot ce aparținea bisericii și le duse la Zaleșcic, și rămase acolo până ce Bucovina a căzut iar în Un-garia, sau mai bine zis până la izbucnirea războiului ruso-turc, și de atunci și până azi, dacă știrea-i adevărată, el slujește iarăși în Filipeștii vechi, unde acum protestanții par a se fi înmulțit și a avea toate libertățile imaginabile.

La Filipeștii Noi în acest timp lucrurile au luat o cu totul altă față. Ghica Vodă a fost mazilit la sfîrșitul anului 1767 și în locul lui a fost trimes ca Domn în Moldova nefericitul Domn Calimah cel tinăr, pe care, din cauza sărăciei, îl porecleau *Mă-măligă Vodă* *). Acesta plătea rău pe fabricanți. David Kugler era acum în locul lui Christiani, care fugise și care în urmă era șef de poștă (Postmeister) la Zaleșcic, căpitan peste colonia nemțească, și fiindcă de atîta vreme el nu avusese preot evan-ghelic, se făcuse catolic. Cei mai mulți din lucrătorii lui îl urmăse

*) A. Wolf, Beschreibung, II Hermannstadt 1805, pg. 186 nota, zice: „Grigore Calimah nu putea fi sarac, căci, înainte de Grigore Ghica, fusese Domn trei ani. De zgîrcenia lui își aduceau aminte Moldovenii și în anul 1780, și-mi povesteau că, din cauza mîncării lui proaste, îl poreclise *Mămăligă Vodă*”.

și dăduse comunității catolice din Iași folosirea morii lor pe Prut, ca astfel să facă macar o leturghie în fiecare săptămână. Dar toate acestea au ținut numai până înainte de sfârșitul anului 1766, [recte 1768], când Rușii au călcat victorioși pământul Moldovei, la Hotin, căci atunci bietul Calimah, ne mai putînd procura Turcilor din Moldova proviziile poroncite nu odată de Sultan și plătite dinainte (din care cauză după aceea el și-a și pierdut capul), și cu atît mai puțin să mai suporte cheltuelile acestei fabrici, și fiindcă el era singur răspunzător de siguranța trecerii continui a Turcilor spre Hotin, el plăti pe fabricanți și le dădu cîtiva bani de drum să se ducă în altă parte. Kugler cu mai mulți s-a dus la fabrica de postav dela Pociovaliște (*Potschowaleschty*)* în Muntenia, și acuma trăește mizerabil ca tăetor de lînă (Tuch-scherer) la Brașov.

La mijlocul acestui războiu ruso-turc cîtiva negustori greci vroiau să cumpere pentru dinșii moșiea Filipeștii Noi, care acuma se chema iarăș Chiperești, dela feldmareșalul rus Contele de Romanzov pentru o monetărie, în felul aceleia pe care baronul Gartenberg o făcuse la *Satagura* în Bucovina **). D-l Feldmareșal îi trimise la Ghica Vodă, care atunci se afla la Roman în Moldova, pe jumătate ca Domn și spion la amîndouă părțile, pe jumătate ca prizonier de războiu. El a răspuns că nu poate să vîndă la alții un pămînt pe care l-a dăruit protestanților (prusieni, vroia el să zică).

În urma acestui fapt, până azi niciun Neamț n-a mai pus piciorul în Chiperești, dar călugării dela Sft. Ioan din Iași au luat iarăș moșiea în stăpînire, și asta trebue să fie cauza că satul Filipeștii Noi, loc mai întăiu evanghelic-luteran, la care de atunci a venit părintele Martinotti, a rămas cu totul necunoscut cu acest nume ***).

*) La 1778 Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, pg. 148, citează în județul Ilfov: *Potschewaliste* și *Pustowarie* [= *Postăvărie*] deux villages avec des églises, des maisons de pierres, des étangs et des moulins.

Cu numele *Pociovaliștea*, Dicț. Geogr. Rom. cunoaște: un sat în jud. Gorj; o trecătoare în jud. Vilcea; o pădure, un deal și o vale în jud. Ilfov. Dicț. crede că fabrica de postav a fost în satul din jud. Gorj, pe cînd ea a fost în satul din jud. Ilfov, azi dispărut.

Iar cu numele *Postovari* (*Știubeiul clucerului, Canela, Moara*), Dicț. Geogr. Rom. cunoaște un sat în jud. Ilfov.

Prin faptul că Bauer citează la un loc *Pociovaliștea* și *Postăvăriea*, rezultă că aceste două sate erau în apropiere. *Postăvărie* înseamnă 'fabrică de postav', și *postovari* pl. = *postăvari* 'lucrători de postav'.

Pociovaliștea < bulgar *počivalište* 'relâche; lieu propre à relâcher' (Iordan, *Rumänische Toponomastik*, 131).

**) La 1770 (Joh. Polek, *Die chemelge russische Münzstätte*, Cernăuți 1884).

***) Localitatea romînească din fața Zaleșcicului apare la Sulzer supt formele *Philipsche* (pg. 657), *Philipsche* (pg. 660), *Alt- Philippen* (pg. 664), iar Chiperești supt formele *Philippe Noo* (pg. 658), *Neuphilippen* (pg. 658, 660, 663, 664).

A. Wolf, *Beschreibung*, II Hermannstadt 1805, pg. 184-185 nota, care rezumă pe Sulzer, scrie întăiu *Philipsche* în ținutul Cernăuților (ca Sulzer pg. 660) și a doua oară *Philippesch*: *Kiperesch* - das neue *Philippesch*.

Fabrica dela Chiperești s-a construit în vara lui 1766. În adevăr la 25 Iulie 1766 Gr. Al. Ghica Vodă scrie egumenului mănăstirii Agapiea «pentru moșia Chipereștii, ce are mănăstirea Agapiia aice lângă Ieș, care moșie fiind trebuitoare pentru trebuința *postăvăriei ce să face*»; iar la 25 August 1766, egumenul mănăstirii Agapiea răspunde Domnului că are să vie la Iași «cu toate scrisorile mănăstirii Agapiei, pe moșie *Chipereștii, unde acmu să face postăvărie*» (Ghibănescu, Rev. Ioan Neculcea, fasc. IX pg, 178, 179).

Fabrica s-a deschis la 1 Ianuar 1767, cum rezultă din hrisovul domnesc (Ghibănescu, loc. cit. pg. 180):

Socotit-am și aceasta. ca să deschidem și să facem și o *fabrică de postajă* [=pl. dela *postav*] pentru cea mai multă ieftinătate a lăcuitorilor țării aceștie și să rămie și un lucru de pomenire pământului acestuia... Și am găsit și loc ca acela aice aproape de orașul Ieșii ce să numește *Chipereștii*... Domnia Me nu puțină sumă de bani am cheltuit de s-au făcut fabrica și s-au gătit cu toate ciniile cele de trebuință pentru lucrarea postavului, aducînd meșteri oameni străini dintr-alte părți de locuri cu multă cheltuială. *)

Despre fabrica de postav dela Chiperești «*chirhana* adică, *postăvărie*» vorbește și cronica Ienachi Kogălniceanu, Letop. III 251-252, care arată tot odată și scopul pe care-l urmărea Grigore Al. Ghica Vodă, anume acela de a introduce în Moldova un port mai simplu și mai ieftin :

Vădzind Domnul aice în Iași o mindrie la pămînteni, purtînd fieștecare cumășuri scumpe și blane, care nu era fieștecare harnic de agonisire după straele ce purta,... sta de se mira ce va face... Dară socoti Domnul mai pre urmă și *și au făcut singur Mărita Sa un rînd de strae de postav*, libadé și giubé, și într-o dzi fără de veste au ieșit îmbrăcat cu ele la divan... și așa peste două trei dzile au început și ei fieștecare a pune li-

În DocHur X Introd. pg. 36-37 și în Istoria Comerțului românesc, II, București 1925, pg. 48-49, Iorga scrie *Filipeni*. Formele *Philipsche* (Sulzer și Wolf), *Philipsche* (Sulzer) și *Philippesch* (Wolf) ne arată că satul se chema *Filipești*. În orice caz Dicționarul Bucovinei de Grigoriu și nomenclatoarele cunoscute nu cunosc nici *Filipești* nici *Filipeni*. Satul cu acest nume ori a dispărut ori și-a schimbat numele.

*) Iorga, Studii și Doc. V 62 No. 284, și Ghibănescu loc. cit. dau greșit 1 Ianuar 1776.

Rămâne de explicat nepotrivirea între Salzer și documentele citate cu privire la proprietatea Chipereștilor: după Sulzer moșia aparținea mănăstirii Sf. Ioan; după documente, mănăstirii Agapiea.

badele de postav și giubele. Aceste vădzînd boerii pămînteni, au început și ei a-și face, și așa în scurtă vreme s-au rădăcat acea cheltuială nebunească a straelor... căci mulți rămăsese să-raci, ales din cei ce erau însurați.

La un moment dat, în 1775, s-a fi găsit un boer care să sfideze pe Domn, îmbrăcîndu-se cu haine scumpe de odinioară, și Domnul l-a pedepsit. Așa ne explicăm noi ce spune Carra (pg. 177-178):

J'ai vu un jeune seigneur moldave rester aux fers quinze jours et être sur le point d'avoir deux cens coups de bâton sur la plante des pieds (on appelle cela donner des falanges: le patient est à bas, ses deux pieds soutenus en l'air par deux hommes, tandis que deux autres frappent à nud la plante des pieds) pour avoir porté un habillement de meilleur goût que celui de Grégoire Ghika (pg. 177-178).

Postavul dela Afumați era de culoare *albastră*, cum spune Carra, de două ori, și-ntr-un memoriu din 1782 (despre care v. mai jos):

Ces peuples n'ont aucune sorte de manufacture chez eux, excepté celle de gros *drap bleu* à *Fumato* en Valachie, și ceva mai sus: les gros *draps bleus*, dont il n'existe dans ces trois provinces qu'une seule manufacture à *Fumato* *), en Valachie.

La această epocă țaranul se-mbraca c-un *mintean cenușu*: L'habillement du paysan est une *grosse bure griseâtre* (pg. 176). Acest mintean se făcea în casă din lînă, nu din postav de fabrică, cum ș-a-nchipuit Carra, cînd scriea în Histoire că fabrica dela Afumați fabrica postav și gri.

Tîrgoveții purtau *caftan*:

Les bourgeois, les marchands et les seigneurs portent la péliste et des espèces de *caftans fort larges*, avec de grandes culottes et des bottines jaunes ou rouges (pg. 176).

Aceste caftane se făceau desigur din postav de fabrică, de culoare *albastră*, și de aceia, în prima jumătate a secolului XIX, lumea dela orașe era poreclită *albăstrime*. (Tot *albastră* era și uniforma subofițerilor, în număr de 27-28, și a celor 20 de oameni din garda Domnului, Carra pg. 201).

Soldații agăi purtau uniformă verde:

*) Editorul Memoriului scrie *Fumats*, desigur corectînd originalul.

Cet aga a toujours avec lui un régiment de dix soldats, habillés de *verd* (pg. 201).

Observăm că la închisoarea din Iași, cită vreme era chiar în oraș, și anume în strada Păcurari, unde acuma se află căminul de studenți, enorma poartă de lemn era boită *verde*, în concordanță poate cu uniforma *verde* a soldaților din serviciul poliției (agă=prefect de poliție), în localul căreia se va fi aflat pe vremuri și închisoarea.

Până mai dăunăzi, în Iași *a sta la poarta verde* însemna 'a fi închis, a sta la închisoare'.

12. On cultive du tabac en Valachie. Celui de *Moutan* et de *Berzan* près du Sereth est payé le double de celui de Pologne : savoir, l'oka quatre à cinq paras, c'est-à-dire sept sols de France. Le débit en est considérable pour la Turquie, la Tartarie et la Pologne (pg. 181-182).

Moutan, recte *Montan*, este probabil *Munteni*.

Berzan = *Bersan* ?

Bauer pg. 84 semnalează *tutunărit*, impozit pe tutun, dar nu dă nume de localități în care acesta se cultiva.

Este curios cum Carra nu menționează cultura tutunului și în Moldova.

13. La Valachie fait un grand commerce avec ses **peaux de lièvres** (sic, -s) pour l'Allemagne et l'Angleterre (pg. 184).

Acest comerț este semnalat și de W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, seconde édition, Paris 1824 (ed. I 1821) :

On en tire annuellement environ cinq cent mille *peaux de lièvres* (pg. 68).—Les *peaux de lièvres* se vendent ordinairement 35 paras (quarante paras font un piastre) chacune dans un marché en gros (pg. 70).—Les *peaux de lièvres* sont de la première qualité (pg. 70-71).

Comerțul cu piei de iepure este probabil de origină orientală. În adevăr, Nicolas Ernest Kleemann, *Voyage de Vienne à Belgrade et à Kilianova*, dans les pays des Tartares Budziacs et Nogais dans la Crimée, et de Kaffa à Constantinople, au travers de la mer Noire; avec le retour à Vienne, par Trieste. Fait dans les années 1768, 1769 et 1770, par ~. On y a joint la description des choses les plus remarquables concernant la Crimée. Traduit de l'allemand. A Neuchatel, De l'imprimerie

de la Société Typographique, M.DCC.LXXX [1780], pg. 240, relatează că Circazienii fac comerț în Crimeia, între altele, și cu piei de iepure :

Ils viennent fréquemment à Kaffa, où ils échanget les productions de la Circassie, qui sont des chevaux, des peaux de lièvres, des cuirs de cheval, des peaux de renard, de la cire.

Iar în nota 2 zice :

Ces peaux de lièvres sont d'une singulière beauté pour leur couleur, et très légères ; on s'en sert souvent, au lieu d'autres pelisses, à doubler les habits.

În Moldova piei de iepuri se aduceau din Rusia. Catastihul vămii domnești a Bogdaniei (Moldovei), vama Mohilău, Mart 1765, menționează *iepurî moscoviți* la 70 un gros vechiu, *iepurî mari moscoviți* la 7 un gros vechiu, *iepurî* blană mică la 14 un gros (Rev. Ion Neculce, fasc. II 209).

La 1612 negustorul italian Tommaso Alberti ducea din Polonia prin Moldova la Constantinopol «60 de cară mari, toate cu câte 6 cai de car, pline de felurite mărfuri, ca : soboli, rîși, blăni de iepuri și alte piei...» (Iorga, Istoria comerțului românesc, I Vălenii de Munte 1915, pg. 300).

13. Observațiile lui Carra privitoare la limba românească se reduc la următorul pasaj :

La langue valaque et moldave sont, à quelques mots de différence, la même. Cette langue dérive en grande partie du latin, comme par exemple les mots *poulné* pane, *moulné* mane, *apa* aqua, *vîn* vinum, *venouto* venitus, etc; en partie du sclavon ou russe, comme *slouga* serviteur, *prapadito* perdu, etc, et du polonois comme *vaivoda* vaivode, prince (pg. 218-219).

Ul scris *oul* în *poulné*, *moulné* cred că nu reprezintă formele muntenești *pîine*, *mîine*, ci formele moldovenești *pîne*, *mîne*, cu sunetul *î* redat de Franțuz prin *ul*.

Venouto în loc de *venitou*, cu *ou* în loc de *i* și cu *-o* în loc de *-ou*, este o formă italianizată (italian *venuto*); *prapadito* în loc de *prapaditou*, cu *-o* în loc de *-ou*, este deasemenea o formă italianizată.

Cuvintele *slugă*, *prăpădit*, *voevod* is de origină veche bulgărească.

Carra continuă : Il s'y est introduit d'ailleurs un certain nombre de mots turcs et tartares, qui tous ensemble forment *un lan-*

gage barbare et corrompu, qui n'offre nulle énergie, nul goût et nulle idée abstraite pg. (219).

Pentru cine nu pricepe o limbă, totu-i pare barbar și corupt. Dealtfel aceiaș impresie va exprima-o și Bauer peste un an (pag. 19): La langue des Valacques est mêlée de plusieurs termes étrangers et défigurés, qu'il est très souvent impossible d'en deviner l'origine. Chaque peuple barbare y a mis du sien, et du tout ensemble il est résulté *un jargon effroyable*.

Caracterele chirilice cu care Romîni scriau la această epocă îi fac lui Carra deasemenea o impresie curioasă: Les caractères d'écriture et d'impression sont en partie *grecs, russes, et tartares* (pag. 219).

14. Ar fi interesant de aflat din ce manuale de geografie a luat Carra următoarele date privitoare la Moldova și Muntenia:

1. La Moldavie et la Valachie, provinces contigues, sont situées entre le 41 et le 47 degrés de latitude est et le 44 et 49 longitude sud (pg. 162).

Pentru Muntenia și banatul Craiovei Bauer pg. 5 dă următoarele grade: La Valachie, y compris le bannat de Crayowa, s'étend depuis le 43 degré 40 minutes [de latitude] jusqu'au 45 degré 50 minutes [de latitude], et sa longueur depuis 39 degré 25 minutes jusqu'au 45 degré 30 minutes [de longitude] méridien de Paris.

2. La Valachie peut avoir environ quatre-vingt lieues françoises de long sur soixante-dix de large. La Moldavie en a autant pour le moins (pg. 163).

3. Dans un espace de 540 lieux de circonférence que contiennent la Valachie et la Moldavie ensamble, on ne compte que cent soixante-dix mille contribuables, savoir soixante-dix mille en Moldavie et cent mille en Valachie. Le nombre des habitants, hommes, femmes et enfans, dans ces deux provinces peut être environ de cinq cent mille (pg. 172).

15. Metoda de lucru a lui Carra.—Din punct de vedere a compunerii operei sale, Carra a scris mai întâiu partea II, *Dissertation* sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie, și apoi partea I, *Histoire* de la Moldavie et de la Valachie.

1) Acest lucru se probează prin anumite pasaje din partea II introduse în partea I. Așa:

Pg. 22-26, vorbind, după Cantemir, Histoire Oth. II 375-383, La création des Princes de Moldavie, Carra introduce *passage de actualitate*, din care unele luate din partea II :

Carra

Pg. 22. Le Prince fait la réponse suivante... Montrant par ces dernières paroles l'insuffisance de ses services *et l'avilissement où la nation grecque est tombée depuis qu'ils sont soumis à l'esclavage des Turcs.*

Cette courte audience finie,...

Pg. 24. Les boyards... et les officiers militaires précédant la marche, le Prince entre dans la ville d'un pas lent, *tous en branlant la tête, à peu près comme ces magots de terre que l'on tire de la Chine*, en croyant donner par là plus de majesté à cette pompeuse cavalcade.

Pg. 26. Alors il se fait une décharge de toute l'artillerie, *qui consiste ordinairement en deux ou trois petites pièces appelées en françois pièces de campagne* — Histoire Oth. II 383 : Alors il se fait une décharge générale de l'artillerie.

Pg. 26. La journée se termine par un splendide festin, *où l'on s'entretient ordinairement et où l'on finit par des danses grecques et moldaves. La même cérémonie se pratique à l'installation des Princes de Valachie.*

Cantemir

Le Prince fait la réponse suivante... Montrant par ses dernières paroles l'insuffisance de ses services.

Cette courte audience finie,...

Histoire Oth. II 379-380.

Le Prince entre dans la ville d'un pas lent pour donner plus de Majesté à cette pompeuse cavalcade.

Histoire Oth. II 381.

Un Grec à cheval, les étriers hauts et les genoux en triangle, *branlant la tête comme un magot de plâtre*, s' imagine être le personnage le plus imposant et le plus respectable.

Carra, pg. 177.

La journée se termine par un splendide festin à l'honneur de l'officier du Sultan, qui est régala par les courtisans du Prince.

Histoire Oth. II 383.

Si c'est un jour de mariage
[Este vorba de petrecerile dela

nunți], *on s'enivre, on s'embrasse, on danse, on se querelle.*

Carra, pg. 174.

Le festin succède bientôt, *on s'enivre, on danse* toute la nuit.

Carra, pg. 218.

Pg. 12 rînd 6-12 Carra actualizează o notă a lui Cantemir, Histoire Oth. II 371, despre Iași:

Carra

Depuis la prise de Constantinople les despotes ont transporté leur trône à *Jassy*, afin d'être plus voisins des frontières de l'empire ottoman. Cette ville est d'une grandeur médiocre. *Les maisons en sont basses, petites et presque toutes bâties en bois. Il n'y a que six rues assez grandes, toujours fort sales où l'on marche sur des pièces de bois transversales en manière de pont.*

Cantemir

Depuis la prise de Constantinople les despotes ont transporté leur trône à *Jassy*, afin d'être plus voisins des frontières des Turcs. *Jassy n'est pas grand, mais il est très fort par la nature et part l'art et on y voit des ruines de palais assez remarquables.*

Acest pasaj a fost detașat din partea II, pg. 207, unde vorbește despre Iași:

La ville de *Jassy* peut contenir environ trente mille habitants, et celle de Bucharest près de soixante mille; ces villes ne sont point murées et *les maisons en sont éparses* ça et là dans la campagne.

Pg. 27, în primele zece rînduri de text, vorbește de *București* și *Iași*. Acest pasaj, care sfîrșește cu: *Nous en parlerons plus en détail dans la suite de cet ouvrage*, este o prescurtare a unor pasaje din partea II a cărții. În adevăr, «detaliile» se găsesc la pg. 164 și 207:

Pg. 27. *Bucharest*, située (sic, -ée) sur la petite rivière Dumboirza [sic, -oir = -ovî] est la capitale de la Valachie.

Pg. 164. *Bucharest*, situé (sic, -é) sur la rivière Dumboirza [sic, -oir = -ovî], qui se jette dans le Danube, est la capitale de la Valachie.

Cette ville est la résidence du Prince, et beaucoup plus considérable que *Jassy* capitale de la Moldavie.

Pg. 164. *Jassy* ...est la capitale de la Moldavie et la résidence du Prince.

Pg. 207. La ville capitale du premier [du Prince de Valachie] a un plus grand nombre d'églises, de couvens et d'édifices particuliers.

2) După ce a redactat partea istorică prin juxtapunere de pasaje din Cantemir, Carra i-a făcut o *introducere* de 5 pagini, în care distingem patru părți:

1. Moldova și Muntenia sînt provincii romane.

Au commencement de l'empire romain les deux provinces de Valachie et de Moldavie n'étoient guère plus connues que le sont aujourd'hui les pays sauvages du fond de l'Amérique.

Sous Cotys roi de Thrace, l'an 380 avant J. C., il se répandit en Valachie, en Moldavie et en Bessarabie quelques hordes de Gètes, Massagètes et Daces qui habitèrent ces provinces une centaine d'années.

Carra pune aici o notă :

L'histoire des rois de Thrace et de Pont nous apprend que ces peuples avoient leurs rois particuliers ; elle nomme un certain Dromichete, roi des Gètes, qui vainquit Lysimaque, roi de Thrace, l'an 322 avant J. C. Diodote, l'an 20, parle aussi d'un roi du Bosphore Cimmérien qui régnoit vers l'an 310 avant J. C. et qui étoit peut-être le prédécesseur de Dromichete. Dion cite Role et Dapyx roi des Gètes. Quelques temps après nous trouvons un Cotison aussi roi des Gètes, dont on prétend qu'Auguste voulut épouser la fille (Suéton in aug.).

Carra urmează :

A la destruction de l'empire de Pont, les Romains pénétrèrent jusque là, et une partie des habitans se dispersa en Pologne, en Hongrie et en Bulgarie. Une peuplade considérable de Slavons s'y établit ensuite ; mais ne put résister longtemps à la maligne influence du climat : une partie se retira dans ce pays appelé encore aujourd'hui Sclavonie.

Judecînd după plagierea lui Cantemir, putem presupune că și aceste idei... originale sînt luate din vreun manual de istorie a timpului.

În pasajul următor Carra afirmă că coloniștii romani aduși în Moldova și Muntenia erau culeși din drojdia orașelor din imperiul roman :

Les Romains qui avoient une idée de ces contrées à peu près comme celle que nous avons de Cayenne et des Isles Antilles, y envoyèrent une colonie ramassée de l'écume des principales villes de l'empire romain et de la Grèce. La plupart de ces malheureux, condamnés au supplice dans leur patrie, trouvèrent bientôt dans ce climat dévorant la mort qu'ils avoient méritée par leurs crimes. Leurs descendants, qui avoient hérité de leurs vices et de leur l'acheté [recte lâcheté], furent tour à tour conquis et soumis à l'esclavage par les Sarmates, les Huns et les Tartares.

Părerea că Moldovenii se trag din tâlhari romani circula în secolul XVI și XVII în Polonia (scriitorii Martin Bielski și Guagnin-Paszkowski), de unde apoi a fost introdusă în Moldova în a doua jumătate a secolului XVII de Simion Dascalul (v. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și Miron Costin*, București 1925, pg. 36-37).

2. Pg. 3 rînd 15—pg. 4 rînd 4, în care-i vorba de *Dragul și Ștefan cel Mare*, este un pasaj luat din 'Histoire des Princes de Moldavie et de Valachie' (v. A 3 2) și introdus aici.

3. Pg. 4 rînd 4-15, religia ortodoxă, *notă de actualitate* :

La religion grecque qui y fut propagée par des moines réfugiés á l'époque du schisme, devint dès lors la religion dominante ; par conséquent les évêques et les moines en devinrent bientôt les véritables souverains. Les villes, les villages, presque tout le terrain fut l'appanage des prêtres et des monastères. La Turc, content du tribut, et du dévouement de ces usurpateurs religieux, les laissa en paix.

4. Pg. 4 rînd 15—pg. 5. Enumeră familiile care au domnit în Moldova și Muntenia, și despre care are să vorbească în text : Maurocordato, Cantemir, Blancovan (sic, *Bl-l*), și Ghika.

C. Ediția II.—La 1781 a apărut la Neuchâtel în Elveția o nouă ediție a cărții lui Carra : '*Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une Dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces* par M. C... qui y a fait un long séjour. Nouvelle édition corrigée et augmentée des *Mémoires historiques et géo-*

*graphiques publiés par M. de B****. | Plus je vis d'étrangers, plus j'aimai ma patrie | . A Neuchâtel. De l'Imprimerie de la Société Typographique. 1781.

Textul lui Carra din această ediție, primele 200 de pagini, nu se deosebește întru nimic de cel din 1777, decât doar că omite *approbatlon* (viza cenzurii din Paris); iar *Mémoires historiques et géographiques publiés par M. de B****, cum zice pe coperta generală a cărții, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie publiés par M de B**** pg. 201, *Mémoires sur la Valachie* pg. 203, este reproducerea operei generalului rus Bauer: '*Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane*' publiés par Monsieur de B***, A Francfort et Leipsic, Chez Henry-Louis Bronner, 1778.

Cartea lui Bauer, cea dintâi descriere geografică, administrativă și economică a Munteniei, făcută de un străin pe bază de cercetări proprii în curs de cinci ani și informații oficiale, era de un interes remarcabil. Apărută la 1778, adică la un an dela cartea lui Carra, cartea lui Bauer a sedus desigur pe Carra, și de-acia s-a și grăbit acesta, în 1781, s-o atașeze la cartea lui proprie. (Este curios cum în Istoria Rominilor prin călători, II, București 1928, N. Iorga ignorează pe Bauer).

Carra reproduce fidel primele patru capitole ale cărții lui Bauer, și din capitolul al cincilea începutul din 'avertissement', pg. 104-105 rindul 7. Restul paginii este înlocuit de Carra cu următoarea *notă*:

On trouve dans ce mémoire et à la suite de l'avertissement que l'on vient de lire, un dénombrement exact des villes, bourgs, villages et même des hameaux de la Valachie. Mais comme cette longue nomenclature n'est rien moins qu'intéressante pour la très grande partie des lecteurs, nous l'avons réduite aux villes ou autres lieux en assez petit nombre, qui présentent quelque chose de curieux.

Și în adevăr cele 123 de pagini de format mai mare dela Bauer (pg. 106-228) sînt reduse la 13 pagini de format mai mic la Carra (pg. 356-368).

Dacă pentru cefitorii lui Carra lista orașelor, țirgușoarelor și satelor dată de Bauer, și descrise de el sumar, putea fi lasată

la o parte, pentru noi Romîni ea-i foarte importantă și pentru acest motiv valoarea originalului lui Bauer rămîne întregă.

În ce privește opera proprie a lui Carra, ediția a doua nu-i o nouă ediție, *corectată*, cum pretinde Carra, ci o simplă retipărire a celei dintâi. În adevăr, în ediția I multe nume proprii istorice și geografice, precum și mai toate cuvintele turcești citate, sînt scrise greșit, cu o literă ori două în loc de alta ori altele asămănătoare, datorită desigur manuscrisului scris neglijent de un om care nu știe romînește. Toate aceste greșeli au rămas întocma în ediția II.

Iată o bună parte din aceste greșeli :

Pg. 5. *Blancovan* = ed. II pg. 4.—*Brancovan*.

Pg. 6. *Suyatim* = ed. II pg. 5.—*Snyatin*.

Pg. 10. *Hero*, Prince de Moldavie = ed. II pg. 8.—Greșala se găsește deja la Cantemir, Hist. Oth. II 460 indice, desigur datorită lui Tyndal.—Este vorba de Aron Vodă.

Pg. 11. *Nemoza* = ed. II pg. 10.—*Nemczo*, Neamțu.

Pg. 12. *Saczova* = ed. II pg. 10 jos.—*Soczava*, Suceava.

Pg. 15. *Pierre Raves* = ed. II pg. 13.—*Rares*, Rareș.

Pg. 15. *Haral* = ed. II pg. 13.—*HaraJ*, haraciu.

Pg. 19. *Moldorlaqule* = ed. II pg. 17.—*Moldovlaquie*.

Pg. 20. La musique impériale nommée *tublecane* = ed. II pg. 17.—*Tabulkhane*, tabulhana.

Pg. 23. Le *chocadar* aga = ed. II pg. 20 *cocardar* aga !—*Chohadar*, cihodar.

Pg. 23. Deux *prikis* ou gardes-du-corps du Sultan = ed. II pg. 20.—*Prekis*.

Pg. 25. ἄγιον εἶσι = ed. II pg. 22.—ἄγιον ἐστὶ.

Pg. 27. *Dumboirza* = ed. II pg. 24.—*Dumboviza*, Dimbovița.

Pg. 28. *Facke* = ed. II pg. 25.—*Sakche*, greșală la Cantemir, Hist. Oth. I 226, pentru *Saktsche*, Saccea, Isaccea.

Pg. 36. *Foczani* = ed. II pg. 32.—*Focsani*, Focșani.

Pg. 36. *Cornar*.—*Cotnar*.

Pg. 36. *Buccorina*.—*Buccovina* ori *Bucovina*.

Pg. 44. *Tentuk* lagotheta.—*Teutul*, logofătul Tăutul, cum dă bine Cantemir, Hist. Oth. I 302.

Pentru aceste 3 trei exemple nu putem cita paginile corespondente din ed. II, deoarece exemplarul pe care l-am avut

supt ochi era defect,—îi lipseau paginile 33-40, care corespund paginilor 36 rînd 6—44 din ediția I.

Pg. 59. *Sacktache* = ed. II pg. 54.

Pg. 59. *Zivanicks* = ed. II pg. 55.—Cantemir, Hist. Oth. III 137 : *Zivvaniecz*, Zvancea, nume de oraș.

Pg. 62. *vornie* = ed. II pg. 57.—*Vornic*.

Pg. 63. *calanz* = ed. II pg. 57.—*Calauz*, călăuz.

Pg. 64. *bowises* = ed. II pg. 59.—*Bourses*, pungi.

Pg. 81. *Tolstri* = ed. II pg. 74.—*Tolstoj*.

Pg. 88. *Ahmec* = ed. II pg. 81.—*Ahmed*.

Pg. 89. *Panagot Nleusius* = ed. II pg. 82.—*Panagot Nicussius*.

Pg. 93. *Petreczelcus* = ed. II pg. 85.—*Petreczelcus*, Petriceicu.

Pg. 93. *Custhatius* Dabiza = ed. II pg. 85.—*Eusthatius*, Istratie Dabija.

Pg. 94. *Jahzvechz* = ed. II pg. 86.—*Jalowetz*, Jalowitza, Ialomița.

Pg. 95. *Rudziac*.—In ed. II pg. 87 corect : *Budziac*, Bugeac.

Pg. 97. *Petreczelcus* et *Konick* = ed. II pg. 88-89.—Cantemir, Hist. Oth. III 442 : *Konicky* hatmanul Cazacilor.

Pg. 98. *Servan* = ed. II pg. 90.—*Serban*, Șerban.

Pg. 98. *Ducas le Romelin* = ed. II pg. 90.—*Romelien*, Duca Rumeliotul.

Pg. 117. *Pantetis* Maurocordato, communément appelé *Panteti* = ed. II pg. 107.—*Pantelis*.

Pg. 117. Chio, qu'on nomme en Turquie *Hetoř* = ed. II pg. 107.—*Hetař*.—Cantemir, Hist. Oth. IV 79 : Chio qu'on nomme en Turquie *Hetay*.

Pg. 117. *Panteti* (a doua oară) = ed. II pg. 108 ; pg. 118 *Panteti* (de 2 ori) = ed. II pg. 108-109.—*Panteli*.

Pg. 119. *Sorgui* Scarlatos = ed. II pg. 109.—Cantemir, Hist. Oth. IV 554 : Scarlatos *Saruji*, casapul Împăratului.

Pg. 119. *Panagiostes* Nicusius = ed. II pg. 110 *Panagiotes Nleusius*.

Pg. 121, 123. *Muharremi errar* = ed. II pg. 111, 113.—*Muharremi esrar*, titlul lui Al. Mavrocordat Exaporitul.

Pg. 131. *Précop* = ed. II pg. 120.—Greșală la Cantemir, Hist. Oth. IV 30, în loc de *Perecop*, cetate în Crimeia.

Pg. 137. *vornie* = ed. II pg. 126.—*Vornic*.

Pg. 140. *stolnie* = ed. II pg. 130.—*Stolnic*.

- Pg. 143. *Niagoc* = ed. II pg. 131.—*Neagoe*.
- Pg. 156 (de 2 ori) *Fatzcy* = ed. II pg. 142 (de 2 ori).—*Falczy*, Fălci, oraș în Moldova (Cantemir, Hist. Oth. III 530).
- Pg. 164. *Badjak* = ed. II pg. 149.—*Budjak*, Bugeac.
- Pg. 164. *Dumboriza* = ed. II pg. 150.—*Dumboulza*, Dîmbovița.
- Pg. 181. *Orikert*, *Zafert* et *Krutchna* = ed. II pg. 163.—*Orikert*, *Zafest* et ?
- Pg. 181. *Moutan* et *Berzan* = ed. II pg. 163.—*Montan* et *Bersan* ?
- Pg. 182. *Jasba-galban* = ed. II pg. 164.—*Iarba-galban*, iarbă-galbănă.
- Pg. 189. *Gatasch* = ed. II pg. 170.—*Galatzi*, Galați.
- Pg. 191. *Nicolletti*;—ed. II 172 corect: *Nicoletti*.
- Pg. 200. *camerask* = ed. II pg. 179.—*camerash*, camaraș.
- Pg. 211. *Théodorati* = ed. II pg. 188.—*Théodoraki*.
- Pg. 222. *Podlachie* = ed. II pg. 198.—*Podolle*.
- Pg. 18 = ed. II pg. 16 scrie *homopher* în loc de *homophor* și-l traduce în notă prin *l'étoile* în loc de *l'étole* !
- În ed. II pg. 148 rînd 6 apare o gravă greșală de tipar : 4 în loc de 44 grade longitudine.
- În ediția II Carra menține și greșelile de scris ale lui Bauer, care deasemenea nu știea românește. Cîteva exemple :
- Pg. 228. *Telcorman* = Bauer 17.—*Teleorman*.
- Pg. 228. *Romanozi* = Bauer 18.—*Romanați*.
- Pg. 260. *scoutelmaks* = Bauer 40.—*scoutelniks*, scutelnici.
- Pg. 264. *sedart* = Bauer 43.—*serdari*, serdar.
- Pg. 267. *czaza* = Bauer 45.—*czara*, țară.
- Pg. 267. *patarnik* = Bauer 45.—*paharnic*.
- Pg. 281. *mezilzis* ou gens de postes = Bauer 55.—*me(n)-zildjis*, me(n)zilgii.
- Pg. 283, 292. *cataraches* = Bauer 56, 62.—*calaraches*, calarași.
- Pg. 283 *llpcars* = Bauer 56.—*llpcans*, lipcani.
- Pg. 287. *meditnitzar* = Bauer 59.—*medilnitzar*, medelnicer.
- Pg. 291. *aproc* = Bauer 62.—*aprodz*, aprozi.
- Pg. 292. *bachbouloubach* = Bauer 62.—*bachbouloubach*, bașbulucbaș.

Pg. 295. *cosarit*, impôt payé par tout marchand qui se sert de l'aune dans son trafic = Bauer 64.—*cotarit*, cotărit.

Pg. 315. *mazir* ou intendant de la ville de la part du sultan = Bauer 79.—*nazir*, cf. *nazir* corect ceva mai jos, pg. 316 = Bauer 79.

D. Memoriul lui Carra din 1782.—Intors la Paris, la 26 Maiu 1782 Carra adresează lui De Vergennes, prim ministru al Franței, un memoriu pentru înființarea unui consulat francez la București: *Mémoire adressé à M. de Vergennes par le Sr. Carra sur l'établissement d'un consul français à Bucharest pour les provinces de Valachie, Moldavie et Bessarabie à l'instar de celui que la Cour de Russie vient d'y envoyer*, Paris, le 26 Mai 1782 (Documente Hurmuzaki, Suplement I, volumul II, 1781-1814, Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor străine din Paris de A. I. Odobescu, Bucuresci 1885, pg. 14-16).

Le projet de cet établissement, începe Carra, est fondé sur deux considérations très importantes: l'intérêt politique de la France et l'augmentation de son commerce.

Dupăce dezvoltă aceste două puncte, Carra dă informații despre produsele pe care le exportă Moldova, Basarabia și Muntenia și despre mărfurile care s-ar putea importa în aceste provincii pe baza observațiilor făcute în Histoire de la Moldavie et de la Valachie.

Carra arată mai întâiu *situația geografică* a celor trei provincii favorabilă comerțului:

Ces trois provinces sont arrosées par Niester et de l'autre par le Danube, qui tous deux se jettent dans la Mer Noire, et que les navires de 200 tonneaux peuvent remonter à plus de 50 lieues.

Arată apoi în ce consistă *exportul*. Dăm la stînga textul din Memoriu și la dreapta cel din Histoire:

1782

1777

Le commerce qui s'y fait entre les sujets du G. S. est très languissant et consiste en:

quelques milliers de *brebis* qui passent dans la Romélie et à Constantinople,

Plusieurs millions de *brebis* se vendent chaque année pour Constantinople, à un lève pièce (pg. 184).

en *beurre*, *fromage*,

Les *bergeries* y sont considérables, mais on les y conserve plutôt par rapport au lait, dont on fait du mauvais *beurre* et du mauvais *fromage* (pg. 183).

tabac,

On cultive du *tabac* en Valachie (pg. 181).

miel blanc,

Le *miel* qui est presque tout *blanc*, est vendu pour Constantinople (pg. 184).

et en *fruits secs* que ces Turcs en tirent pour leurs provisions.

On fait commerce de *fruits secs* avec Constantinople (pg. 181).

On trouve dans l'une et dans l'autre [capitale, de la Moldavie et de la Valachie] des cafés turcs et des boutiques assez bien garnies d'*étouffes* et de *clincailerie* (Histoire, pg. 207).

Pentru o mai bună asortare a acestor dughene, în Memoriul său Carra preconizează import de

quincailerie, gros *draps* rouges, bruns, verts et autres couleurs (On n'excepte ici que les gros draps bleus dont il n'existe dans ces trois provinces [Moldavie, Budjac et Valachie] qu'une seule manufacture à Fumato en Valachie).

Mobilierul caselor boerești era sumar și primitiv :

Les ameublemens ordinaires sont des entablemens de planches qui tiennent les deux tiers de la chambre en longueur et largeur, élevés d'un pied ou d'un pied et demi de terre, et couverts de matelas de laine ou de paille, suivant la richesse du particulier, doublés de draps ou de toile peinte et environnés de coussins de la même étoffe. On trouve aussi chez quelques-uns des chaises et des tables de bois, mais c'est un luxe européen, réservé pour les étrangers; car les Moldaves, les Valaques et les Grecs s'acroupissent tout le jour, les jambes croisées sur leur sopha, et mangent autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes (Histoire, pg. 173-174).

În vederea unei modernizări a mobilierului în Moldova și Muntenia, Carra, în memoriul său, preconizează import din Franța de diferite obiecte :

Les objets d'importation pour les navires français doivent consister en *pendules, montres, miroirs,... meubles de cabinets*, comme secrétaires, tables, armoires et coffres,... *fleurs artificielles, tableaux de bas prix, estampes...*

L'habillement des femmes est une espèce de robe longue sans plis, qui leur colle sur le corps et qui s'attache avec des crochets au dessous de la gorge (Histoire, pg. 214).

Lui Carra îi plăceau toaletele femecești ceva mai puțin simple, de-aceia în Memoriul său el preconizează import de *galons d'or pour les habits de femme*.

Les Moldaves et les Valaques ne mangeant presque jamais de rôti, excepté du *giblet*, qui est toujours și desséché, qu'il est impossible d'en tirer parti, quelque appétit qu'on ait (pg. 174).

Carra preconizează import de : *fusils de chasse, pistolets*.

Pentru *carîtașii* (charons-carrossiers) din Iași Carra preconizează import de *carrosses*.

Les villages sont des amas de quelques cabanes de six à sept pieds de large sur autant de haut, éparses ça et là dans un vallon ou dans un bois, et ordinairement *sans jardin*, sans cour (pg. 172).—Carra preconizează import de : *graines de jardin*.

Pentru elevii Academiei din Iași, care-nvățau grecește și latinește, și pentru boerii care-nvățau și franțuzește, Cara preconizează import de

livres français, grecs et latins, tentures de papiers peints, papier à écrire,

iar în special pentru explicațiile lui Theodoraki, profesorul de matematici, pentru care și Grigore Ghica Vodă prevedea cumpărare de «organe matematice»,

instruments de mathématiques et de physique.

Vasele franceze care-ar aduce în porturile Mării Negre lucrurile citate mai sus, nu s-ar întoarce goale, zice Carra în Memoriu :

Les premières denrées d'exportation pour les navires français seront le miel blanc, la cire jaune, le chanvre, le lin, les bois de construction et deux espèces de *plantes*, dont l'une appelée *Weyd* (sic) réussit parfaitement pour teindre en bleu, et l'autre appelée *Jasba-galban* réussit également pour teindre en jaune.

Despre *mierea albă* și *ciara galbănă* v. deja mai sus.

Despre *cînepă*, in și *lemn de construcție* Carra revine:

Le désir de se procurer les marchandises de France par des échanges inspirera bientôt à ces peuples le courage d'exploiter leurs plus belles forêts et de cultiver en abondance le chanvre et le lin.

In adevăr în *Histoire* pg. 182 Carra relatase că în Moldova și în Munteniea., on y cultive aussi du lin et du chanvre, mais seulement pour la consommation du pays ; iar despre pădurile noastre se exprimase elogios, pg. 170 ; Les bois... on y trouve quantité d'arbres de haute-futoye propres à la construction des navires.

Pentru *Weyd* și *Jasba-galban* v. mai sus.

Carra-și închee *Memoriul* arătînd *ce condiții trebuie să-ndeplinească viitorul consul francez la București* :

Il ne resterait plus qu'une observation à faire, c'est que pour recueillir de l'exécution de ce plan tous les avantages qu'il doit produire, il serait indispensable de choisir un sujet capable d'en remplir toute l'étendue. Quelque génie, quelque talents qu'on put (sic) trouver dans un grand nombre d'individus, cela ne suffirait pas encore ; il faudrait qu'à ces qualités celui qui seroit préféré joignit toutes connaissances antérieures et du local et du moral de ces trois provinces, qu'il y eut voyagé, séjourné, qu'il eut été par conséquent à portée de recueillir toutes les notions relatives au Gouvernement, à l'industrie, au commerce, à l'agriculture et surtout à la politique orientale, c'est-à-dire aux intrigues et aux intérêts respectifs des habitants, des Tartares, des Turcs et des Grecs modernes, dont les principales familles sont à Constantinople, la pépinière des princes de Valachie et de Moldavie ; enfin, qu'il eut assez fréquenté, pratiqué les deux petits cours de Jassi et de Bucarest pour en bien savoir le manège et pour y trouver encore des instruments.

Ainsi un sujet qui réunirait tous ces avantages et qui aurait donné des preuves de ses connaissances fondamentales, par des ouvrages auxquels du moins on ne pourrait disputer le mérite de la vérité et de l'exactitude, semblerait à tous ces égards devoir être préféré dans la nomination d'un consul général pour ces trois provinces.

După toată aceasta disertație, acel consul general nu putea

fi altul decît însuș autorul Memoriului, Carra, care stătuse în Moldova și care scrisese chiar o carte despre Moldova și Muntenia!

Dar la 12 Iunie 1782 Ministerul de Externe îi răspunde lui Carra (rue Neuve des Petits Pères, maison Leduc à Paris) că Memoriul a fost greșit adresat lui De Vergennes. El trebuia îndreptat Marchizului de Castries (DocHur ibid. pg. 18-19).

16. Biografia lui Carra : francmason, aventurier și intrigant.—Carra a stat la Iași un an : occupé à l'éducation des fils du Prince de Moldavie et à la correspondance française, l'espace d'une année (discours préliminaire, pg. 29), și anume în 1775-1876. În adevăr, Carra era la Iași la 1775 : J'ai eu l'honneur de voir le Prince Repnin *) et les gentilhommes d'ambassade, lors de leur passage à Jassy, en mil sept cent soixante-quinze (pg. 175).

Și a plecat din Iași spre sfîrșitul lui Fevruar 1776 (Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, III, Wien 1782, pg. 79).

Cum a ajuns el la Iași, nu putem ști.

Jean Louis Carra s-a născut la Pont-de-Veyle (Ain) la 1743 și a murit la Paris la 31 Octombrie 1793 (La Grande Encyclopédie).

A plecat din Franța la vîrsta de 24 de ani, căci la 1776, cînd își scria Histoire, zice că a călătorit 9 ani în Europa (Histoire, pg. 29-30), în care timp a văzut mai toate țările din Europa (pg. 169).

În Histoire se văd și urmele țărilor prin care-a trecut,—Germania, Elveția, Italia, Polonia, Ucraina și Rusia :

Les plus grandes villes [de Moldavie] ressemblent à peine aux plus misérables villages de France ou d'Allemagne (pg. 172).

La nature est plus grande et plus majestueuse en Suisse, mais ici [en Moldavie] elle est plus douce et plus jolie (pg. 170).

În Italia a văzut la procesion des récolts du grand couvent de Milan (pg. 102).

Le sol des plaines et vallons [de Moldavie] se trouve composé ordinairement d'une terre noire et argilleuse, moins grasse que les terrains de l'Ukraine, de la Pologne et de la grande Russie (pg. 168).

*) Prințul Repnin comandase o armată rusească contra Tatarilor din Bugeac,—la 6 Oct. 1770 ocupase cetățile Chilia și Acherman (A. Wolf, Beschreibung, II 190).

On y voit [en Moldavie] très peu de pins ou sapins, ornement continu des campagnes de *Russie* et de *Moscovie*, où la nature a une phisionomie lugubre et sauvage (pg. 170).

J'ai eu occasion d'entendre à *Varsovie* le comte de Mo-jenski (discours préliminaire, 22 nota).

În Discours préliminaire pg. 12 face o reflecție care pare a fi o enumerare a țărilor prin care-a trecut: Nul ne s'est fait une gloire de parcourir, en observateur philosophe et politique tout ensemble, *l'Allemagne, l'Angleterre, l'Italie, la Suède, le Danemark, la Hongrie, la Transilvanie, la Pologne, l'Ukraine, la grande Russie et les provinces européennes de l'empire ottoman*.

Putem deci presupune că în Moldova Carra a venit din Rusia, unde va fi cunoscut pe Romanțov, comandantul suprem al armatelor rusești din războiul ruso-turc din 1769-1774, pe care-l învoacă de două ori (pg. 178 și 202), și care-l va fi recomandat lui Grigore Ghica Vodă.

Carra a plecat dela Iași nemulțămît :

Sur ces entrefaites, je demandai mon congé à son Altesse, qui pour me témoigner aussi de son côté la reconnaissance à la grecque, me refusa la moitié de la somme convenue dans mon contrat pour mon voyage de retour (pg. 197).

Dacă s-a putut întâmpla așa ceva, apoi a trebuit să fie o cauză, iar cauza nu poate fi alta decât aceea că Carra s-a fi amestecat unde nu-i fierbea oala, adică în intrigile celor două grupuri de boeri, simpatizînd cu grupul adversar lui Grigore Ghica Vodă.

În adevăr, la această epocă erau în Moldova două grupuri de boeri, una favorabilă lui Grigore Al. Ghica Vodă, din care făcea parte și Balș, și una ostilă, condusă de vornicul Manolachi Bogdan și din care făcea parte și francmasonul Iordachi Darie Dărmănescul (cum voiu arăta în Istoria francmasoneriei românești, manuscris inedit), cf. și N. Iorga, Din originile politicismului român: o acțiune de opoziție pe vremea Fanarioșilor, București 1928 (Academia Română, Memoriile secției istorice, seria III, tomul VIII, No. 14).

Carra se va fi raliat la grupul ostil lui Grigore Ghica Vodă, căci el era *francmason*. El apare ca atare între 1790-31 Oct. 1793 (v. mai jos), dar era cîștigat la nobila sectă încă dela în-

ceputul «carierii» lui. Avem indicii că el era deja francmason la 1775 :

1) Apararea pasionată pe care a luat-o lui Le Doulx, francmason.

2) Menționarea printre principalele orașe din Moldova a tirgușorului *Sadagura*, numele, ori poate chiar sediul, unei loje francmasone în Moldova (v. G. Pascu, Istoria francmasoneriei române, manuscris).

Carra prezintă pe *Grigore Ghica Vodă* ca un personaj ridicol și tiran. Mai întâiu chiar domniea a capatat-o prin hazardul împrjurărilor :

Grégoire Gika, âgé d'environ cinquante ans, premièrement Prince de Moldavie, ensuite de Valachie, et après la guerre fait de nouveau Prince de Moldavie *par la grâce de Dieu et du roi de Prusse*, règne encore en ce moment sur cette province (pg. 164-165).

Grigore Al. Ghica Vodă a ajuns Domn în adevăr cu sprijinul regelui Friederich II al Prusiei și a împărătesei Ecaterina a Rusiei (N. Iorga, DocHur X, Introd. pg. 12).

Grigore Ghica-i un vil esclave habillé en Prince (comme dit le feld-maréchal Romanzow) pg. 178); nu iese niciodată la plimbare pe jos (pg. 202 nota), ci totdeauna calare pe-un cal alb (pg. 201), și mic (pg. 201), [fiindcă, zicem noi, așa erau caii moldovenești: on n'y trouve point de grands chevaux, Carra pg. 183], și cu alaiu :

Quand le Prince va à l'église ou à la promenade, il est ordinairement suivi par toute son armée [mai sus : soixante-seize hommes armés de mousquetons la plupart sans platine et de couteaux la plupart sans manche] et par tous les officiers, dont je viens de parler. Après la procession des récolts du grand couvent de Milan, je ne connois rien de plus imposant ni de plus majestueux que cette marche du Hospodar de Moldavie (pg. 202 *).

*) Le général en chef comte de Langeron, Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790, DocHur, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 75, observă și el :

Le grand luxe des seigneurs consiste à se promener à cheval dans les rues de Jassy et de Bucarest suivis de tous les oisifs et de tous les mendiants de la ville. Rien n'est plus ridicule et plus comique à voir que ces promenades. Le Seigneur, accroupi comme un singe sur un cheval couvert de franges et de rubans, etc., et ayant à sa suite un jockey juif en barbe et trente ou quarante déguenillés, serait un objet assez curieux à Hyde-Park ou à Long-champs.

Le feld-maréchal de *Romanzow* invitant un jour le Prince Grégoire Ghika à faire une petite promenade à pied dans la ville de Jassy, le Prince s'excusa ainsi : que diroient mes sujets, s'ils voyoient leur souverain à pied ? Je prie votre Excellence de m'en dispenser (pg. 202 nota).

Grégoire Ghika a eu l'esprit de lever trois contributions sur les habitans de ces malheureux pays depuis la paix [10=21 Juillet 1774], quoiqu'il fût spécifié expressément dans le traité de la part des Russes et des Turcs qu'on n'exigeroit aucun tribut de ces deux provinces pendant deux années, et quoique le Grand Seigneur n'en ait exigé aucun du Prince (pg. 188-189).

I-adevărat că prin tratatul de pace dela Chiuciuc Cainargi se stipulase că timp de doi ani Moldova și Muntenia nu vor plăti Turciei tribut, dar nu trebuie să uităm că, în cei cinci ani cît ocupase Moldova și Muntenia, Rușii, după obiceiul lor, spoliase cît putuse cele două țări, și pe deasupra își bătuse și joc de oameni.

Așa, Rușii transformase palatul domnesc din Iași în grajdiu și infirmerie : Le palais où réside aujourd'hui le Prince de Moldavie est un vieux château qui a servi d'écurie et d'infirmerie aux Russes pendant la guerre (pg. 205), iar Grigore Ghica n-a putut să-l repare radical, ci abia să-l văruiască și să-i cîrpească gîmurile cu hîrtie : Ce Prince a fait seulement reblanchir les murs et coller du papier blanc aux fenêtres brisées (pg. 205).

În sfîrșit Carra relatează că Grigore Ghica Vodă tolera hoșii și asasinate pentru bani : laisse l'assassinat et le vol impunis pour quelques centaines de ducats, tant la cupidité et la barbare ignorance de ces *grotesques souverains* est portée au plus haut comble (pg. 178).

Această afirmație rămîne să fie controlată. Nu-i mai puțin adevărat însă că, la această epocă

Les Princes volent ou confisquent les propriétés quand bon leur semble en colorant ces atrocités du prétexte d'une trahison ou d'une correspondance étrangère ou de tout autre motif encore moins plausible et partagent avec les ministres ottomans le fruit de ces spoliations (Général en chef comte de Langeron, Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790, DocHur, Supl. I, vol. III, fasc. I, pg. 72).

Grigore Ghica Vodă se amuza într-un chip original :

Dans les antichambres du palais du Prince, on trouve à toute heure du jour deux fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée quand son Altesse passe et repasse d'un appartement à l'autre (pg. 203).

Adversarii politici ai lui Carra din Franța ziceau, dar fără probe, că Carra s-a expatriat așa de tânăr (la 24 de ani) și a cutrierat așa de mult Europa (9 ani) fiindcă se făcuse vinovat de-un furt (La Grande Encyclopédie).

Dacă furtul în înțeles comun nu s-a putut dovedi, eu am dovedit furtul literar din Cantemir, 161 de pagini din totalul de 223, adică trei șferturi din carte, furt făcut după toate regulile artei : Carra copiază tot ce crede necesar din Cantemir și așază pasajele așa de bine, încît dă impresia de original. Așa ne explicăm noi succesul cărții lui Carra : două ediții franceze, două traduceri germane și una românească.

În orice caz Carra a fost un aventurier. Dovadă că el avea ceva de ascuns, este că atît pe coperta celor două ediții ale cărții lui, cît și în memoriul adresat lui de Vergennes, autorul nostru se iscălește simplu *Carra*, nu *Jean Louis Carra*, desigur pentru a i se pierde urma.

Tot de-aceia, credem noi, în cartea sa Carra nu dă nici cea mai mică indicație de călătoria lui la Iași și despre dînsul, cum se face de obicei, și cum a făcut Hauterive la 1785 (*Journal d'un voyage de Constantinople à Iassi, capitale de la Moldavie, dans l'hiver de 1785, par le comte d'Hauterive*, publicat la sfîrșitul cărții sale *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie en 1787*, București 1902).

Faptul că Vergennes i-a refuzat propunerea de a-l trimite consul al Franței la București, este iarăș o probă că el era suspectat.

Carra a jucat un rol important în timpul Revoluției franceze, ca deputat și pamfletar, între anii 1790—31 Oct. 1793, cînd îi executat de Tribunalul revoluționar (v. A. Aulard, *Histoire politique de la Révolution française, Origines et développement de la démocratie et de la république, 1789-1804*, 6e édition, Paris 1926).

Carra era *francmason : iacobin*, cum apare la 8 Iulie 1791, 4 Ian. 1792 și August 1792, apoi *girondin*, cum apare în April 1793 și 3 Oct. 1793 (Aulard, op. cit. pg. 132, 175, 209; 393, 395, 446).

Din punct de vedere a ideilor, el a oscilat între regalitate și republică, ceea ce l-a făcut pe A. Aulard, op. cit. pg. 180, să-l califice de versatil : *le versatile Carra*.

Ca deputat și gazetar el își zicea tot simplu *Carra*.

Unele mici modificări făcute în titlul ediției a doua ne arată deasemenea intențiile de epatare ale lui Carra. În adevăr, coperta primei ediții suna *Histoire de la Moldavie et de la Valachie... par M. C... qui a séjourné dans ces provinces*; coperta ediției a doua, *qui y a fait un long séjour*.

Coperta ediției a doua urmează : *Nouvelle édition corrigée et augmentée des Mémoires historiques et géographiques publiés par M. de B***. Carra suprimă sur la Valachie* din titlul cărții lui Bauer : *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, pentru a face astfel pe lector să creadă că opera lui Bauer se referă și la Moldova. În sfârșit ediția a doua a lui Carra nu-i o nouă ediție, *corectată*, cum pretinde Carra, ci o simplă retipărire a celei dintâi (v. mai sus).

17. Influența operei lui Carra.—Cartea lui Carra a fost tradusă în nemțește în două ediții : Frankfurt-Leipzig 1789 și Nürnberg 1821.—Aceste ediții eu nu le-am văzut.

Cartea lui Carra a fost utilizată de Johann Christian Struve în '*Voyage en Krimée suivi de la Relation de l'ambassade envoyée de Petersbourg à Constantinople en 1793*; publié par un jeune Russe, attaché à cette ambassade'. Traduit de l'allemand par Z. H. Delamarre, Paris 1802.—v. Struve.

Apoi de diferite personaje în treacăt prin Moldova. Așa, de *contele de Langeron*, général en chef în armata rusă în războiul dintre Ruși și Turci din 1790, în '*Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790* par le comte de Langeron, général en chef', publicat în DocHur, Suplement I, volumul III, fascioara I, 1709-1812, Bucuresci 1887, pg. 70-76.

Langeron

Carra

Pg. 75. Les femmes moldaves s'habillent avec une robe

Pg. 214. L'habillement des femmes est une espèce de

longue et sans plis. Cette robe s'attache sous la gorge qu'elle serre et laisse une entière liberté au ventre qui s'avance chez ces dames d'une manière très désagréable.

Pg. 75. La danse indigène du pays est ce que j'ai vu de plus ridicule dans ma vie. On se forme en rond, hommes et femmes, mains en mains, les pieds en dedans ; les longues culottes rouges des hommes pendantes sur leurs pieds les font ressembler à des pigeons pattus. Les dames sont couvertes des épaules à la ceinture d'une pelisse dont le poil est en dehors. *Les uns et les autres portent le ventre en avant et renversent la tête en arrière.* Dans cette posture, *qui ne prête pas à la grâce*, on voit leurs bras se remuer méthodiquement comme si on les retirait derrière l'épaule avec un fil d'archal, *ainsi que les marionnettes.* Leurs pieds, ainsi que leurs bras vont en même temps d'arrière à l'avant et de l'avant à l'arrière. L'œil reste stupide et fixe et la tête est tournée à droite.

robe longue sans plis, qui leur colle sur le corps et qui s'attache avec des crochets au dessous de la gorge, de façon que cette belle partie de leurs charmes s'offre dans toutes ses rondeurs à l'œil curieux du spectateur.

Pg. 174. Leur danse surtout est fort amusante. Ils se forment en rond, hommes et femmes, main à main, les pieds bien en dedans, les longues culottes rouges des hommes pendantes sur le coude-pied et les talons, comme à des pigeons pattus ; les dames couvertes des épaules jusqu'à la ceinture, d'une pelisse dont le poil est en dehors, *rendant horriblement le ventre et rentrant les fesses* ; dans cette posture, vous voyez leurs bras se remuer méthodiquement, comme si on les tiroit derrière l'épaule par un fil d'archal ; leurs pieds aller et venir en même temps, de l'avant en arrière, de l'arrière en avant : *le dos rond, le col roide*, l'œil stupide, se tourner en cadence de droite à gauche, de gauche à droite ; *et avancer ainsi gauchement et nonchalamment, comme un mulet fatigué qui tourne en broyant la navette.*

Cu această ocazie Langeron citează pe Carra,—singura dată, dealtfel nu riguros exact : *Carra* dit assez plaisamment dans son ouvrage sur la Moldavie :

Pg. 76. «J'avoue que depuis que j'ai vu danser les Moldaves, j'ai balancé longtemps pour juger si c'était eux qui avaient appris aux ours à danser, ou si les ours ont donné des leçons aux Moldaves».

[Pg. 175]. J'avoue que depuis que j'ai vu ce nouveau genre de danse, j'ai toujours douté d'une chose, savoir : si ce sont les Moldaves qui ont enseigné aux ours à danser ou si ce sont les ours qui ont enseigné aux Moldaves.

Pg. 76. La musique est aussi monotone que la danse. Ce sont les Tziganes qui sont chargés de leur chatouiller les oreilles; le violon et la guitare allemande et la flûte de Pan à huit tuyaux dans lesquels on souffle en les passant et repassant sans cesse sous les lèvres sont les instruments de musique du pays—Carra 176, care scrie *sifflet* în loc de *flûte de Pan*.

Ediția II a cărții lui Carra a fost tradusă în românește de N. O. Orășeanu: '*Istoria Moldaviei și a Românilor* cu disertare asupra stărei acestor două provincii pe la anul 1781' de M. Carra (care a locuit mult timp aici). Coprinzând și *Memorii istorice și geografice*, cu mai multe note ale traducătorului. Traducere de N. T. Orășeanu. Librar editor Christ. Jonninu et Romanow. București, Imprimeria Națională a lui Iosef Romanow et Comp. 1857. *)

În prefață traducătorul zice (în întregime):

Acest uvrăgiu, de o puțină importanță istorică în comparațiune cu altele mai complete și mai amănunte, își are și el folosul său propriu. Recomand dar, lectorilor, ca esențial al acestei scrieri, Memoriile autorului asupra României, în care arată pe larg organizația, cultura și starea țării atât fizică cât și morală. Fiecare va face comparațiune între cele două epoci, adică într-aceea în care s-a scris acest uvrăgiu, și între epoca prezintă, și va conchide după voe-i ce va voi.

Observăm următoarele:

Întru cât scrie 'Istoria... de M. Carra'..., înțelegem că traducătorul credea că *M* = *Michel* (Mihaie), pe cînd în realitate *M* = *Monsieur*.

*) În Istoria Românilor prin călători², București 1928, pg. 223, Iorga vorbea de această traducere fără s-o fi avut dinainte: «Cartea acestui călător [Carra]... a fost tradusă și în românește *pela 1850* de Nicolae Orășeanu, *cel cu 'Nichipercea'* și cu satirele politice».

După *Memorii...* traducătorul a suprimat *publiés par M. de B*****, publicate de D-1 de *B[auer]*.

Traducerea începî deodată cu textul (Istoria Moldaviei și României).

Cele 16 «note explicative» finale (pg. 301-306) nu prezintă niciun interes.

În ce privește greșelile de scris din cartea lui Carra, Orășeanu îndreaptă numai vreo cîteva. El menține (urmăm tabloul de mai sus):

Pg. 5. *Sulatim*.

Pg. 5. *Hero*, prințipul Moldaviei.

Pg. 12. Prințipul toatei *Moldorlachii*.

Pg. 13. *Tublecane*.

Pg. 15. *Cocardar* aga.

Pg. 19. *Fake* = Carra *Facke*.

Pg. 43. *Sactaș* = Carra *Saktache*.

Pg. 44. *Ziwanics* = Carra *Ziwantcks*.

Pg. 46. *calanz*, adică conducător al oștirei.

Pg. 47. *bowlse* = Carra *bowlses* (= *bourses*, pungi).

Pg. 60 și 90. Panaiot *Nleuzilus*, *Nleustus*.

Pg. 70. *Jahsueș* = Carra *Jahzwechz*.

Pg. 72. *Conlc* = Carra *Konick*.

Pg. 86. *Hetol*.

Pg. 88. *Sorgul* Scarlat.

Pg. 90. *Muharemi erar* = Carra *muharemi errar*.

Pg. 132. *Orikert*, *Zafert* și *Cručna* = Carra *Orikert*, *Zafert* et *Krutchna*.

Pg. 132. *Mutan* și *Bîrsan* = Carra *Moutan* et *Berzan*.

Pg. 151. *Teodorati*.

Pg. 159. hotarile *Podlahiel* = Carra les frontières de la *Podlachie*.

Menține și *homofer* (pg. 12) pentru *homofor*, precum și traducerea *l'étoile* = steaol

La pg. 143 traduce *Officiers* du Prince (Carra, pg. 178) prin *Ofițerii* Prințului, în loc de *Dregătorii* Domnului.

. Cărțile publicate de *Cantemir* (Beschreibung der Moldau) la 1769, ed. II 1771, de *Carra* la 1777 și *Bauer* la 1778, apoi de *Sulzer* (Geschichte des transalpinischen Daciens, 3 volume,

Viena la 1781-1782) și *Ratcevich* (Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia, Napoli) la 1788, precum și *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S. A. S. le prince Alexandre Ipsilandy hospodar régnant, 1787*, de contele *d'Hauterive*, netipărit, dar desigur cunoscut de contemporani (s-a publicat abia la 1902, la București), au avut un efect asupra literaturii române, anume au făcut să înceteze cronicile Moldovei și în parte ale Munteniei.

În adevăr, în Moldova ultima cronică, *Leatoptseful Țării Moldovei* de Ianachi Kogîlniceanu, merge pînă la 10 Iulie 1774. În Muntenia deasemenea *Istoriia Țării Rumînești* de M. Cantacuzino merge dela 1215 pînă la 1774; *Istoriia Țării Rumînești* de stolnicul Dumitrachi cuprinde Memorii despre ocupația rusească 1769-1774.

Trei opere muntenesti care trec de 1774 au explicație specială :

1. *Ghenealoghia Cantacuzinilor*, a doua operă a lui M. Cantacuzino, merge pînă la 1787. Dar ea a fost scrisă în Rusia, unde autorul se expatriase, și apare ca o consolare a autorului, care se dedă la subiecte de genealogie a diferite familii boeresti române.

2. *Istoriea Imperiului Otoman*, care în partea II, 1730-1794, cuprinde memorii de istoria Munteniei, de Ianachi Văcărescu. Acesta a început să-și scrie cartea la 1788, cînd se afla exilat la Nicopoli din motive politice, ca o consolare pentru viața lui tristă, departe de familie, la Nicopoli și apoi la Rodos, 1788-1790.

3. *Hronograful Țării Rumînești* de Dionisie Eclisiarhul, care expune istoria Munteniei dela Al. Ipsilanti Vodă, 1775, pînă la 22 Dec. 1815, — operă începută în 1814, și datorită unui autor care nu știe niciuna din limbile în care fusese tipărite operele străinilor (franceza, italiana și germana), și care deci a rămas cu totul străin de ele.

Bauer

‘Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un *Prospectus* d’un atlas Géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane, publiés par Monsieur de B*’. A Francfort et Leipsic, chez Henry-Louis Bronner, 1778. mic in 8°, 236 pg.**

Cartea se termină cu *Prospectus* d’un atlas géographique et militaire servant d’Introduction à l’histoire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane (pg. 229-232) și Conditions (pg. 233-236), unde autorul își dă numele întreg: S. E. Mr. de Bawr, lieutenant-général et maréchal-général des armées de Russie, aux talents supérieurs duquel nous devons ce recueil.

În ce privește hărțile geografice, din prospect aflăm că ele trebuiau să constituie un atlas de 39 de file, hârtie mare de Olanda; iar din condiții de subscriere, aflăm că, chiar dacă atlasul n-ar putea apărea în întregime, va apărea în orice caz harta Moldovei în 1779:

Cette carte topographique de la principauté de Moldavie est un vrai chef d’œuvre par les détails qu’elle contient et par l’exactitude avec laquelle elle est travaillée, et se trouve actuellement [1778] entre les mains du célèbre graveur Jean van der Schley à Amsterdam.

Harta Moldovei a apărut în adevăr la zisul gravor din

Amsterdam, fără dată : *'Carte de la Moldavie pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs levée par l'état major sous la direction de F. G. de Bawr, maréchal général de logis, lieutenant gén. des armées de S. M. Imp. de toutes les Russies, chevalier de l'ordre de S-t Alexandre Newsky, et de S-t Georges et S-te Anne', Jean van der Schley, Amsterdam, s. a.* — Sus în colțul drept : Explication des mouvements de l'armée de sa Majesté Impériale de toutes les Russies dans la Moldavie contre les Turcs depuis le commencement de la guerre présente. Campagne 1769, campagne 1770, campagne 1771 ; campagne 1770 de la seconde armée. Campagne 1771. De No. 156 jusqu'à 164. Camps et marches de l'armée et du corps du *général Bawr* le long de la rive droite du Pruth, depuis le 12 May jusqu'au 7 Juin. De 165 jusqu'à 168. Camps et marches du corps du *général Bawr* à la Ialowitza. Voyez la carte de la Valachie.

Generalul rus Bauer, comandantul armatelor rusești care au ocupat Moldova în Octomvre 1769 și Muntenia în Noemvre 1769 până la 10 Iulie 1774 (pacea dela Chiuciuc Cainargi), a plecat dela necesitățile cartografice ale armatelor sale de ocupație. În adevăr, în introducere el zice următoarele :

J'ai appris par ma propre expérience combien *les cartes [géographiques]* et les relations que nous avons des contrées qui ont servi de théâtre à la présente guerre entre la Russie et la Porte sont imparfaites et remplies de fautes. En conséquence j'ai entrepris l'ouvrage que je présente au public et où j'ai tâché de perfectionner et de corriger ce que d'autres géographes ont négligé ou mal fait. Le séjour que j'ai fait dans ces pays et le devoir de ma place m'en ont facilité les moyens. J'ai fait lever dans cette vue, par des officiers de l'état major, des cartes aussi justes et précises que les troubles de la guerre me l'ont permis ; et pour en constater l'exactitude, je les ai confrontées avec les éclaircissements fournis par les gouverneurs ou *isprawniks* de chaque canton ; le secours que l'académie impériale des sciences a bien voulu me donner, m'ont mis en état de déterminer assez précisément la longitude et la latitude des lieux suivans : Bender, Ackermann, Kilianova, I[s]mail, Buckarest, Brahilow, Fockshhani, Iassy. [Dă tabloul pentru fiecare]. Ces points m'ont servi de base dans la composition de la carte générale ; ils sont

fixés avec la plus grande précision astronomique et m'ont fait éviter les erreurs qui se trouvent dans les autres cartes et qui se sont conservées faute d'observations exactes. J'ai tâché aussi d'obtenir à la faveur des triangles un grand nombre d'autres points fixes pour déterminer la vraie situation des autres lieux.

Autorul își împarte materia în cinci capitole (Introducere):

1. La véritable situation des dites provinces et leurs frontières actuelles.

2. La description générale du pays.

3. La forme du gouvernement depuis l'époque de la soumission de la Valachie et de la Moldavie au pouvoir despotique des Turcs.

4. Les revenus et dépenses annuels.

5. Le dénombrement des villes et des lieux les plus remarquables selon l'ordre des districts.

Je commencerai par la Valachie, dont la carte est rédigée en quatre feuilles. Après suit la Moldavie, dont la carte, avec celle de la Bessarabie, en remplit six.

Les noms des lieux sont traduits autant qu'il a été possible conformément au son de la langue du pays. Ceux qui existent, ou dont on voit encore les ruines après les ravages de la guerre, sont marqués sur les cartes; d'autres, dont on ne trouve plus de traces, sont mentionnés dans la description, suivant les informations qu'on a pu tirer des habitants.

Si, malgré toute l'attention et tous les soins que j'y ai mis, il s'est glissé quelqu'erreur ou quelque méprise dans cet ouvrage, j'espère que l'on voudra bien se souvenir qu'il a été composé au milieu des troubles de la guerre et interrompu par mille occupations inséparables de la charge dont j'ai été revêtu durant tout son cours.

A doua parte a operei lui Bauer, Descrierea Moldovei, n-a mai apărut, foarte probabil fiindcă în acest timp apăruse *Beschreibung der Moldau*, de Dimitrie Cantemir, Frankfurt und Leipzig, ed. I 1769-1770, ed. II 1771, și *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, de fapt *Histoire de la Moldavie*, de Carra, Paris 1777.

Cartea lui Bauer este cea dintâi descriere geografică, administrativă și economică a Munteniei făcută de un străin pe bază de cercetări proprii în curs de cinci ani (v. mai sus) și de

informații oficiale căpătate dela prințul Cantacuzino și dela marele logofăt al țării.

În adevăr, iaca ce spune autorul în introducere :

Les sources où j'ai puisé les connoissances de l'état des provinces dont je vais donner la description, sont principalement les archives que j'ai fait fouiller par plusieurs gens du pays, et entr'autres par M. le prince Kantagousin et le logofet ou chancelier de la Valachie, qui m'en ont fourni des extraits fort détaillés. Ce logofet joignoit à une connoissance approfondie de sa langue, celle de la langue française et en général beaucoup de capacité et de mérite. Mais borné aux seules vues d'un géographe, je n'en ai tiré que ce qui avoit rapport au but que je me suis proposé dans cet ouvrage, sans chercher à percer l'obscurité des annales, du tems et de l'origine de ces peuples.

Prințul *Kantagousin* nu poate fi altul decât *Mihail Cantacuzino*, care în timpul războiului ruso-turc dintre 1769-1774 a rămas la București, fiind partizan al politicii cu Rușii contra Turcilor ; care, încă înainte de a se fi încheiat pacea dela Chiuciuc Cainargi, 10 Iulie 1774, a fost obligat să se expatrieze în Rusia, unde fu bine primit de împărăteasa Ecaterina, care la 1 Ianuar 1775 îi dăruiește 7 sate cu 2,000 de suflete în gubernia Moghilovului, iar la 8 Ianuar 1775 îl numește consilier de stat în rangul de ghegeneral-maior ; care era om învățat, — știea grecește, turcește, latinește, *frânzuzește* și rusește ; și care la 1787 a scris *Ghenealoghia Cantacuzinilor* (v. Istoria lit. rom. XVIII, I Cronicarii moldoveni și munteni, București 1926, pg. 133-147).

Logofătul Munteniei la această epocă este un *Dumitrache mare logofăt* (M. Cantacuzino, *Ghenealoghia*, ed. Iorga, București 1902, pg. 187).

Cartea are cinci capitole :

I. *Situation de la Valachie* (pg. 5).—Arată hotarale Munteniei.

II. *Description générale du pays* (pg. 6-31) cu următoarele paragrafe : 1) Climat, 2) Situation (plaines et montagnes), 3) Rivières, 4) Montagnes, 5) Sol, 6) Vin, 7) Fruits, 8) Bois, 9) Animaux, 10) Insectes, 11) Mines, 12) Division politique du pays (la principauté de la Valachie, divisée en douze districts, et le bannat Sévérien ou le ban de Crayowa), 13) Des Habitans, 14) Sciences, 15) Métiers, 16) Religion, 17) Commerce.

Acest din urmă paragraf se termină cu *Considerații* privitoare la psihologia populației și Domnitorilor (pg. 29-31).

III. Du gouvernement (pg. 32-68).

IV. Des revenus et des dépenses de la Valachie (pg. 69-103).

V. Dénombrement des villes, bourgs et villages de la Valachie (pg. 104-228).

Partea cea mai întinsă a cărții este ocupată cu **reforma financiară a lui Constantin Vodă Mavrocordat**.

În adevăr, în cursul celei de a treia domnii în Muntenia (27 Nov. 1735—Sept. 1741), și anume la 1739, Constantin Vodă Mavrocordat a făcut o reformă a statului bazată pe o mare reformă financiară.

Iată cum apare această reformă în opera lui Bauer.

Administrația

Din punct de vedere administrativ :

La Valachie est divisée aujourd'hui en deux parties séparées par la rivière d'Oltă [= Olt], savoir: la principauté de la Valachie proprement dite, et le bannat Sévérîen ou le ban de Crayowa.

La première est encore divisée en douze districts appelés dans la langue du pays *zinutes* [= *ținute*], sans comprendre la *raya de Braila*, et le Bannat se partage en cinq districts.

Les districts de la Valachie sont: 1. Le district de *Slam Ribnik*, 2. ~ de *Buseo*, 3. ~ de *Sekujeni*, 4. ~ de *Prachowa*, 5. ~ de *Jalowitza*, 6. ~ d'*Ilfow*, 7. ~ de *Dembowitza*, 8. ~ de *Wlaka*, 9. ~ de *Telcorman* [recte *Teleorman*], 10 ~ de *Muschzelul*, 11. ~ d'*Argisch*, 12 ~ d'*Oltul*.

La *raya de Braila*; la *raya de Glourgewo*; et la *raya de Tourno*.

Le pays au delà de l'*Oltă* [= *Oltul*] ou le *Ban de Crayowa* consiste dans les districts suivans: 1. Le district de *Romanozi* [recte *Romanazi*], 2. ~ de *Wulza*, 3. ~ de *Dolschi*, 4. ~ de *Gorsy*, 5. ~ de *Mehedinza* (pg. 17-18).

Cele cinci județe ale Banatului (Olteniei) au stat supt Austrieci dela 21 Iulie 1718 (pacea dela Passarowitz) — 18 Sept. 1739 (pacea dela Belgrad).

Administrația superioară a țării o făcea Domnul împreună cu zece boeri mari în Muntenia și marele ban de Craiova în Oltenia.

Până la 1761 Banatul era administrat de un guvernator numit *marele ban de Craiova* (pg. 51).

Les demandes extravagantes que les Turcs lui firent comme représentant le Prince furent cause que, depuis l'an 1761 les Hospodars n'envoyaient plus de *ban* à *Crayowa*. Un boyar sous le nom du *calmacan du Prince* y exécutoit ses ordres, ayant pour ses gages trois cens lews par mois (pg. 51).

Marele ban de Craiova avea în subordine cinci *bănișori*, cite unul de fiecare județ din Banat. Const. Mavrocordat a nlocuit pe *bănișori* cu *ispravnici* numiți direct de dînsul :

En 1739 [greșit 1759], après la réunion du Bannat, Constantin Maurocordat fixa les appointemens du ban à un paral par lew sur toutes les capitations du Bannat. Les logofets, portars, armaches en second et autres, ayant leur charges par sa médiation, lui font des présens. Il avoit auparavant encore un revenu des *barnichors* [= *bannichors*, *bănișori*] pour juger les petites querelles et les adultères dans les cinq districts. Mais Constantin Maurocordat retrancha ces émolumens, obligeant les *ispravniks* de faire leur devoir et de convenir avec le ban de l'équivalent à substituer aux *barnichors*; cet équivalent vaut 500 lews par an (pg. 51-52).

Les *ispravniks* des cinq districts relèvent immédiatement de l'Hospodar et rendent leurs comptes à la trésorerie publique en qualité de receveurs des impôts (pg. 52).

Ispravnicii sînt o inovație a lui Const. Mavrocordat. În adevăr, pînă la acest Domn ținuturile erau administrate de *vornicel* în Muntenia și de *bănișori* în Oltenia (pg. 52) ; iar orașele principale, de *căpitan de mie* cu garnizoanele lor de *slujitori*, soldați (pg. 52).

Const. Mavrocordat a desființat pe *vornicel* și *bănișori* precum și pe *căpitani de mie*, și în locul lor a pus boeri *ispravnici*, cărora le-a dat atribuții de comandanți, de judecători și de încasatori de impozite în ținuturile lor (pg. 38, 52).

Cei zece boeri mari din Muntenia erau: *marele vornic de țara de sus* (pg. 52), *marele vornic de țara de jos* (pg. 53), *marele logofăt* (pg. 53), *marele spatar* (pg. 54), *marele vîstiar*

(pg. 55), *marele postelnic* (pg. 56), *vel clucer* (pg. 57), *vel paharnic* (pg. 57), *vel stolnic* (pg. 57), *vel comis* (pg. 57-58).

Erau apoi boeri de rangul al doilea (pg. 58-61) și al treilea (pg. 61-62).

Păn la 1761 în Munteniea nu era decit un singur mare vornic.

Il n'y eut autrefois qu'un seul *vornik*. Constantin Maurocordat en établit deux l'an 1761, l'un dans le haut et l'autre dans le bas pays. Le premier est juge principal des districts occidentaux, savoir de l'*Olta* (Oltul), d'*Ordzes* (Argeș), de *Telcorman* (Teleorman), de *Vlaka* (Vlașca) et d'*Ilfow*; il l'est encore de *Dembowitza* quand il n'y a pas de *vornik* à *Tergowist* (Tirgoviștea) (pg. 52).

Le *vornik* juge encore le petit peuple de *Boukarest*. Anciennement il jouissoit de la moitié de la douane de l'*Obor* [,] au [=ou] marché de *valezl*, et de la troisième partie de l'*obor de Boukarest*. Mais il a perdu ces privilèges par la réforme (pg. 53).

Instituind în Munteniea la 1761 doi vornici, unul de țara de sus și unul de țara de jos, Const. Mavrocordat a imitat exemplul Moldovei, unde cu mult înainte exista un *vornic de țară de sus* și unul de *țara de glos*.

Pentru slujbele lor, boerii erau plătiți. După reformă, salarul marelui vistiariș a fost însă mult redus :

Le grand vistiariș, l'intendant des finances et du trésor public, avea multe venituri... Il ne reçoit plus depuis la réforme que 1.500 lews à chaque *czwert* ou capitation (pg. 55-56).

Justiția

Matthieu Bessaraba fit imprimer en valaque un code de loix rurales tiré de Justinien [*Indreptarea Legii*, Tirgoviștea 1652]. C'est suivant ces loix et les anciennes coutumes qu'on administra la justice. Constantin Maurocordat établit depuis *trois tribunaux*, où l'on devoit juger les procès selon les loix de Justinien. On y devoit aussi tenir des protocollés et enrégistrer toutes les procédures (pg. 37).

Armata

Dans les principales villes il y avoit autrefois de grands capitaines, normmés *capitaines de mille* [*căpitant de mie*], avec

leurs garnisons composées de *slusitors* [*slujitori*] ou soldats du pays. En tems de paix ces *slusitors* se relevoient alternativement pour la garde des frontières et en tems de guerre ils servoient tous sous les ordres du grand *spatari* (pg. 37).

Nicolas Maurocordat diminua de beaucoup leur nombre (pg. 37 ; cf. aussi pg. 46). Son fils Constantin Maurocordat les cassa presque tous et n'en garda qu'un petit nombre pour le service civil et pour les postes (pg. 47 ; cf. aussi pg. 37-38).

Slujilorii, adică soldații fărăi (darabani, talpași, cazaci, roși de țară, seimeni) erau scutiți de tribut. Ei primeau des gages, des rations, de la viande et du pain, et à Pâques un présent en drap pour un habit (pg. 45).

Le petit nombre qui en resta après la réforme de Constantin Maurocordat reçut encore pendant quelque tems trois lews [*lei*] par mois, le pain et la viande et le drap de Pâques. Mais ces restes perdirent aussi peu à peu tous ces avantages et, bien loin de recevoir une paie, ils furent obligés d'entretenir leurs officiers tant grands que petits moyennant une contribution réglée (pg. 46).

Clasele și categoriile sociale

Boerii

Boerii erau scutiți de multe impozite.

Les boyars sont tous exempts du *vinarit* et du *dismarit* et paient l'*ojarit* sur le même pied que les ecclésiastiques. Depuis le *grand ban* jusqu'au *klutzen d'arta* [*clucer de arte*], qui est le dernier de la seconde classe des nobles, personne ne paie aucun droit des productions de ses terres, qui se vendent dans les marchés (pg. 44).

Les douze boyars de la première classe et ceux qui jouissent du même rang ont à Boukarest chacun une cave à vin exempte de tout droit (pg. 44).

Les boyars de la première et de la seconde classe avoient autrefois une grande *suite*, et les gens qui la composoient prenoient souvent le nom des charges de leurs maîtres. Ils portoient tous les armes en tems de guerre et alloient avec leurs chefs au secours du Prince. Constantin Maurocordat dans sa réforme abolit presque entièrement tous ces satellites et leur im-

posa tribut. Il n'en reste aujourd'hui qu'un petit nombre pour le service civil, comme on verra dans le chapitre des charges (pg. 43-44).

Mazilii erau și ei scutiți de unele impozite :

Des *mazils* [*mazili*]. Ce mot signifie en turc un officier dépouillé de sa charge. En Valachie on appelle ainsi les descendants des boyars qui ne sont pas en place. Constantin Maurocordat choisit d'entre eux les descendants de la première et de la seconde classe et en forma une classe à part sous le nom de *niamours* [*neamuri*].

Les uns et les autres sont exempts du *vinarit* et du *dismarit*. Ils l'étoient auparavant de l'*oyarit*.

En tems de guerre ils sont obligés de faire le service du convoi des vivres et des munitions (pg. 44).

Anciennement les boyars tant en charge que hors de charge payoient au commencement d'un nouveau règne le *poklon*, et annuellement le *banni kalalli* [recte *banni kalului*, *banii calului*] ou l'argent des chevaux. L'un et l'autre de ces tributs furent abolis par la réforme (pg. 78).

Eclesiastici

1. Le tribut des monastères a été payé ou refusé selon les circonstances. Etienne Cantacousin les déclara exempts par un diplôme en 1715. Nicolas Maurocordat leur imposa de nouveau tribut et ils furent obligés de le payer en deux termes. Constantin Maurocordat les affranchit derechef dans sa réforme, mais il leur ôta les gratifications qu'il avoient coutume de recevoir des Princes. Il chargea dix ecclésiastiques de l'économie des couvens et établit une caisse commune, où les abbés devoient rendre un compte exact de leurs revenus et de leurs dépenses nécessaires. Les monastères de la dépendance des églises turques y envoyoient leur quote part, le reste étoit destiné à l'entretien des écoles publiques et à l'établissement de pauvres filles (pg. 75-76).

2. Les prêtres payoient deux contributions par an jusqu'au règne d'Etienne Cantacousin, qui les en exempta par un diplôme d'immunité. Nicolas Maurocordat les imposa de nouveau et ils payèrent tribut jusqu'à la réforme de Constantin Maurocordat (pg. 77).

Țaranii

La această epocă ȧaranii erau de două feluri : 1) *megleşti* [*médziaches*], care puteau poseda pămînt, și 2) *țaranii* propriu zîși [*tzarans*], care trăiau pe pămîntul proprietarilor și erau la discreția lor (pg 47-48)*).

Prima grijă a lui Const. Mavrocordat a fost de a face numărătoarea populației, mai precis a țaranilor :

Constantin Maurocordat voulant mettre d'ordre dans les finances et rendre en même tems les impôts plus supportables, fit faire en 1739 un dénombrement de tous les habitants par *petzeder* ou billets imprimés (pg. 72). — ...Le même Prince voulant avoir le dénombrement des paysans par *peszetes* ou billets imprimés... (pg. 48).

Petzeder pl., *peszetes* pl. sînt greșeli de scris pentru *petzetes* = român *peceți* pl. (sg. *pecete*). Este vorba de chitanțele de impozit prevăzute cu pecetile cancelariei domnești.

Se constată astfel că la 1739 erau în Muntenia 147.000 de familii de țarani (pg. 48).

Încă dinainte de Const. Mavrocordat țaranii erau obligați să lucreze un număr de zile pe an pentru proprietar. Așa,

Quoique les paysans qui se trouvoient du tems des Autrichiens [1718-1739] sur les terres nobles dans le Bannat de Crayowa ne fussent pas tout à fait serfs, ils étoient obligés à 48 corvées par an envers leurs seigneurs respectifs (pg. 48).

Const. Mavrocordat le-a redus la 24 (pg. 38, 48).

Impozitele

Capitația

Le *czwert* [čvert, șfert] ou la capitation se lève par les ispravniks. Constantin Maurocordat abolit les anciennes tailles, qu'on levoit sous divers noms, et les fixa à dix lews [*lei*] par famille, payables en quatre termes. Voilà l'origine du nom de *czwert*, qui signifie un quart, dont le premier, après le dénombrement de 1739, monta à 367,500 lews dans la seule classe des paysans (pg. 72).

*) Substantivul muntenesc *megiaș* 'țaran proprietar de pămînt' este tot una cu adjectivul moldovenesc *megieș* 'vecin' < ungureasc *megyész* 'vecin' < *megye* 'teritoriu'.

Oeritul

L'*oyarit* est une ancienne dîme qui fut payée au commencement en nature et dans la suite en argent. Cet impôt a été toujours en augmentant. Il étoit d'abord à trois parals [*parale*], puis à quatre et cinq, jusqu'à ce qu'enfin Constantin Maurocordat en 1748 [recte 1744] le haussa jusqu'à six. Encore ce même Prince en 1744 [recte 1748], puis Grégoire Guica en 1752 et Etienne Racowicz en 1765 s'avisèrent-ils d'en exiger le double.

De plus, les couvens, les boyars et les mazils, qui depuis longtems avoient joui du privilège de ne payer l'*oyarit* que tous les trois ans, furent obligés de le payer tous les ans, comme les autres sujets. Quelquefois les Hospodars tachent de les en dédommager, en leur accordant des gratifications par des billets d'immunité, à chacun selon son rang et sa qualité.

Ce tribut est levé depuis la fête de St. Dimitri jusqu'à celle de St. George. Autrefois les contribuables étoient encore obligés d'entretenir les commissaires [*zapcil*], et cet entretien s'appelloit *poklon*. Const. Maurocordat ordonna qu'à la place de ce *poklon*, on donnât un demi paral pour dix brebis, et que ceux qui en auroient davantage donnassent encore 27 parals outre la taxe ordinaire. Cet argent entra dans la caisse de l'Hospodar, et les commissaires n'eurent pour tout antretien que leur salaire (pg. 80—81).

Dijmăritul

Le *démarit* [recte *desmarit*, cf. pg. 44 *dismarit*] est l'impôt sur les abeilles et les cochons; chaque ruche et chaque cochon sont taxés à 4 parals [*parale*] et demi. On établit ici comme à l'ordinaire le droit de *poklon* pour fournir à l'entretien des commissaires. Constantin Maurocordat fit payer au lieu du *poklon* un demi paral [*para*] de trois jusqu'à dix et 27 parals [*parale*] de tout ce qui excédoit le nombre de dix. Le terme du payement est au milieu du Juillet (pg. 81—82).

Les grands monastères, les boyars et les mazils sont exempts du *démarit* (pg. 82).

Vinăritul

Le *vinarit*, ou l'impôt sur le vin, fut anciennement levé en nature comme une dîme, mais dans la suite on prit un paral

[o para] par mesure et le poklon pour les commissaires (*zapcii*). Le produit de cet impôt fut cédé en quelques endroits aux monastères. Constantin Maurocordat s'approprià à l'occasion de la réforme le poklon du vinarit et le mit d'abord à un demi paral pour une provision de 3 jusqu'à 120 mesures et à 4 parals pour ce qui est au delà.

Ceux mêmes qui payoient le vinarit aux monastères n'étoient pas exempts du poklon.

Les grands monastères avec leurs dépendances, les boyars, les mazils et même les logofetes du divan, sont exempts du vinarit (pg. 82).

Văcăritul

Le *vacarit* est l'impôt sur les boeufs et les chevaux. Const. Brancovan l'établit le premier à son retour d'Andrinople, sous le nom de remboursement des frais de voyage; il fut alors de 10 parals par tête. Etienne Cantacousin l'abolit, mais Nicolas Maurocordat le rétablit de nouveau, et depuis il a toujours été perçu et augmenté jusqu'à la réforme de Constantin Maurocordat (pg. 83).

Pogonăritul

Nicolas Maurocordat en 1716 mit le premier un impôt sur les vignobles sous le nom de *pogonarit*. Les propriétaires payoient pour chaque *pogon* [= un certain nombre de toises, qu'on mesure avec des cordes marquées du sceau de l'Hospodar] deux lews et huit parals. Constantin Maurocordat abolit le pogonarit dans sa réforme, mais Michel Racowicz le rétablit, et il fut payé jusqu'à ce que Constantin Maurocordat le supprima de nouveau en 1744. Depuis ce tems on ne l'a plus payé.

Expunerea lui Bauer despre reforma lui Const. Mavrocordat concordă cu expunerea făcută de Const. Mavrocordat însuș în *Mercure de France* din Iulie 1742 supt titlul de *Constituția țărilor românești*.

Compusă după 18 Sept. 1739 (pacea dela Belgrad) și aprobată, chipurile, de boeri la 7 Fevruar 1740, constituția cuprindea 13 articole (cităm după revista *Cercetări Istorice*, Iași, vol. II-III, anul 1926-1927, pg. 156-160):

Art. 1.—Suprimarea tuturor dărilor la care fusese supuse mănăstirile.—Bauer, pg. 76.

Art. 2.—Administrarea mănăstirilor de opt epitropi aleși de stareții mănăstirilor.—Bauer, pg. 76.

Art. 3.—Preuții sînt scutiți de dări.—Bauer, pg. 77.

Art. 4.—Protopopii nu mai au dreptul de a închide diferite persoane.—Chestie pur administrativă, care nu-i semnalată de Bauer.

Art. 5.—Boerii care-mplinesc slujbe vor fi plătiți.—Bauer, pg. 50.

Art. 6.—Boerii sînt scutiți de dări.—Bauer, 44.

Art. 7.—Comisari boeri șefi ai județelor vor fi și judecători.—Este vorba de *ispravnici*, cărora Mavrocordat le-a dat și atribuții de judecători, Bauer 38, 52.

Art. 8.—Strîngătorii de dări vor fi plătiți din vistieria domnească.—Este vorba de *zapci*, Bauer 62, 71.

Art. 9.—Văcăritul este desființat pentru totdeauna.—Bauer, 83.

Art. 10.—Pogonăritul este desființat.—Bauer, 83.

Art. 11.—Țaranii nu mai au voie să treacă depe o moșie pe altă; iar unde sînt, trebuie să lucreze un număr de zile pe an (nu spune cîte) și trebuie să plătească dijma din venituri după obicei.—Bauer pg. 38 și 48 menționează că țaranii erau obligați să lucreze 24 de zile pe an pentru boerii proprietari de pămînt.

Art. 12.—Locuitorii să plătească dările în locul unde se găsesc.—Măsură administrativă care firește nu-i menționată de Bauer.

Art. 13.—Capitația se plătește de patru ori pe an.—Este vorba de *șferturi*, Bauer 72.

Precum se vede, reforma lui Const. Mavrocordat se baza pe o împilare a țărănimii.

Reforma lui Const. Mavrocordat a fost o adevărată revoluție :

La réforme de Constantin Maurocordat l'an 1739... Tout changea de face sous cet Hospodar. Tout devint science financière, et l'argent fut la mesure de tout. Le vice et la vertu étoient devenus une branche de finances, et les peines et les récompenses ne consistoient qu'en impôts et immunités (pg. 34).

Reforma i-a adus lui Const. Mavrocordat venituri mari :

Plusieurs nouveaux réglemens pour chaque partie du gou-

vernement n'eurent pour objet que l'augmentation de ses revenus (pg. 34).

Aceste venituri îi erau foarte necesare pentru a-și menține domnia. În adevăr,

Dans les premiers tems de la soumission [aux Turcs], la principauté fut donnée à vie, mais dans la suite il fut établi que cette première installation se renouveleroit tous les trois ans. Depuis il a fallu s'en procurer une confirmation annuelle par le moyen d'un *firman* du Sultan. Cette confirmation est appelée le *moucarer*. Les Princes ne pouvoient donc se soutenir que d'une manière très précaire (pg. 34).

Țara trebuia și ea să plătească un tribut anual, numit *haraci*. Mircea cel Bătrîn a plătit la început 3.000 de bani roși și 600 de robi (pg. 36).

En 1739, à l'occasion de l'incorporation du Bannat de Crajowa, on l'augmenta encore de 100 mille lews, et en 1765, pour la reprise de possession de quelques isles dépendantes du gouvernement de Silistria, on ajouta encore 2.000 lews, de sorte que toute la somme monta à 309.500 lews (pg. 36).

Mai erau și alte cheltueli.

Outre cette somme [haraciul], on payoit encore sous diverses qualifications d'autres contributions au Sultan, au vizir et aux grands de la Turquie. Celles-ci augmentèrent annuellement, et les Hospodars n'obtenoient plus la principauté qu'à force de présens que l'usage fit regarder comme un tribut légitime. En 1761, sous Const. Maurocordat, le *dzaiza* ou présent de l'Empereur, s'accrut tout à coup presque de 500 lews, et celui du vizir fut de 125 mille lews (pg. 36).

Reforma lui Const. Mavrocordat n-a fost urmată, în multe privinți, de Domnii următori. Așa, Mihaiu Racoviță, care l-a urmat imediat (Sept. 1741—Iulie 1744), a impus din nou mănăstirile și preuții:

Michel Racowicz obligea encore les monastères de payer le tribut en deux termes (pg. 76). — En 1741 Michel Racowicz taxa les prêtres à une contribution payable en quatre termes, exigeant de plus le *poklon* et l'*adjoutariza* [= agiutorința] (pg. 77).

Inovația lui Const. Mavrocordat ca divanele de judecată să fie protocoale și să înregistreze toate procedurile, a fost cu totul părăsită:

Mais après sa déposition ce règlement a été aboli et on a motivé toutes les sentences et décisions en conformité des usages et coutumes, et cet ordre de procédure, quoique le plus incertain et le plus sujet à chicane, et à des inconvénients innombrables, a été pourtant suivi jusqu'à nos jours (pg. 37).

Cu ocazia domniilor următoare, Const. Mavrocordat relua însă reforma din 1739. Aşa, în cursul domniei Iulie 1744—April 1748, anume la 1747, a reluat numărătoarea populației (pg. 48); a redus corvezile țăranilor dela 24 de zile pe an la 12 (pg. 38); ba chiar le-a suprimat cu totul: par un décret solennel donné en 1747, et signé de tous les boyars, il abolit entièrement la servitude (pg. 48).

În timpul domniei dela 11 Iunie 1761—Mart 1763, și anume chiar în 1761 a creat încă un *vel vornic* (pg. 51-52); marele ban de Craiova a fost înlocuit printr-un *calmacan* al Domnului (pg. 51).

În unele chestii însă, chiar Const. Mavrocordat a șovăit. Aşa, la 1739 stabilise 4 șferturi; la 1744, 6 (v. mai jos).

Reforma lui Const. Mavrocordat a avut urmări dezaastroase pentru țăranime.

La 1739 Const. Mavrocordat stabilise patru șferturi și reușise să -ncaseze dela țărani enorma sumă de 367.500 de lei (v. mai sus).

Michel Racowicz impusa un cinquième *czwert* en 1741, et Const. Maurocordat, après avoir repris les rênes du gouvernement, y ajouta un sixième, l'an 1744.

Grégoire Guica [Avril 1748—6 Sept. 1752] se fit encore payer par dessus les *czverts* le présent du *balram* et la *lipsa*, ou le déficit des *czverts*,—noms inventés pour colorer cette énorme aggravation de charges et d'impôts.

Durant les règnes de Matthieu Guica [Sept. 1752—Juillet 1753], Constantin Racowicz [Juillet 1753—29 Févr. 1756] et de Constantin Maurocordat [29 Févr. 1756—7 Sept. 1758, 11 Juin 1761—Mars 1763] la somme payée aux *czverts* alla toujours en diminuant. En revanche on augmenta leur nombre si considérablement, qu'à la fin il y en eut autant que de mois, et quelque fois on fit payer ces mois doubles (pg. 72-73).

En 1758 Const. Maurocordat remarquant l'énorme quantité des *czverts* d'une seule année, les remit sur l'ancien pied et les appella comptes généraux (pg. 73).

Son successeur Scarlat Guica [7 Sept. 1758—11 Juin 1761] trouva par ce règlement le *czwert* monté à près de 200.000 lews. Il ne suivit pourtant pas cette sage ordonnance. Il diminua la somme et multiplia derechef le nombre des *czverts*. Il en fit la levée tous les mois et réussit par ce moyen à amasser des sommes considérables l'an 1758 et 1759 (pg. 73).

Din cauza acestor insuportabile impozite, țaranii ori emigrau ori se eschivau dela recensământ. Astfel, pe când recensământul din 1739 dăduse 147.000 de familii de țărani; cel din 1745, 70.000; iar un altul de după această dată, 35.000 (pg. 48).

Reducerea armatei a dat iarăș rezultate rele.

Cette réduction, commencée par le père et achevée par le fils, affoiblit tout à fait l'état. Non seulement elle accéléra l'exécution des projets de la Porte, en livrant la Valachie à son caprice, sans crainte de contradiction ou de révolte, mais elle exposa encore le pays aux insultes des Turcs et surtout des habitans circonvoisins du Danube, ses plus implacables ennemis. Jusqu'au commencement de la guerre présente [1769-1774], ils faisoient impunément des courses continuelles de tous côtés pour extorquer des présens au Prince ou pour s'enrichir aux dépens des pauvres, s'appropriant en même tems tout le commerce, parce qu'il n'y avoit plus de bras armés pour réprimer leurs excès (pg. 47).

Bauer judecă aspru pe Const. Mavrocordat :

D'entre tous les Hospodars, Constantin Maurocordat fut celui qui fit le plus de tort à sa patrie. Sans vouloir apprécier son caractère moral, on peut assurer qu'il étoit *mauvais politique et plus mauvais financier*. Peut-être ses premières intentions ne furent-elles pas repréhensibles, on peut même avancer qu'il fit quelques bons réglemens dans les finances durant son premier règne. Mais en général il ne fut employer que des palliatifs pour des maux invétérés, et à quelques modifications près, il ne s'écarta jamais de l'ancien plan vicieux. Bien loin de songer à abolir la capitation, à la diminuer du moins et à la fixer, encore moins de songer à asseoir le poids principal de l'impôt sur les productions et la consommation du pays, il augmenta la capitation et abandonna ses autres revenus à des fermiers à l'exemple de ses prédécesseurs. Cette manière de percevoir les impôts, pour être commode aux Hospodars, est très pernicieuse

au pays. Mais lorsque Constantin Maurocordat se vit succomber à plusieurs reprises sous les cabales de ses ennemis, et obligé de céder sa principauté à ses rivaux, il ne fut plus délicat sur les moyens de se maintenir, et crut s'affermir en ajoutant tout-à-coup un demi million de lews au tribut payable à la Porte. Cette démarche inconsidérée plongea non seulement son pays dans un abîme de malheurs, mais fut pour lui même la source de sa disgrâce. Cinq cens mille lews, payables au commencement de chaque règne, parurent aux Turcs une raison suffisante pour changer continuellement d'Hospodars, afin de se procurer cette somme le plus souvent possible, de sorte que cet expédient eut le double effet et d'écraser le pays par des charges insupportables et d'avilir la dignité des Princes (pg. 101-102).

Pour achever la ruine du peuple, on assit sur le laboureur exclusivement tout le poids d'un tribut si exorbitant et si peu proportionné au nombre et aux moyens des habitans; car cette surcharge se leva aussi par voie de capitation, et cet impôt est d'autant plus pernicieux, qu'il est presque toujours arbitraire. Il faut s'étonner qu'aucun Prince n'en ait connu les suites facheuses et n'ait entrepris de l'abolir. Il étoit cependant aisé de s'apercevoir qu'en mettant l'impôt et son accroissement sur les productions de la terre et la consommation des denrées, le riche seroit forcé d'y contribuer au soulagement du pauvre, et que les Turcs eux-mêmes répandus dans la Valachie auroient été obligés d'en supporter en partie le fardeau (pg. 102).

Multe lucruri interesante cuprinde capitolul II, din care o parte am citat la Carra.

Revelăm aici următoarele :

Românii sînt urmașii coloniștilor romani aduși de Traian :

Il est hors de doute que les habitans actuels de la Valachie descendent de la colonie romaine que l'empereur Trajan établit dans ces contrées après en avoir vaincu les anciens possesseurs... Le nom romain et la langue romaine s'y sont toujours conservés. Les habitans s'appellent eux-mêmes encore toujours Romains. Le nom de Valacque est apparemment un nom esclavon, que les Turcs ont cependant adopté (pg. 18).

In general Muntenii nu-s oameni răi :

Ces peuples aiment un peu le vin ; ils sont paresseux et avares, mais du reste d'assez bons gens. Si l'on trouve parmi

eux des fourbes, ce sont presque toujours des *Arméniens*, des *Grecs* et des *Juifs*, qui ici, comme partout ailleurs, excellent dans les moyens de s'enrichir aux dépens d'autrui (pg. 21).

Dar pătura superioară lasă mult de dorit :

Les grands, les courtisans et les gens riches... sont lâches et rampans devant leurs supérieurs, insupportablement fiers avec leurs inférieurs, l'argent leur fait tout faire, ils sont intrigans, cabaleurs, sangsues impitoyables du peuple, oppresseurs du faible, sévères envers leurs sujets et tyrans dans leurs maisons. En un mot ils ont tous les symptômes du despotisme sous lequel ils sont abattus. L'esclave ne fait traiter qu'en tyran ceux que le sort a soumis à son pouvoir (pg. 22).

In Muntenia se aflau mulți țigani :

Tous les Valaques sont libres. Il n'y a que les *Zigans* qui soient esclaves en Valachie. Ce peuple vagabond s'y trouve en grand nombre... Ils sont fort mauvais sujets (pg. 22).

Meseriașii erau străini :

Ce ne sont pas seulement les gens de lettres, les savans et les habiles artistes qui manquent à la Valachie. Les métiers même les plus nécessaires y sont également négligés. On y trouve à la vérité des gens de toutes sortes de profession, mais ce sont les plus lourds et les plus ignorans que j'ai vus. Les meilleurs d'entre eux sont les *Arméniens* ou *Juifs*, et pour les métiers bas les *Zigans* ou Bohémiens, car les Valaques eux-mêmes ne sont nullement portés à s'appliquer à quelque chose qui exige du jugement, des soins et un travail assidu. Ils ne se donneroient pas la moindre peine pour se procurer quelques commodités ou pour réformer d'anciennes habitudes et chercher à se rendre la vie plus agréable (pg. 23-24).

Din punct de vedere cultural, Muntenia era înapoiată.

Il n'y a que quelques seigneurs ou marchands qui ont voyagé qu'on distingue de la foule.

La médecine est la seule science à laquelle ils s'appliquent. On va pour l'étudier en Italie ou en Allemagne. Cependant je n'aimerois pas à confier le soin de ma santé aux médecins valaques (sic, -cg).

Quelques uns d'entre eux savent *l'italien*, et parmi les marchands il y en a qui parlent *l'allemand*, ceux principalement qui fréquentent la foire de Leipsic.

La langue française est peu connue dans ce pays. Les gens de condition parlent *turc* et c'est la langue du bel air (pg. 23).

Cred că *turc* este o greșală de condeiu pentru *grec*.

Dans toute la Valachie on ne trouve que des livres d'église. Les prêtres eux-mêmes sont peu instruits et peu éclairés, toute leur science se borne à șcavoir lire et écrire (pg. 24).

Este deasemenea foarte interesantă și lista de localități mai importante din fiecare județ.

Ar fi interesant de aflat din ce izvoare a luat Bauer informațiile că cel dintâiu Domn al Munteniei a fost *Rade le Noir*, sorti de la Transilvanie l'an 1080, ou selon d'autres en 1313 (pg. 32).—Cred că 1080 este o greșală de condeiu pentru 1290, și 1313 pentru 1215.

În ce privește textul francez, observăm următoarele :

Terminii specifici românești sînt menținuți. Pe lângă cei deja cunoscuți din citațiile de mai sus, cităm :

Capitaine de *vlnatori* ou des chasseurs (pg. 58).

Deux logofets du *taina* ou secret (pg. 61). — Logofeți de *taină*.

La *lipsa* ou le déficit (pg. 72).

Cuvîntul *pará* pl. *parále*, întrebuințat în socoteli mai mult la plural, a făcut pe Bauer să întrebuințeze *parals* plural și *paral* singular. Exemple : 3 *parals*, 4 *parals*, 6 *parals* (pg. 39), quatre *parals* (pg. 55, 56, 61, 88), dix *parals* (pg. 55), 44 *parals* (pg. 55);—1 *paral* (pg. 70), un *paral* (pg. 82, 84, 88—de 2 ori), un demi *paral* (pg. 82).

Pentru *leu* pl. *lei* Bauer întrebuințează *lew* pl. *lews*. Exemple : 2000 *lews*, 309.500 *lews*, 125 mille *lews* (pg. 36), 500 *lews* (pg. 52, 54, 55, 56);—un *lew* (pg. 88), un demi *lew* (pg. 55), un *lew* et demi (pg. 65), le *lew* à 44 *parals* (pg. 55), quatre *parals* par *lew* (pg. 55, 56).

O singură dată singularul *lew* apare supt forma *lews* : 100 mille *lews* (pg. 36) și în notă : un *lews* est estimé à 60 sous de France. Avem de-a face, evident, c-o greșală de condeiu supt influența lui *lews* plural din text.

Greșeli de scris :

Les montagnes de *Carapat* (pg. 5), les *Carapates* (pg. 10 de 2 ori).—*Carpați* pl.

Les Carapates [= Carpații], principalement de *Schachlow*, en sont les plus hautes (pg. 10).—*Schachlow* este probabil *Clah-lău* din Moldova, pe care-l menționează și A. Wolf, *Beschreibung*, I 21: lângă Piatra se găsește vestitul *Tschasleu* (*Tschaslov*), cel mai nalt munte din Moldova.—Forma *Tschasleu*, *Tschaslov* ne arată că *Schachlow* dela Bauer este o greșală de scris pentru *Tschachlow*.

Bannitroches ou aspres rouges (pg. 36).—*Bannis roches* = *bani roși* pl.

Le *dziłaza* ou présent de l'empereur (pg. 36); le *dziłze* ou le présent du Sultan (pg. 94).—*Cantemir*, *Hist. Oth.* I 227—228 k), tribut annuel, dă: le *jezyle* ou *haraĵ*, c'est-à-dire une grosse somme d'argent sous le nom de tribut; *jezyle mall*, ou offrande de Pâques.—Et.: turc *ğeza* (Zenker, I 355 c) 'rétribution, récompense', *ğezle* (Bianchi) 'tribut, taxe'. Cuvîntul lipsește la Șăineanu, *Influența orientală*, și în dicționarele cunoscute (Tiktin, *Academie*).

La marque de l'évêque, le *hazzan* (pg. 40).—*Hazran*.

Le métropolitain, les évêques et les monastères avec leurs dépendances sont encore exempts du vinarit et du desmarit et ne payoient l'*ajanit* anciennement que tous les trois ans (pg. 40).—*Ajanit* = *oyarit*, cf. les couvens, les boyars et les mazils qui depuis longtems avoient joui du privilège de ne payer l'*oyarit* que tous les trois ans (pg. 80).

Constantin *Qulsne* régnant l'an 1654... (pg. 45).—*Quirne* = *Cîrnu*.—In pasajul respectiv luat din Bauer, Ingigian scrie *Cîrnu* (pg. 51).

Cherban Cantacousin... cassa les tarabans presque entièrement, le peu qui en resta fut divisé en *talpochs* sous le premier chef ou grand capitaine des tarabans (pg. 45).—*Talpoches*, romîn *talpoși* pl., cf. l'aga a sous ses ordres depuis la réforme 120 *talpoches* sous le capitaine des tarabans (pg. 58).—*Talpoș* și *talpaș* 'infanterist' < ungur *talpas* (Tiktin).

Casols (pg. 45).—*Cosacs* = *Cazaci* pl.

Rochl de czaza ou les rouges du pays (pg. 45).—*Rochl de czara* = *roși de țară* pl.

Patarnik (pg. 45, 57).—*Paharnic*.

Const. *Brancowar* (pg. 45).—*Brancowan* = *Brîncovanu*.

Catararzi (pg. 46).—*Calaraszi* = *calarași* pl.

Constantin Maurocordat voulant avoir le dénombrement des

paysans par *peszetes* ou billets imprimés, on en trouva au commencement de son règne 147,000 familles (pg. 48).—Constantin Maurocordat fit faire en 1739 un dénombrement de tous les habitans par *petzeder* ou billets imprimés (pg. 72).—*Petzeder*, *peszetes* = *petzetes* = *pecefti*, pl. dela *pecete*. cf. și les sloujitors et autres privilégiés sont obligés de justifier leur exemption par *billets imprimés*, qu'ils payent dix parals la pièce au grand vis-tier (pg. 55).

Acest bilet imprimat de visterie se chema *pectu*. Un astfel de peciu din Maiu 1799, pentru un oarecare Timofte Mihăilă din satu Soholețul ținut Vasluiului, s-a publicat în Cercetări Istorie, an. X-XII (1934-1936) No. 1, Iași 1936, pg. 337.

(Zigans) *vatras* (pg. 49).—*Vatrars* = *vatrari* pl.

Barnichors (pg. 51, 52).—*Bannichors* = *banșori* pl.

Obor au [recte ou] marché de *valezl* (pg. 53).—*Volouzl* = bulg. *volóvŭl*, boi.

Capitaines des *marchinlons*, des frontières (pg. 54).—Căpitani de *marginie*.

Un capitaine avec 30 *catoren* (pg. 55).—*Catanes* = *catane* pl., cf. un capitaine des *catanes* avec 50 *catanes* (pg. 54).

Le polkovnik ou colonel des *cataraches* (pg. 56); le polkovnik des *cataraches* (pg. 62).—*Calaraches* = *calarași* pl.—V. mai sus *catararzi*.

Les *lipcars* (pg. 56), *lipars* (pg. 97).—*Lipcans* = *lipcani* pl.

Le *commnariat*, impôt établi au profit du vel paharnik (pg. 57) = *caminarit* (pg. 65).

Vel *perdari* est le premier de la seconde classe des boyards, chef des mazils et waguemestre général des troupes (pg. 58).—Vel *serdari* (pg. 59) = vel *serdariu*.

Masalzls (pg. 59).—*Massaladzls* = *masalagŭl*, pl. dela *masalagiu* 'care poartă o masala, torță de rișină'.

Le *gardouravit* ou le revenu des vignobles (pg. 59).—*Vadourarit*, cf. *vadoura* impôt sur chaque tonneau de vin (pg. 65) = *vadra*.

Le second *chatrar* et quelques *chatrazel* (pg. 60).—*Chatrarel* = *șatrarel* pl. (sg. *șatrarel*).

Le vel kloutziar d'*Arla*, inspecteur des magasins de foin et d'orge (pg. 60), vel cloutzer d'*Arla* (pg. 49).—Vel clucer de *arie*.

Les quatre spatari... portent alternativement le sabre et la

tabouse du Prince (pg. 61); le capitaine des tarabans porte la *tabouse* pour marque de sa dignité.—*Topuz*.

Le *vataf* d'*aprocz* (pg. 62).—*Aprodz* = *aprozi* pl.

Le *vataf* des *patarnitzei* (pg. 62).—*Paharnitzei* = *paharnicele* pl., cf. douze *pacharnizele* (pg. 65); les *paharnitzele* sous les ordres de leurs *vatafs* ou chefs des *paharnitzele* (pg. 75).

Le droit du *cosarit*, ou impôt payé par tout marchand qui se sert de l'aune dans son trafic (pg. 64).—*Cotarit*, *coțărit*.

Le *rhativan* a soin des harnois, des housses et des selles de la cour; lorsque le Prince va à cheval, il lui présente une chaise pour monter et descendre (pg. 65-66).—*Rahtivan*.

Le *cziboudzi* lui donne la pipe (pg. 66).—*Czibouczi* = *ciubuciu*.

Le *vivieclar* a son écritoire (pg. 66).—*Vivlioticar*, *bibliotecar*.

Le *zybach* reçoit les suppliques du peuple au sortir du cabinet du Prince (pg. 66).—*Subaș*.

Douze *toustaches* qui marchent devant le Prince avec des haches (pg. 66).—*Foustaches* = *fustași* pl.

Le *vel pitta* qui a l'intendance des carosses (pg. 67).—*Pitar*, cf. le *vel pittari* est sous-écuyer de la cour et chargé d'avoir soin des carosses et des chevaux d'attelage du prince (pg. 59).

Le *poklon stagouloul*, ou présent de l'étendart, est un tribut que le pays a donné de tems immémorial au commencement d'un nouveau règne; personne n'en est exempt (pg. 74).—*Poclonul steagului*.

L'*adjoutaritza*, ou le secours,... impôt payé au milieu de l'année et prend souvent le nom de double *czwert* (pg. 74).—*Aglutorința*.

Les différentes conditions des habitans, autres que paysans, qui payent tribut au trésor public, sont appelés *bresles* [= *bresle*]. Sous cette dénomination sont compris les *mazils* [= *mazili*], ou descendans des boyars qui sont sans emploi; les *niamours* [= *neamuri*], ou les principaux d'entre les *mazils*; les *paharnitzei* [= *paharnicele*],... les officiers de la douane hors de charge; les *alcibys*, ou les plus distingués d'entre les paysans... (pg. 75).

Alcibys = *alechys*, rom. *aleși* pl., cum și zice Ingigian în pasajul respectiv luat din Bauer: *Aleși* se numesc țărani mai distinși (pg. 45), v. mai jos.

La compagnie de *Gorzy*, société de commerçans du district de ce nom (pg. 75).—*Gorzij*, *Gorjii*, *Gorjiu*, *Gorj*.

Les *rouptochis*, ou ceux d'entre les étrangers et les habitans du pays avec lesquels on fait des conventions particulières relativement au tribut (pg. 75).—*Rouptaches*=*ruptași* pl., cum și zice Ingigian în pasajul respectiv luat din Bauer: *Ruptași* se chiamă cei care se găsesc între băștinași și străini (pg. 45), v. mai jos.

Les *Brancowans*, habitans de *Cronstadt*, tributaires en vertu d'une convention (pg. 75).—*Brancowans*=*Brasslowans*, *Brașoveni*, negustori din Brașov.

Les *Quiprovazi* et les *Cabillens*, certains habitans venus de l'autre côté du Danube, tous tributaires par convention (pg. 75).—*Quiprovazi*=*Chiprovați*, *Cabillens*=*Copilovați*, negustori bulgari catolici din *Chiprovaț*, oraș în Bulgaria, unde fusese reședința monsignorului catolic din Bulgaria înainte de Filipopoli, și din *Copilovaț*, și care trăiau împrăștiți prin Muntenia (Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia 1718, ed. Iorga, București 1914, pg. 30, 32, 35, 49).

Iorga, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc (sic, -ă-l), București 1906, afirmă, fără referință, că «pela 1688 cei mai mulți Chiproviceni fugiră de frica Turcilor aici la noi și apoi în Ardeal, la Alvinți, unde ei se pierdură între 'companiștii' romanisați (sic, -s-l)». De fapt Chiproviceni apar în Muntenia cu două decenii mai devreme. În adevăr, la 2 April 1691 Const. Vodă Brîncovanu întărește privilegiile Bulgarilor din Chiprovaț de a face negoț liber în Țara Românească, privilegiile obținute mai întâiu dela Radu Leon (Dech. 1664—Mart 1669), apoi dela Antonie din Popești (Mart 1669—Mart 1672), Grigore Ghica (Mart 1672—Nov.-Dec. 1674), Ghiorghe Duca (Nov.-Dec. 1674—Nov. 1678) și Șerban Cantacuzino (Nov. 1678—9 Nov. 1688) (Document publicat de 'Arhivele Olteniei', 15/1936 pg. 396-397).

Brașovenii, *Silistrienii* [= *Dristoreni*], *Armenii*, *Jidovii*, *Chiprovații* și *Cabillenii* formau *bresle* care plăteau un impozit special, convențional (Bauer, pg. 75).—Despre aceștia, afară de *Dristoreni* și *Cabilieni*, vorbește și Const. Vodă Brîncoveanu într-o scrisoare (Iorga, *Brașovul și Românii*, pg. 400, No. 4): «De multeale păsuri ce sînt, cîți sînt aici în țara noastră, și striini și

de alte neamuri, cum am zice și *Brașoveanli*, și *Chlproviceanli*, și *Armeanli* și *Jidovli*, fără dajde nu pot fi, ce aceștia toți au fieștecare cu răfetul lui legături cu visteria țării, de se știu ce dau pe an».—Cîteva informații despre *Chlprovași* și *Chlproviceani* dă Iorga în Istoria comerțului românesc, II București 1925, pg. 7, 11-12.

Le *banni kalalli* ou l'argent des chevaux (pg. 78).—*Banli calului* (un impozit).

Quant aux étrangers qui font nourrir leurs troupeaux pendant l'hiver dans le pays, ils ont toujours payé le vacarit, savoir 22 parals par tête. On leur fait cependant grâce de deux boeufs par troupeau, qui sont appelés *d'Ova* (pg. 84-85).—Probabil *davá*, atestat în Sama Visteriei Moldovei Iunie-Dechemvrie 1763, cu înțelesul de 'proces, plîngere': *davaoa* Jidovilor, *davaoa* sârdariului (Rev. Ioan Neculce, fasc. V pg. 107) < turc *dava* 'procès, plainte; prétention'.

Le *kisla de vizir* est une grande bourgade enclavée dans la raia de Braila (pg. 87).—*Cîșla vizirului*; — *cîșlă* 'campement des Turcs ou des Tatars'.

Le *sallant* ou impôt levé depuis Pâques jusqu'à l'automne, savoir quatre lews par tête sur les hommes, un demi lew par bête de labourage, un lew par cent brebis et vingt pour cent du total du tribut (pg. 88).—Et.: turc *sallane* (Zenker, II 492 c) 'solde ou pension annuelle, tribut annuel'.

În Sama Visteriei Moldovei pe 1762-1764, publicată de Iorga în Documente privitoare la familia Callimachi, II București 1903, pg. 79-133, găsim, sub 1762 Ghen. 17 (pg. 112), un Ibrahim-aga *sallanliglu* Hotinului și a Benderului.—Et.: turc *sallaneđli* 'agent du fisc chargé de la perception de l'impôt appelé *sallane*', cuvînt care însă nu se găsește la Zenker (Ghibănescu, Rev. Ioan Neculce, fasc. V pg. 116, scrie greșit *satalnaglu*).

Cuvintele *sallant* și *sallanliglu* lipsesc la Șăineanu, Influența Orientală, și la dicționarele cunoscute (Tiktin).

Les *dulvars* ou gens qui portent le bois pour le chauffage de la cour (pg. 98).—*Dirvars* = *dîrvari* pl. < bulgar *dârvari* 'bûcheron; marchand de bois à brûler'.—*Dîrvari*l sunt menționați și în Sama Visteriei Moldovei pe 1762-1764 (Iorga, Documente privitoare la familia Callimachi, II 93).

Cartea lui Bauer a fost tradusă în grecește : '*Descrierea Valahiei*, cuprinzând situația ei, felul cîrmuirii, veniturile și cheltuielile, enumerarea județelor și satelor din ele, deasemenea șirul dregătoriilor și altele, acuma întâiu tradusă din limba franțuzească în limba noastră simplă, și tipărită în tipografia Izvorul Tămăduirii dela Cișmea, în vremea prea strălucitei și de Dumnezeu păzitei domnii a prea cuviosului, prea înalțatului, prea blindului și biruitorului Domn și stăpîn a toată Ungro-Moldo-Vlahiea, Domnul Domn Ioan Io Nicolae Petru Mavrogheni Voevod. Și închinată înălțimii Sale de Dumnezeu păzită. De Nicolaos Lazaros din Ianina. În București, 1789, Iunie 17. La Dimitrie tipograful' (Bibliografia rom. veche, vol. II pg. 332-333 No. 531).

Cartea lui Bauer, în traducerea grecească, a fost utilizată la tot pasul de istoricul și geograful arman Hugas Ingigian în *Valahia și Moldova* din vol. VI, Veneția 1804, din *Geografia celor patru părți ale lumii*, 11 volume, Veneția 1802-1808 : 'Mărturii armenesti despre Romîni: *Valahia și Moldova*, eialetele guvernate de principii străini de pîr. Hugas Ingigian (1758-1843)', cu o prefață de H. Dj. Sirouni, București 1929, extras din Anal. Acad. Rom. Memoriile secției istorice, seria III, tomul IX, Mem. No. 8.—*Valahia și Moldova* a fost scrisă după 1792, dată pomenită de două ori (pg. 10 și 61).

Opusculul lui Ingigian este o compilație, cu pasaje luate adeseori in extenso, din *Bauer*, apoi din *Descrierea Moldovei de Cantemir*, pe care nu-i citează niciodată, din unii autori care rămîn să fie precizați (autorul citează *Istoria Maghiarilor și Martinier* pg. 7, *Cochinus* și *Halkokondylas* pg. 8, *arheologii* noi pg. 9, *Bor* pg. 56) și poate, după grija de a pune în evidență populația armenească din ținuturile Moldovei (pg. 58-62), și vreun informator direct.

Vom releva aici numa pasajele luate din Bauer.

Ingigian

Pg. 10. Numărul populației scade din zi în zi cu începere dela începutul veacului trecut. Constantin Mavrocordat, la începutul beilicului său, făcu o

Bauer

Pg. 48. Constantin Maurocordat... voulant avoir le dénombrement des paysans par peszetes au billets imprimés, on en trouva au commence-

numărătoare numai cu țărani și găsi numărul lor la 147,000 de case; iar la 1745, tot cu o numărătoare, îi găsi cu 70,000 mai puțini, și așa, în diferite rînduri socotindu-i, îi găsi întotdeauna mai scăzuți la număr, deoarece țărani au fugit de oamenii trimeși să-i numere sau au găsit mijlocul să nu se înscrie. Numărul cel mai scăzut a fost de 35,000, iar după cele două războaie din urmă scăzu și mai mult, cînd mulți fură duși prizonieri și mulți fugiră pe ici pe colo.

Pg. 11. Munții *Carpați* sau *Carapați* sînt munții cei mai înalți ale celor două principate, dintre care unii au vîrfurile acoperite cu omăt, care abia se topește în Iulie și August...

Pe partea drumului care duce spre Transilvania, unui călăreț îi trebue în timpul verii o zi și jumătate ca să se sue dela poalele munților până în vîrf.

Munții *Carpați*... formează un lanț lung care desparte Muntenia și Moldova de Transilvania... Ei poartă diferite numiri în diferite țări. Trec prin Silezia, Boemia, Ungaria (pe care o despart de Polonia) și ajung până în Bulgaria...

Pentru locuitorii Valahiei și Moldovei, *Carpații* au fost lo-

ment de son règne 147,000 familles, ce nombre avoit diminué jusqu'à 7,000 lors du dénombrement qu'il fit faire en 1745. On en fit encore plusieurs dans la suite, dont le moindre a été de 35,000 familles. L'émigration du peuple à l'occasion des vexations n'est pas la seule raison de ces énormes diminutions, un grand nombre de familles trouva moyen de n'être pas inscrit dans les listes publiques.

Pg. 10. Les montagnes... *Carapates* sont comptées parmi les plus hautes, dont les cimes élevées au dessus des nuës sont couvertes d'une neige qui se fond rarement.

...leur largeur varie de dix à quinze lieues et occupe presque la moitié du pays.

C'est la même chaîne de montagnes, qui sous différens noms séparent la Pologne d'avec la Hongrie, bornent la Transilvanie, la Moldavie la Valachie, et traversent la Hongrie, la Bohême, la Silesie et une partie de l'Allemagne.

Ces montagnes servent aussi de refuge aux habitans pen-

curi bune de refugiu pe timpul războaelor, pentru că din loc în loc munții în întregime sînt inaccesibili, avînd în foarte puține locuri trecători pe care le cunoșteau numai cunoscătorii locurilor.

Pg. 11. Puține țări sînt așa de bogate în izvoare și lacuri ca *Moldova* și *Valahiea*.

Cea mai mare parte din apele care izvorăsc din Carpați formează o mulțime de riulețe care de obicei toate se varsă în Dunărea.

Afară de Siret, riurile cele mai însemnate din *Valahiea* sînt *Ialomița*, *Ergiș*, *Alud*.

Pg. 12. Dunărea... are o lățime de două mile sau de o milă și jumătate până la gura Oltului ...În fața *Valahiei* formează nenumărate insulețe, dintre care unele sînt locuite, iar altele sînt sau frumoase păduri sau pășuni minunate pentru animale.

Pg. 12. În timpul primăverii și toamnei, cînd riurile sînt umflate de apele ploilor și de cele provenite din topirea omătului, ele revarsă peste mul-

dant les troubles de la guerre... Les avenues en sont presque inaccessibles et ne sont connues que des gens qui y font leur demeure ordinaire. [Mais] Il y est peu de passages.

Pg. 7. Je connois peu de pays, où il y ait autant de rivières, ruisseaux, lacs et sources d'eau vive, que dans la *Valachie*.

Pg. 8 (2). Toutes ces rivières et tous ces ruisseaux venant pour la plupart des montagnes des *Carapates* sont très rapides. Le Danube dans lequel ils se déchargent tous...

Pg. 8 (1). Les principales rivières de la *Valachie* comme le *Seret*, la *Jalowitza*, l'*Argis* et l'*Olt*...

Pg. 8-9. Le Danube dans lequel ils se déchargent tous... est un des plus grands fleuves de l'Europe, et jusqu'à l'embouchure de l'*Olt*, la moindre largeur est d'une demie lieue commune. Il forme un grand nombre d'îles, dont plusieurs sont habitées, d'autres ornées de belles forêts et de plus riches prairies.

Pg. 7-8. Les inondations sont ordinaires aux rivières de la *Valachie*... Elles arrivent ordinairement au printemps où la neige se fond dans les mon-

te locuri. În anul 1771 creșterea Dunării (provenită din ploae și omăt) a durat până-n Iulie și, începînd din Iulie până-n Octomvre, apele iarăș au scăzut.

Cîteodată și vara se-ntîmplă ca apele să reverse, cînd ploile curg abundant depe munți.

tagnes aux mois de Mai et de Juin, elles arrivent aussi vers la fin de l'automne. L'année 1771 l'inondation du Danube dura jusqu'au milieu de Juillet, ce fleuve ne rentra dans son lit que vers la fin de ce mois, et ses eaux furent encore très basses au commencement d'Octobre.

Il arrive quelques fois au milieu de l'été que les rivières et les ruisseaux s'enflent subitement.

Pg. 12 rînd 3 de jos în sus : Apele rîurilor...=Bauer, 9 rînd 10 : L'eau des rivières...

Pg. 13 rînd 17 : Inghiață apele rîurilor... Dunărea...=Bauer, 6 jos.

Pg. 13. Vara, în Iulie și August îi foarte cald=Bauer, 6 : ...aux mois de Juin, Juillet et Août des chaleurs excessifs.

Pg. 13. Primavara, care-i foarte plăcută, începe în April=Bauer, 6-7 : L'automne et le printemps sont tout ce qu'il y a de plus agréable dans ces contrées, le dernier commence au mois d'Avril...

Pg. 15 rînd 16-18 : Vin=Bauer 12 : Vin.

Pg. 15 jos. Viile cele mai fertile din Valahiea se găsesc în provincia Săcueni și Rîmnic (Craiova).—Cf. Bauer, 127 : *Bobuli* [localitate în județul *Sekujeni*], sont des vignobles.

Pg. 16 rînd 8 : Zămoșii și harbuji=Bauer, 13 rînd 3-6.

Pg. 16 rînd 24 : Pomi și copaci=Bauer, 12 : Fruits.

Pg. 19 rînd 3 de jos : Animale=Bauer, 14 rînd 4-6.

Pg. 20 : Giște, rățe, vulturi, lup=Bauer, 14.

Pg. 20. În cîmpiile Valahiei, în special pe malul Dunării, sînt un fel de lupi mai mici ca cei dela munte, care se adăpostesc în trestiile lacurilor=Bauer, 14 : Il y-a encore une espece particuliere de loups de plaine de moindre grandeur que les montagnards. Ces loups de plaine habitent surtout le rivage du Danube et se cachent dans les roseaux des lacs et marais qui y communiquent.

Pg. 21 : Sarea = Bauer, 17.

Pg. 21 : Minele dela Telega, Slănic și Vilcea = Bauer, 84.

Pg. 21. Producția acestor mine se rădica la 1775 la 25,000,000 de ocă = Bauer, 85.

Pg. 22-23 : Pulbere de aur în riuri = Bauer, 8.

Pg. 23 : Țiganiî plătesc impozit cu aurul cules din riuri = Bauer, 86 : Les revenus de la Princesse.

Pg. 23 : Riuri = Bauer, 7 : Rivières.

Pg. 23 : Pastramă = Bauer, 26 : viande salée.

Pg. 25 : Negustori armeni și evrei = Bauer, 24.

Pg. 26 : Oraș de Floci = Bauer, 26 : la ville d'Orasch.

Pg. 26 : Giurgiu și Brăila = Bauer, 26 : Giourgewo et Braila.

Pg. 26 : Țigani = Bauer, 22 : Zigans.

Pg. 29 : Mircea cel Bătrîn, 1383 = Bauer, 34 : De l'hommage du pays.

Pg. 35 rînd 3-6. Cînd principatele se făcură tributare, tot ele alegeau pe beiu și Inalta Poartă aproba alegerea. Beiu se alegea pe toată viața. Însă după puțin timp s-a hotărît să se aleagă un nou beiu la trei ani odată. Mai pe urmă s-a hotărît că în fiecare an alegerea să fie întărită cu un decret împărătesc.

Pg. 34 rînd 1-7. Dans les premiers tems de la soumission, la principauté fut donnée à vie, mais dans la suite il fut établi que cette première installation se renouvellerait tous les trois ans, depuis il a fallu s'en procurer une confirmation annuelle par le moyen d'un *firman* du Sultan : cette confirmation est appelée le *moucarer*.

Pg. 35. Mateiu Basarab a pus să se tipărească primul cod de legi cules din legile lui Iustinian = Bauer, 37 : Matthieu Bessaraba fit imprimer en Valacque un code de loix rurales tiré de Justinien.

Pg. 35. Este întrebuițat și așa zisul *obiceiu al pămîntului*, care nu-i altă ceva decît obiceiurile și datinile țării, cu care se dădeau hotărîrile după voința beiuului. Și de multe ori hotărîrea unui beiu se contrazice cu hotărîrea altui beiu.

Pg. 63-64. On a remarqué plus haut que toutes les sentences et tous les jugemens ne portent que sur les usages et coutumes du pays... Les tribunaux eux-mêmes en sont souvent embarrassés, qu'ils ne savent à quoi se décider et le

Cînd, în zilele domniei lui Mustafa III, au stăpînit Rușii, au introdus multe schimbări în administrația țării și slujba fiecărui boer a fost limitată. Dar localnicilor nu le-a plăcut aceasta și de-aceia schimba-re-a aceasta a fost de scurtă durată.

Pg. 36. Nobilii țării care au slujbă sau care au fost în-lă-turați dela slujbe se numesc boeri, ceia ce însemnă luptă-tori, și este un titlu de nobleță rămas din timpuri vechi. Dar rangul dintre boeri se pare că datează din timpul beifului Radu. După spusele localnicilor, în anul 1482, după sfatul patriarhului Nifon al Constantinopolei, Radu a transformat rangurile după cele din Constantinopol, cum dovedesc unele slujbe cu nume grecești sau turcești.

Pg. 36. Boerii se împart în trei clase,

dlvan, auquel tout arrive à la fin par appel, ne fait la plupart du tems qu'embrouiller les choses sans ressource.

Les Russes ont fait après la conquête plusieurs changemens salutaires dans le gouvernement du pays. Ils ont entre autres assigné à chaque boyar et officier ses fonctions et son emploi et l'en ont rendu responsable; mais les Valacques, peu accoutumés au bon ordre, ne sont pas fort contents de pareils arrangements.

Pg. 42-43. Des boyards. On appelle ainsi ceux qui sont en charge ou qui l'ont été. Cette dignité est aussi ancienne que le gouvernement des Hospodars. Mais l'ordre qui a subsisté entre eux jusqu'à la révolution, peut avoir commencé du tems de Rade le Grand, qui par les conseils du Patriarche Nifone à ce qu'on prétend, mit les charges du pays sur le même pied ou elles sont à Constantinople: Les dénominations qu'on leur a données le prouvent assez, comme celle de *Logofet*, de *Spatari*, de *Vistlari*, de *Comisise*, de même que les noms d'*Aga*, de *Sedari* [recte *Serdari*], etc.

Pg. 49. Les boyards... forment trois classes.

din care a treia se -mparte în două.

Una formează clasa funcționarilor de slujbe înalte, și alta împlinitorii poroncilor.

Prima clasă sînt sfetnicii be-iului în toate chestiile.

A doua face parte din curte numai în timpul marilor sărbări. Toți îmbracă atunci costume de rigoare și au în mîna bastoane diferite.

Înainte vreme aveau mulți servitori care în timp de războiu luptau alături de beiu.

Dar Constantin Mavrocordat i-a liberat impunîndu-i să plătească dări. Acuma boerii aveau foarte puțini servitori.

...Leafa multora dintre boeri se plătea echivalent cu slujba lor,

Pg. 61. Cette classe (troisième classe) est partagée en deux subdivisions.

Rezumat după Bauer, pg. 51-67.

Pg. 43. Chaque *boyar* a des fonctions particulieres, mais tous ensemble sont conseillers et aides du Prince dans les affaires...

Pg. 49. Les *boyars* de la première classe sont toujours assis devant le Prince; ceux de la seconde ne le sont que dans les assemblées publiques. Ils ont tous différentes marques de leurs dignités et charges, et à leur installation ils sont revêtus d'un *caftan*.

Pg. 52. Le *ban*... a un bâton pour marque de son autorité.

Pg. 43-44. Les *boyars* de la première et de la seconde classe avoient autrefois une grande suite... Ils portoient tous les armes en tems de guerre et alloient avec leurs chefs au secours du Prince.

Pg. 44. Constantin Maurocordat dans sa réforme abolit presque entierement tous ces satellites et leur imposa tribut. Il n'en reste aujourd'hui qu'un petit nombre pour le service civil.

Pg. 52, 54, 55, 56, 57, 58, etc. Bauer dă leafa pe care o primea fiecare boer pentru slujba lui.

și leafa altora se dădea din dărnicea beului.

Dacă unul dintr-înșii murea, beul acorda o pensie soției și copiilor lui, cea ce este un obicei de laudă.

Pg. 58. Mais la volonté du Prince en fait souvent varier les émolumens, selon le degré de faveur des personnes qui les occupent.

Pg. 67. Un bel usage établi en Valachie, c'est que les veuves des boyars de toutes les classes sont entretenues et jouissent des pensions... selon le rang et la qualité de leurs defunts maris.

Pg. 37-43, în care dă lista boerilor și a slujbelor lor, sînt toate, cu mici excepții, luate dela Bauer.

Pg. 37-38. *Ban* sau *banoviț* = Bauer, 51: *Le grand ban de Crayowa*.

Pg. 38. *Vornic* = Bauer, 52: *Le grand vornik dans le haut pays*.

Pg. 38. *Logofăt* = Bauer, 53-54: *Le grand logofet*.

Pg. 38. *Spatar* = Bauer, 54: *Le grand spatari*.

Pg. 39. *Vistlernic* = Bauer, 55: *Le grand vlstlar*, și 61: *le second vlstlar, le troisieme vlstlar*.

Pg. 39. Dregătorii pe care i-am înșirat pînă acum sînt boerii țării [recte boerii cei mari] și poartă bărbi. Aceștia pot să-și spue părerile la înalta curte de judecată și pot să iee parte la ședințele acesteia, fiecare avînd cîrja sa specială ca semn al slujbei sale. Ceilalți nu pot lua cuvîntul, ci numai iscălesc sentința.—Rezumat din Bauer, 63: *Les boyars... conseillers du divan...*

Pg. 39. *Clucer* sau *cluțlar* = Bauer, 57: *Le vel kloutzlar*.—Ingigian adaugă: are 200 de piaștri venit pe lună.

Pg. 39. *Paharnic* = Bauer, 57: *Le vel patarnik* (t greșală de scris pentru h).—Ingigian adaugă: are 150 de piaștri venit pe lună.

Pg. 39. *Stolnic* = Bauer, 57: *Le vel stolnik*.—Ingigian adaugă: Primește 120 de piaștri pe lună.

Pg. 39. *Serdar* = Bauer, 58: *Seconde classe, le vel perdari* (p = s).—Ingigian adaugă: Primește 120 de piaștri pe lună.

Pg. 39. *Medelnțlar* sau *medelnicer* = Bauer, 59: *Le vel*

meditnizar (*it* = *il*).—Ingigian adauge : Primește 20 de piaștri pe lună.

Pg. 39-40. *Slugiar* = Bauer, 59 : *Le vel souldziar*.—Ingigian adauge : Primește 100 de piaștri pe lună.

Pg. 40. *Satrar* sau *șatrar* = Bauer, 60 : *Le vel chairar*.

Pg. 40. *Clucer de arie* = Bauer, 60 : *Le vel kloutziar d'aria*.

Pg. 40. *Pitar* = Bauer, 59 : *Le vel pittari*.

Pg. 40. *Postelnic* = Bauer, 56 : *Le grand postelnik*.—Primul postelnic primește 1000 de piaștri pe lună și are 80 de socolnici [recte scutelnici] = Bauer : 500 lews par mois et même quelquefois davantage ; cinquante scoutelniks.

Pg. 40-41. *Agha* = Bauer, 58-59.

Pg. 41. *Velcomis* = Bauer, 57 rîndul 1.

Pg. 41. *Cămăraș* = Bauer, 64.—Menține greșala *cosarit* în loc de *cotarit*, pe care caută s-o și explice : darea numită *coșărit*, pe care o plătesc toți negustorii care întrebuițează *coase* = Bauer : *cosarit* ou impôt payé par tout marchand qui se sert de l'aune [= romin cof] dans son trafic.—*Cosarit* = greșală pentru *cotarit* < *cot*.

Pg. 41. *Grămătic* = Bauer, 64-65 : *le grand grammatic*.—Venitul acestuia este în mare parte dela vamă și în parte dela ocnele de sare și este de 1000 de piaștri = Bauer : Il a une pension de 1000 lews, dont la moitié lui est payé par la douane, l'autre il la tire des mines de sel.

Pg. 41-42. *Armaș* = Bauer, 59 : *le vel armache*, rezumat.

Pg. 42. *Vel portar sau portar-bași* = Bauer, 60 : *le vel portar*.—Adaugă : primește 100 de piaștri pe lună.—Suprimă cuvîntul *portagii* pl. : Supt ordinele sale are alți doi și mai mulți însoțitori = Bauer : Il a sous lui un second et troisième portar et 30 portazis.—Adaugă : care toți trebuie să știe turcește.

Pg. 42. *Ispravnic de curte* = Bauer, 65 : *l'ispravnik de la cour*.

Pg. 42. *Divan efendi*, de religie mahomedană ; scrie scrisorile destinate Înaltei Porți...—Lipsește la Bauer.

Pg. 42. *Vătaf de aprozi* (pe turcește *clavuș-bași*), *clavuș de aprod* (pe turcește *clavuz clavușu*), care poartă în mînă

Pg. 62. *Le vataf d'aprocz*, [= *aprodzi*] qui commande cent cinquante *aproczii* [= *aprodzi*]; le *czaouch*, qui en

un obiect de piele în formă de sabie sau de trompetă care se numește *pilo*, făcută din catifea și avînd o coadă de argint.

Pg. 42. *Cuparul* = Bauer, 65 : *le grand coupari*.

Pg. 42. *Bechtarul*, care face cheltuelile zilnice pentru alimentarea palatului cheltuind până la 200 de piaștri pe lună.—Lipsește la Bauer.

Pg. 42. *Muhurdar*; *mehtubgiu*.— Lipsesc la Bauer.

Pg. 43. Funcționarii Doamnei = Bauer, 67 : *De la maison de la Princesse*.

Pg. 43. *Căpitani și tspravnici* = Bauer, 37-38 : *De la manière d'administrer les districts du pays* : ... *grands capitaines nommés capitaines de mille... tsprawniks*.

Pg. 44-51, Capitolul IX 'Venitul țării', este luat în întregime dela Bauer.

Pg. 44. În Muntenia, cel dintăiu care-a rădicat impozitele a fost Constantin Brîncovanu. Apoi Constantin Maurocordat care, vrînd să reglementeze dările în 1739, a făcut recensămîntul populației cu buletine special tipărite, a suprimat toate dările vechi care se-ncasau supt diferite denumiri și a impus ca fiecare casă să plătească doar cite 10 piaștri pe an, în patru rate, numite șfert. În anul acela primul șfert, încasat numai dela țărani, s-a rădicat la 367,500 de piaștri.

commande cent ...Tous ces officiers ont l'honneur de porter le *pil*.

Pg. 69. Le règne de Constantin Brancowa (sic) vers la fin du dernier siècle fournit la première époque de l'augmentation des finances ; la seconde est celle de Constantin Maurocordat. Ce Prince, faisant l'an 1739 un changement général dans le pays, changea aussi les finances.—Pg.72. Constantin Maurocordat ...fit faire en 1739 un dénombrement de tous les habitants par *petzeder* ou billets imprimés. Il abolit en même temps les anciennes tailles qu'on levait sous divers noms et les fixa à dix *lews* par famille, payables en quatre termes. Voilà l'origine de nom de *czwert*, qui signifie un quart, dont le premier après le dénombrement de 1739 monta

à 367,500 *lews* dans la seule
classe des paysans.

Pg. 45 rînd 1-2 = Bauer, 72: Michel Racowicz impoza un
cinquième *czwert...*

Pg. 45 rînd 3-4 = Bauer, 72-73: la forme payée aux *czwerts*
alla toujours en diminuant, en revanche on augmenta leur nombre...

Pg. 45 rînd 5-9 = Bauer, 73: En 1758 Constantin Mau-
roccordat... fixa le payement à quatre termes dans l'année.

Pg. 45 rînd 9-15 = Bauer, 73: Son successeur Scarlat Guica..

Pg. 45 rînd 16-17, *bresle* = Bauer, 74: *Des bresles*.

Pg. 45 rînd 17, *mazulli* = Bauer, 75: les *mazills*.

Pg. 45 rînd 18, *neamuri* = Bauer, 75: les *nlamours*.

Pg. 45 rînd 19, *aleși* = Bauer, 75: les *alcibys* = *alechys*.

Pg. 45 rînd 19, *ruptași* = Bauer, 75: *rouptochis* = *roup-
tachis*.

Pg. 45 rînd 22, *Armenii și Evreii* = Bauer, 75: les Armé-
niens et les Juifs.

Pg. 45 rînd 28, *scutelnici* = Bauer, 50.—Dă amănunte care
lipsește la Bauer.

Pg. 46 rînd 1-7 = Bauer, 38: *Division des fonds de terre
selon les possessions*, rezumat.

Pg. 46 rînd 7-10, *țigani* = Bauer, 48-49: *Des Zigans*, rezumat.

Pg. 46 rînd 11-15, *poclon, banni cavalli, mucarer* = Bauer,
78: *Les Boyars: poklon, banni kalalli* (sic), *moukarer*.—Ingigian
corectează *kalalli* în *cavalli* (cf. italian *cavallo*). În realitate
kalalli = *kalului*, român *calului*.

Pg. 46 rînd 15-19, boerii scutiți de dări = Bauer, 44 rînd 8-17.

Pg. 46 rînd 20-21, *poclonul steagului* = Bauer, 74: *le po-
klon stagouloul*.

Pg. 46 rînd 23-26, *mucarerul* = Bauer, 74: *le moucarer*.

Pg. 46 rînd 27-28, *ajutorința* = Bauer, 74: *l'adjutoriza*.

Pg. 47 rînd 8-24, *oerit* = Bauer, 80-81: *l'oyarit*.—Așa: în
Moldova se zice *terbărit*;—schimbă *pară* în *accé* și 1758
în 1785.

Pg. 47 rînd 25-27, *dijmărit* = Bauer, 81-82: *le démarit*.

Pg. 47 rînd 28-29, *vinărit* = Bauer, 82: *le vinarit*.

Pg. 47 rînd 30-34, *pogonărit* = Bauer, 82-83: *le pogonarit
des vignobles des étrangers*.

Pg. 47 rînd 35—pg. 48 rînd 6, *văcărit* = Bauer, 83: *le vacarit des étrangers*.

Pg. 48 rînd 7-9, *tutunărit* = Bauer, 84: *le toutounnarit*.

Pg. 48 rînd 16-20, *venitul sărit* = Bauer, 84: *les mines de sel ...les revenus*.

Pg. 48 rînd 22-26, *vama* = Bauer, 85-86: *La douane*.

Pg. 48 rînd 27-29, *veniturile* = Bauer, 87 rînd 11: *Les revenus*.

Pg. 48 rînd 30—pg. 49 rînd 17, *veniturile Munteniei în timpul lui Scîrlat Ghica*, 'din August 1766—Iulie 1767, și *Alexandru Ghica* din Dech. 1767—Nov. 1768 = Bauer, 89-94, rezumat.

Pg. 49 rînd 23-35, *haraciul dat Turcilor* = Bauer, 36: *Du Koratz ou tribut*.

Pg. 49 rînd 36-38, *plata bairamului*, numită *glazé* = Bauer, 94: *Des charges générales de la Principauté, le dzatze*.

Pg. 50 rînd 3-7, *plata tributului* = Bauer, 95, urmare la *Des charges générales de la Principauté*.

Pg. 51 rînd 3-12, *venitul Doamnei* = Bauer, 86-87: *Les revenus de la Princesse*, rezumat.

Pg. 51 rînd 23-33, *armata* = Bauer, 45: *Des slusitors ou soldats du pays*.

Pg. 52 rînd 4-8, *reducerea armatei de cătră Neculai și Constantin Maurocordat* = Bauer, 46-47: pasaj din *Des slusitors ou soldats du pays*.

Pg. 52 rînd 8-10, *Grigore Ghica impune pe soldați* = Bauer, 78-79: *Les slousitors*.

Pg. 52 rînd 16-20, *darabani și selmeni* = Bauer, 45: pasaj din *Des slousitors ou soldats du pays*, rezumat.

Pg. 52 rînd 22-23, *plata soldaților* = Bauer, 45: *Des slousitors ou soldats du pays*, jos.

Pg. 53 rînd 9-16, *episcopii* = Bauer, 39: *Des ecclésiastiques en général*.

Pg. 53 rînd 28-33, *mitropolitul* = Bauer, 41: *Du métropolitain ou archevêque*.

Pg. 54 rînd 4-8, *episcopul Rîmnicului și Buzăului* = Bauer, 41: *Des évêques de Rimnik et de Buseo*.

Pg. 54 rînd 9-13, *biserici și mănăstiri* = Bauer, 42: *Des monastères et des prêtres*;—pg. 54 rînd 14-27 = Bauer, 75-76: *Des monastères*;—pg. 54 rînd 27-31 = Bauer, 77: *Des prêtres*;—

pg. 54 rînd 31-34 = Bauer, 76: *Des monastères—Const. Mau-
roccordat*;—pg. 54 rînd 34-36 = Bauer, 77: *Des prêtres*;—pg. 54
rînd 37-38 și pg. 55 rînd 1-3, *scutiți de vinărit, dîjmărit și în
parte de oerit* = Bauer, 40.

Pg. 55 rînd 3-5, *scutelnici* = Bauer, 40.

Pg. 55 rînd 9-10, *venituri dela botez, înmormîntare* =
Bauer, 40.

Pg. 55 rînd 11—pg. 56 rînd 7, *împărțirea Munteniei* =
Bauer, 17-18: *Division politique du pays*.

Pg. 56 rînd 34-35, *fabrică de stofă la București* = Bauer, 29.

Struve

'Voyage en Krimée, suivi de la Relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793; publié par un jeune Russe, attaché à cette ambassade. Traduit de l'allemand par L. H. Delamarre'. De l'Imprimerie de Crapelet, à Paris, chez Maradan, rue Pavée S.-André des Arcs No. 16. An. X—1802.—8°, 398 pg. + 4 pg. Avertissement du traducteur.

Originalul german apăruse numa cu un an mai înainte: *Reise eines jungen Russen von Wien in die Krimm*, Gotha 1801.

Numele autorului a fost divulgat de [von Renner], *Reise des russischen kaiserlichen ausserordentlicher Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte im Jahr 1793*, 2 volume, Petersburg 1803.—Vol. I, pg. III-IV: Der Verfasser (Herr Kollegienassessor Christian von Struve), ohne dessen Vorwissen das Buch erschien *).

*) Un rezumat al cărții lui Struve, fără a-i ști numele, a dat N. Iorga în *Arhiva*, 3/1892 pg. 196-220, sub titlul *Sfârșitul veacului XVIII în țările române după o anonimă carte de călătorii* (titlul cărții îl dă în nota dela pg. 197).

Un rezumat al acestui rezumat, de astă dată cu cunoașterea numelui autorului, a dat N. Iorga în *Istoria Românilor prin călătorii*, ed. II, vol. II, București 1928, pg. 279-282.

Rezumatul, și rezumatul rezumatului, lui N. Iorga este o simplă expunere fără niciun control. Iorga nu cunoaște izvoarele lui Struve, — «pretutindenea vezi omul care prin sine însuși a aflat cele ce povestește» (*Arhiva*, pg. 217); nu completează și nu rectifică nimic; și nu pune suficient în evidență observațiile proprii ale călătorului cu privire la țările românești.

1. Autorul pleacă din Viena spre Iași la 30 August 1791. Trece prin Galiția unde întâlnește

un très grand nombre de *Juifs*, dont la longue robe d'étoffe noire, et leur grand chapeau rabattu attirèrent mon attention. A chaque poste j'en trouvai plusieurs qui s'approchèrent de ma voiture pour me proposer ou des objets à acheter, ou pour m'inviter à venir loger chez eux ; car, dans ce pays, ainsi que dans toute la Pologne, ce ne sont presque partout que les Juifs qui tiennent les auberges et les maisons de poste. Leur extrême malpropreté n'étoit nullement faite pour séduire, de manière que je n'acceptai point leurs invitations (pg. 5-6).

La 5 Septemvre ajunge la Cernăuți (*Ezernowez*, desigur greșală de scris pentru *Czernowez*) (pg. 7).

Le premier endroit de la Moldavie que je rencontrai, et que l'on appelle *Herz (Herța)*, me procura une jouissance qui me fit un double plaisir, en raison de sa nouveauté. Je ne fus pas peu surpris de voir, des deux côtés de la rue, en entrant dans ce bourg où se tenait dans ce moment une foire considérable, une longue file de loges et de boutiques, remplies de provisions de bouche, de choses utiles aux voyageurs, d'étoffes, de draps et d'une infinité d'autres marchandises que l'on pouvoit avoir à très bon compte. La maison de poste, ainsi que toutes celles que l'on rencontre dans la Moldavie, et qui sont servies aujourd'hui par des Russes, étoit une mauvaise chaumière, située à l'extrémité du bourg. Je n'y fus pas plutôt arrivé, qu'on vint me dire que je serois obligé d'attendre jusqu'au lendemain pour avoir des chevaux, parce qu'il n'y en avoit point à la poste. Après avoir réfléchi sur le parti que je devois prendre, je me fis conduire chez le boyard, c'est-à-dire le seigneur de l'endroit (pg. 7-8).

Je vis un homme d'une belle figure, assis sur un sofa, les jambes croisées à la manière orientale (pg. 8).

2. Capătă șese cai, și pleacă mai departe spre Iași (pg. 9).

Dans ce pays, ainsi qu'en Russie, on ne nourrit point les *chevaux* dans des écuries. On les laisse paître par bandes dans des prairies et dans des plaines où ils sont en liberté. Quand un étranger arrive à la poste, on court aussitôt aux pacages prendre le nombre de chevaux dont il peut avoir besoin. Ces animaux vont parfaitement bien en plaine ; mais ce n'est qu'à

force de cris et de coups de fouets que l'on parvient à leur faire gravir les montagnes (pg. 9).

Carra observe și el (pg. 183): Le gros et le petit bétail ainsi que *les chevaux* restent l'hiver et l'été en pleine campagne: on ne les conduit que de temps en temps près des tas de foin pour s'y nourrir et y lécher le sel fossile.

3. Pe drum minîncă de sete zămoși și *harbuji*, des melons et des *arbouses*, qui sont fort communs dans ce pays et à très bon marché (pg. 10).

Traducătorul scrie în notă:

Les *arbouses* sont un fruit qui ressemble beaucoup aux cerises pour la couleur et la grosseur. Elles sont difficiles à digérer, et d'un goût âpre. L'arbrisseau qui les porte, et qu'on appelle *arbousier*, mérite une place distinguée dans les bosquets d'hiver.

Traducătorul nu cunoștea pe Carra, care, încă la 1777, relatase că în Moldova: on trouve beaucoup de melons, d'*arbouzes*, prunes, pêches, abricots et autres fruits (pg. 181), și credea că *arbouses* este o variantă a cuvîntului francez (plural) *argouses*, fructele arbustului numit *argousier*, faux nerprîn 'hippophae rhamnoides', arbust din familia Elaeagneae,—fructe ovoide galbene portocalii și acrii, care însă nu se minîncă (v. Gaston Bonnier, Flore complète illustrée en couleurs de France, Suisse et Belgique, IX 111 No. 2440). Arbustul crește și pela noi și se chiamă *cătină albă* (P a n ț u).

Explicația traducătorului îi cu atît mai curioasă, cu cît *harbujii* revin în povestirea călătorului. În adevăr, fiind aproape de Constantinopol,

des envoyés turcs nous apportèrent... des confitures, des fruits et d'autres choses semblables... Ils avoient eu l'attention d'y joindre surtout beaucoup de melons et d'*arbouses*. Ces derniers fruits, très communs dans cet endroit, ainsi que dans toutes les provinces de la Turquie, sont fort agréables et très rafraîchissans. Ils y viennent en très grande abondance et presque sans culture. Nous en trouvâmes aussi une très grande quantité en Moldavie: des champs entiers et toutes les grandes routes en sont couverts, sans qu'on se donne la moindre peine pour les y faire venir. Les melons qu'on nous servit étoient *environnés d'une grosse écorce verte, qui laissoit voir dans l'intérieur*

une chaire rougeâtre, remplie d'un jus abondant et des plus délicieux (pg. 161-162).

CARRA (Histoire, 181) observase (v. mai sus): on trouve beaucoup de melons, d'*arbouzes*; BAUER (Mémoires, 13): Les melons, et surtout les *melons d'eau*, sont d'une grandeur et d'un goût qui surpassent tous ceux que j'ai vu en d'autres pays.—SAMUEL TWARDOWSKI, în trecerea lui prin Muntenia la 1622, observa pe malurile Teleajănului «o mulțime de *harbuji* (garbuzy) și pepeni [=zămoși], *harbuji* care -n Italia se chiamă *mellon di aqua*, sting setea» (P. P. PANAITESCU, Călători poloni, 19), apoi la Giurgiu «dese culturi de *harbuji* aurii» (ibid. 21).—La 1714 călătorul polonez F. GOSCIECKI observa că la Bazargic oamenii se ocupau mai mult cu «cultura *harbujiilor*, *zămoșilor* și *castraveților*» (P. P. PANAITESCU, Călători poloni, 141).

4. După unsprezece zile de drum, călătorul ajunge la *Iași* (pg. 10).

Cette ville peut avoir une lieue et demie de tour. Presque toutes les *rues* se ressemblent pour la longueur et la largeur, ainsi que pour la construction des maisons. Cette uniformité fait qu'il n'y a rien de plus facile que de s'y égarer dans le commencement (pg. 10-11).

Au lieu du pavé, ce sont des *planches et des poutres* mises en travers, et qui gênent singulièrement le passage, quand elles ne sont pas assemblées comme il faut (pg. 11).

Acest fel de pavaj frapase și pe CARRA (pg. 12):

Il n'y a que six rues assez grandes, toujours fort sales où l'on marche sur des *plèces de bois transversales en manière de pont*.

A l'exception de plusieurs belles *maisons* en pierres qui appartiennent aux principaux boyards du pays, toutes les autres sont basses, précédées de grandes avant-cours remplies de bâtimens en bois (pg. 11).

On y voit également, dans les rues, un grand nombre de *boutiques* et d'échoppes de marchands de toute espèce qui, le soir, quand elles sont éclairées, forment un coup d'œil assez agréable (pg. 11).

5. Le plus bel édifice à remarquer dans la ville est le *château du prince Ipsilanti*, habité pas le prince Potemkin, dans le temps qu'il demouroit dans cette ville (p. 11).

Se știe că Constantin Vodă Ipsilanti, Domnul Moldovei dela 8 Mart 1799—Iulie 1801,

au înfrumusețat orașul numai cu o zidire pe sprinceană dealului Gălății în fața Iașului spre amiază-zi, la care au făcut și pod pe Bahluiul ce poartă numele lui Ipsilanti până astăzi (Post. Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei, Iași 1857, II 62).

Cum însă Struve se afla la Iași în toamna lui 1791, aici nu poate fi vorba decât de *Alexandru Vodă Ipsilanti*, care domnise în Moldova din Dec. 1786—19 April 1788, după care a urmat Manoli Vodă Roset, Maiu 1788 — Oct. 1788, când Rușii ocupă Moldova până la pacea dela Iași, 9 Ian. 1792.

După Drăghici, op. cit. II 54, Potemkin a stat în Iași «o iarnă întreagă».

6. Un spectacle qui produit un sentiment douloureux ...c'est celui de tous ces malheureux *soldats estropiés* que l'on rencontre à chaque pas dans les rues: ici c'est un *Russe* qui se soutient à peine sur la jambe de bois qui remplace celle qu'il a perdue dans les combats; là, c'est un *Turc* à qui il manque un bras; dans une rue voisine, c'est un infortuné tout couvert de plaies dégoûtantes qu'il expose à la vue des passans, pour provoquer leur sensibilité, et recevoir une aumône qui n'est humiliante que pour le gouvernement qui le souffre (pg. 11-12).

7. La Iași călătorul ia parte la două evenimente importante:

1) l'entrée pompeuse et brillante des envoyés de la Cour Ottomane à Jassy, au sujet de la conclusion de la paix.

Toute la noblesse de la Moldavie avoit été à leur rencontre, et formoit une suite des plus brillantes, composée d'un grand nombre de boyards montés sur des chevaux très richement caparaçonnés, et d'une infinité de chars et de voitures de tous les genres.

L'arrivée de ces envoyés et l'ouverture des conférences pour la conclusion de la paix, donnèrent lieu à beaucoup de fêtes et de bals dans le palais Ipsilanti. La chambre que j'occupais dans le voisinage de ce palais, me donne la facilité de voir, tout à mon aise, la richesse et la variété des costumes des hommes et des femmes invités à ces fêtes. Les brillantes illuminations qui eurent lieu dans l'intérieur, les concerts délicieux qui s'y donnèrent, tout cela devint pour moi un des plus beaux spectacles que j'eusse jamais vu (pg. 12-13).

Este vorba de pacea dela Iași, 20 Dec. 1791—9 Ian. 1792, care pune capăt războiului ruso-austro-turc din 1787-1792.

2) La fête qui eut lieu en l'honneur de l'anniversaire de la naissance de notre grande impératrice Catherine ne fut pas moins brillante; et le plaisir que j'en éprouvai fut doublement senti par mon cœur. Dès les premiers rayons de l'aurore, le bruit du canon vint retentir à mes oreilles et annoncer ce beau jour. Tous les militaires russes et les habitans de la ville se rendirent en grande pompe à l'église grecque; et, après la cérémonie religieuse qui les y avoit rassemblés, on fit rôtir en plein air, au milieu des grandes places de la ville, des bœufs farcis de volaille de toutes les espèces, et couverts de rubans, pour les distribuer ensuite au peuple. Une illumination générale vint, le soir, terminer les divers amusemens qui s'étoient succédés dans le cours de la journée (pg. 13).

Este ziua de 25 Nov.=6 Dec., zi sărbată și de ambasada rusească la Constantinopol (pg. 189).

8. La 5=16 Octomvre 1791 a murit *feld-mareșalul prinț de Potemkin* în drum din Iași spre Nicolaev (pg. 13-14).

Dans l'état de foiblesse générale où il étoit, au lieu de rester dans une situation tranquille, et de faire usage des remèdes qui lui avoient été ordonnés, il eut tout-à-coup la fantaisie de monter dans sa voiture de voyage, et de se faire transporter à la nouvelle ville de Nicolaï, située à vingt milles de Jassy. Il fut à peine au tiers de la route, que, s'étant trouvé mal en voiture, il voulut en descendre, et expira, fort peu d'heures après, en rase campagne. Son corps fu transporté le même jour à Jassy; et le troisième après celui de son arrivée, aussitôt que furent achevés tous les préparatifs de cette pompe funèbre, il fut mis sur un magnifique lit de parade et exposé aux regards du public dans une salle tendue en noir, ayant sur sa tête une couronne marque de sa dignité de hetman de tous les Cosaques, et dans la main le bâton de commandant. Tout autour de ce lit, placé sous un dais de drap écarlate, brodé en or et argent, reposoient, sur de coussins de brocard, les marques de tous les ordres qu'il avoit reçus de sa souveraine et des autres princes de l'Europe. Le cercueil étoit environné par les principaux officiers de l'armée et par des pages vêtus en deuil.

L'enterrement qui eut lieu le lendemain, ne se fit pas avec une pompe moins imposante. Plus de dix mille hommes de troupes russes, leurs armes sous le bras, précédés par la musique de tous les corps exécutant une marche analogue à la circonstance, suivoient le cortège, sans parler des boyards moldaves, des prêtres grecs à la tête desquels étoit le métropolitain, des Cosaques, des Tatares et des Turcs, qui s'étoient réunis au convoi. Cette cérémonie remarquable fut terminée par une décharge d'artillerie et de mousqueterie, et la trompette de la renommée, qui avoit publié les actions de cet important personnage pendant sa vie, n'eut pas moins de choses à publier encore après sa mort. Son corps fut transporté à Kerson et enterré dans la principale église de cette ville (pg. 14-15).

Relatarea lui Struve se completează cu o relatare românească, anume *Rălațlia pentru moartea și țărâmonlia îngropării a lui sfetliș Grigorie Alecsandrovici Potemkin* de Gheorghie Nacu, publicată de Teodor V. Stefanelli în Arhiva 8/1897 pg. 523-528, și pe care o reproducem în întregime :

Acest prinț, după ce s-au simțit pre sine la cea depre urmă slăbăciune de boala sa, au început a să cere ca să iasă din cvartir dela Iași să meargă la Rostia la Nicolaevca, la care cerere cei din pregiurul său neputind a să mai înpotrivii, căci nu continea dzicindu-le cu tot de adinsul scoateți-mă de aici, după ce au făcut trebuincioasele gătiri, Simbătă Octomvrie 4, dimineață, la răvârsat, cu toată slăbăciunea intru care să afla bolnavul, și disnădăjduit de viață, i-au pornit la drum după cererea lui, întovărășit de nepoată-sa, grafina Branskina, de doctorul Timoftei și de doi ghenerali, adică kniaz Galitin și Libov, și alți zvorelnici și slugi de casă.

După purcedere să înprăștie o șoptă, că să-l fi pornit mort. Dar n-au fost adevărat.

Noaptea spre Duminică au mers la satul Onțăștii, în casa protopopului Sta... de ținut Iași. Acolo de cu sară până după miezul nopții au petrecut cu mare stenohorie și neodihnă, mutindu-să din loc în loc și trudindu-să, apoi s-au mai liniștit despre dzuă, și dimineață, Duminică Octomvrie 5, au purces iar la drum. Au mers cale ca de 2 ciasuri până într-o vale, unde să numește crișma lui Talpă, dincoace de codrul Bicului. Acolo au poroncit de i-au pogorit din butcă și i-au așternut pre cimp puțin în laturile dela drum, unde culcându-să, au început a să arăta cu sămnile cele mai de pre urmă a morții.

Au chemat la sine pre Kniazu Galitin, de i-au vorovit oarice în taină, apoi pre gheneralul Libov, carele nimic n-au putut să ste, că au leșinat ; au mai chemat pre madam Branskina, și ea încă asămenea leșinând, și toți ceilalți zvorelnici, cuprindzindu-să de tînguire și lacrimi, bolnavi rămîind fără min-

giere la un cîas ca acela, și-au pus mina la ochi și peste nas. Și s-au săvîrșit la patru cîasuri de dzi, și s-au făcut locul acela locul plîngerii în ziua acela.

Vestea au întîlnit la drum pre ghenarul Popovce[v], purcesă după cîiaz Duminică, și într-aceiaș dzi au venit și la Iași, sara s-au adus oasăle mortului în Iași la cîartir. I-au scos măruntaele și crierii care s-au pus în trei vasă de argînt înbrăcat cu catife neagră, și Marți noaptea le-au îngropat în biserica Goliei dinaintea stranei în care sta trăind, iar trupul bălsămuindu-să, și în următoarele dzile făcîndu-să gătire paradiei, Simbătă Octomvrie 11 s-au dat slobodzenie de obște ca să margă cine va vrea să privească pre acest strălucit răposat în casa cîartirului său. Deci Simbătă toată dziua și Duminică [12 Oct.] până în noapte au fost neconținută curgere de norod de toată starea, vrista, neam și lege, care năvălea spre privire aceștii atîngătoare vederi.

Așădzarea oasălor și cele dinpregiur parataxi [=aranjament].

Toată sala palatului au fost înbrăcată peste tot cu materie neagră, lă-sîndu-să numai oarece parte din ferești de da înlăuntru o lumină pre de măsură. La partea salei despre amiază-dzi era făcută o înălțare de două palme de scînduri închiete de patru stînjani lungul și de trei latul, înbrăcată cu postav roș și cu șireturi, și acoperită peste tot cu o ștofă prea frumoasă de fir. Deasupra aceștia era un cuvucion [=baldachin], chip de cerdac acoperit cu catife roșie, și înpodobit de surguci și cu șireturi și cu chîluri [= ?] de fir, perdelile acoperemîntului fiind strînsă în legături de șireturi de fir asupra a dzăce stilpi înauriți.

Intr-acest cuvucion era racla cu trupul acoperit până la piept cu o ștofă de fir despre partea capului; alături cu căpătăiul, o coroană mohorită în chip de mitră înpodobită, sâmn a prințipiei de imperie; lingă aceasta, o cutie rotundă înpodobită și pusă pe așternut de fir, în care au fost bălsămuită inima vestitului Potemkin; și înpregiurul patului, pusă pre rînd, pe scaune, cavaleriile și celelalte înpărăteșii date daruri, apoi și sfeșnice înaurite și cu alte podobe, cu lumini albe și poleite pusă înpregiur; iar pre păreții cei înbrăcați cu negru despre partea capului, închipuit pre tăbliși prin cusuturi și zugrăveli, sâmnile vrednicilor și a birușilor, și steaguri de acelaș albu, și cele mai frumoasă cusuturi cu fir și topazurile hătmaniei răzămale, unde și titlul întru cîrinderea tuturor cavaleriilor să afla scris pre o tablă neagră.

Patru ofișari de gardă la cap și la picioare zvorînd nelipsit, apoi un rînd de convoi [=escortă] aleși la chip și la stat, înpodobiți strălucit, fiind săbiil goale în mînă, făcea o glumătate de țarcalan despre partea pe unde intra..

Urmează un loc gol, ceia ce arată că relația nu-i terminată, și apoi un necrolog în 133 de versuri, din care ultimele 8 sînt:

Tîmplîndu-să aici în țară
Om așa mare să moară,
N-am găsit cu stricăciune
A să scrie și de mine

O scurtă istorioară
De-o -ntîmplare așa rară.
Dziua ce s-au săvîrșit,
Fie în veci pomenit:

Duminică 1791 Octomvrie 5.

Intre Struve și Nacu există o deosebire cu privire la data cînd a avut loc ceremonia funeabră a lui Potemkin: după Struve la 9 Octomvre; după Nacu la 13 Octomvre.

Data de 13 Octomvre este confirmată și de o însemnare pe o carte bisericească (Revista Ioan Neculce, fascic II, pg. 329):

Să să știe de cînd s-au bolnăvit Cneaz Grigorie Alixandrovici sfetliș [= luminatul] și au și murit piste Prut, și l-au adus mort în Ieș Duminică [5 Oct.] și l-au ținut în casile Hatmanului mortu 9 dzile, și l-au adus di acolo la Golie cu mare țărămonie, care nu s-au fost mai vădzut nîmi în lumi, la veleat di la Hristos 1791 Oct. 13 și di la Adam 7300 Oct. 13*.

Cele trei vase de argint cu măruntaele și crierii lui Potemkin au dispărut dela Goliea (Revista Ioan Neculce, fasc. V pg. 297-298); dar tabla neagră se păstrează azi la Muzeul Municipal Iași (Rev. Ioan Neculce, fasc. V pg. 12).

Depunerea măruntaelor la Goliea este confirmată în 1846 de cătră călătorul rus arhimandrit Porfirie Uspenskii (inaccesibil)**.

La prohodirea lui Potemkin în Iași s-a-ntîmplat să fie și polonul Stanislaw Małachowski în trecere prin Iași:

Tocmai m-am întîmplat la înmormîntarea vestitului Potemkin. Deci am fost să văd casa în care era depus corpul lui. Pe un catafalc înalt era coiful și spada lui. Pe 16 taburete erau ordinele și decorațiile, pe un al 17-lea lingă

*) După A. Wolf, Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau, II Hermannstadt 1805, pg. 207 nota, Potemkin a murit la 15 Octomvre 1791. Este desigur o confuzie între 5 Octomvre, ziua morții, și 13 Octomvre, ziua ceremoniei funebre.

Le Général comte de Langeron, DocHur, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 105, relatează și el moartea lui Potemkin, pe care-l cunoscuse personal: Il partit de Jassy le 25 Août (6 Septembre) avec M. M. Massot, chirurgien français, Timau, médecin allemand, et la comtesse Branitska, sa nièce. A quarante vestes de Jassy, il ne put continuer sa route. Il descendit de voiture, et ayant fait jeter un matelas sur la terre, se coucha dessus et expira.

**) Relatarea Postelnicului Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei, Iași 1857, II 55, că măruntaele lui Potemkin «i-au îngropat unde ș-au dat suflul», nu-l axactă.

Andreas Wolf, op. cit., I Hermannstadt 1805, pg. 254, relatează că la 1797 era în Iași o biserică nouă, *Svete Nicolai*, pe care o zidise prințul rus Potemkin, în care a fost pus corpul neînsuflețit al Înălțîmii Sale, până ce l-au transportat în Crimeia.

cap era un coif de aur. Ofițerii făceau de strajă cu săbiile întoarse spre trupul lui. După acela am fost poftit la masă la hatmanul Branicki, unde era locul de întâlnire și sfat al întemeetorilor confederației dela Targowica.

Triumviratul Potocki, Rzewuski, Branicki [nobili poloni rușofili], se ocupa cu o treabă urită [împotriva constituției dela 3 Maiu 1791]. La masă ambii Branicki discutară cu mine spunind că tendința revoluționară a dietei este dăunătoare Poloniei, căci în curînd se începe războiul, după care va urma căderea țării [a doua împărțire a Poloniei]. Soția lui Branicki, ducîndu-mă la fereastă, a-nceput să se plîngă, spunînd cit a pierdut Polonia prin moartea unchiului ei Potemkin, care avea intenția să rădăce pe Cazaci, să se unească cu oastea leșască și să se proclame rege al Poloniei. Mi-a dat a înțelege că acel proiect fiind descoperit, a fost pricina morții lui, căci, precum au scris și gazetele, Potemkin a fost otrăvit de un preut (la P. P. P. Panaitescu, Călători poloni în țările romine, București 1930, pg. 244-245).

Pe locul unde a murit Potemkin s-a înălțat o coloană.

Je veux parler de la place où le prince Potemkin rendit les derniers soupirs.

Sur le revers de la montagne, on voit une colonne que l'impératrice a fait ériger pour transmettre cet événement à la postérité la plus reculée. Cependant la beauté de ce monument ne répond pas parfaitement aux dépenses excessives que l'on a faites pour le construire. Cette colonne est bâtie en briques. On y lit l'inscription suivante en langue russe: 'C'est dans cet endroit que le prince Grégoire Alexandrowitsch Potemkin, le Taurien, a rendu le dernier soupir, le 5 Octobre de l'an 1791'. Sur le côté opposé on lit ces autres mots: 'La voûte du ciel était son toit, et la terre son lit. Ce fut ainsi qu'il quitta le monde, où siègent l'inquiétude et les soins dévorans' (pg. 90-91).

Noul oraș *Nicolai* este *Nicolaieff* situat pe Bog, care are în fața sa un gol mare și rece.

J. Reuilly, Voyage en Crimée et sur les bords de la Mer Noire pendant l'année 1803, suivi d'un Mémoire sur le commerce de cette Mer et de Notes sur les principaux ports commerçants, Paris, chez Bossange, Masson et Besson, 1806, pg. 271, zice că orașul a fost fondat il y a treize à quatorze ans par un nommé Falleef, desigur prin raport cu anul 1803, cînd își făcea călătoria, adică prin 1789-1790.

Iar *Cherson*, pe unde trece mai pe urmă Struve, est une ville située sur les bords du Dnieper, bâtie depuis quatorze ou quinze ans (pg. 20).

Reuilly op. cit. pg. 271 și Introd. pg. 16 dă relații mai precise: est sur la rive occidentale du Niéper, à cent verstes de son embouchure dans la Mer et à quarante verstes au dessus du Bog; *fondé en 1774 par Potemkin*.

De-aceia Potemkin a și fost îngropat chiar în biserică (Struve, pg. 21), în mijlocul bisericii într-un caveau vouté (ibid. 53).

Este interesant de observat că Potemkin a favorizat introducerea berei în Moldova. A. Wolf, Berchreibung, I Hermannstadt 1805, (redactat în 1804), pg. 34-35, relatează că

Cu 20 de ani înapoi [deci pela 1784] în toată Țara Moldovei încă nu se știea nimic de bere. Dar aceasta plăcea lucrătorilor veniți aici din țările cu bere și care în Moldova sînt cei mai mari bețivi. În ultimul războiu rusoturc prințul rus Potemkin a poruncit să se aducă în Moldova bere englezească, care pare a nu fi venit rău gîtlejului poficioșilor domni boeri. După moartea acestuia s-au vîndut lăzi întregi de bere și se plătea bucuros pentru o butelie 5 pînă la 6 piaștri. În anul 1793 s-a înființat la Iași o berărie de cătră un Neamț. Băutura preparată aici era bună și ieftină. Fiindcă însă era făcută la fața locului și nu în Angliea, ea a fost depreciață și berarul n-a putut s-o ducă.

Potemkin se stabilise la Iași la 1790:

Après la prise de Bender, le Prince Potemkin vint s'établir à Jassy, où toutes les dames russes suivant la cour vinrent embellir le séjour de cette capitale et faire l'ornement des fêtes que le Prince y donna (Le général conte de Langeron, DocHur, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 92).

9. Struve pleacă din Iași spre Crimeia la 9/20 Ian. 1792 (pg. 17), pela opt ciasuri sara (pg. 18).

Trece prin *Bender*. A très peu de distance de la ville, on montre encore aux étrangers la place où *Charles XII*, roi de Suède, se défendit avec tant de courage et d'intrépidité contre près de dix mille Turcs et Tatars, avec une poignée d'hommes qui partagèrent son infortune (pg. 19).

În Crimeia, în satul numit Fortul Jidovilor (le Fort des Juifs), populat de Jidovi, observă une espèce d'animal que l'on appelle *élan* et qui ressemble beaucoup aux cerfs: les habitants s'en servent de plusieurs manières et en tirent le parti le plus avantageux (pg. 32).—*Elan* este bulgar *elenj*, rus *olenj* 'cerf'.—*Elan* din Valea *Elanului* în ținutul Fălciilor este alt cuvînt: rus *jalánj* 'freier Grossplatz im Walde; die Waldwiese'.

10. La Moscova *l'hôpital des enfans trouvés* est un des établissemens de bienfaisance le plus étendu et le plus vaste (pg. 58).—Foarte probabil acest fel de spital a inspirat lui Constantin Vodă Moruz ideia de a înființa la Iași la 1804 «*un orfanotropon*, adică casă hrănitore acelor copii săraci de părinți» (Uricariul, I ed. II, pg. 317-320), devenit la 1 Ianuar 1852 *Institutul Gregorian*, actuala *Maternitate*.

11. Struve ajunge la Petersburg în August 1792 și stă aici pînă la sfîrșitul lui Mart 1793, cînd pleacă la Constantinopol în ambasada pe care împărăteasa Caterina II a trimes-o la Constantinopol supt conducerea generalului Kutuzov (pg. 64-65), atașat la cancelarie (pg. 359), ca interpret (p. 172).

12. În drum spre Constantinopol călătorul trece prin stepa Ociacovului,

où nous ne vîmes ça et là que quelques tentes et des habitations de *Cosaques* creusées en terre... On n'y connoît d'autre occupation que celle de l'entretien du bétail. Ces Cosaques passent presque toute leur vie à cheval, armés de traits et de lances qu'il manient avec la plus grande dextérité.

De *grands trous creusés en terre* leur tiennent lieu de *magasin* pour conserver leurs provisions de bouche et les vivres dont ils se nourrissent pendant l'hiver (pg. 76).

Obiceiul acesta există și la Romîni:

Prin Muntenia și Dobrogea, astăzi, și prin Moldova mai de mult, locuitorii își fac sau își făceau *gropi de bucate* în pămînt, unde se păstrează. Aceste *gropi* sau *puțuri* sînt largi la fund și strîmte la gură. După ce se sapă, ele se ard cu pae ca să li se întărească pereții și să le ferească de prea multă umezeală. După ce se umple cu cereale, gura li se astupă cu pămînt spre a nu se deosebi de locul învecinat. (T. Pamfile, *Agricultura la Romîni*, București 1913, pg. 217).

Il observase și Carra (pg. 180):

Dès que le bled est moissonné, on le fait fouler sur le champ par des chevaux et on le serre dans des *creux pratiqués sous terre*.

Prințul de Ligne, Iași 1 Dec. 1788 (DocHur, Supl. I, vol. III, fasc. I, pg. 81) observa deasemenea:

Les Moldaves n'ont point de granges, et leurs provisions se serrent dans des *souterrains creusés* près de chaque maison,

dont l'ouverture est faite en forme de puits. Ces souterrains leur donnent aussi les moyens de dérober quelques effets aux recherches des soldats. Ils offrent aux voyageurs, et surtout pendant la nuit, quelques dangers ; mais lorsqu'il n'occasionnent pas d'accident fâcheux, ils font faire des chutes plaisantes. Rien de si commun que de voir un officier, en sortant de la maison où il est en quartier, tomber dans un de ces puits et ne pouvoir en être retiré que par le moyen d'une échelle de corde.

13. La Dubassar... je fus logé chez un Juif, dont la nation occupe la majeure partie de la ville, et qui me céda, d'assez mauvaise grace, une petite chambre fort sombre, et dont les fenêtres étoient garnies de *careaux de papier qui tenoient lieu de vitres* (pg. 77).

Acest obiceu, de a înlocui gîmurile cu hîrtie, există și la Romîni în pătura de jos (T. Pamfile, Industria Casnică la Romîni, București 1910, pg. 418).

La 1777 Carra relatea (pg. 205) că

Le palais où réside aujourd'hui le Prince de Moldavie est un vieux chateau qui a servi d'écurie et d'infirmerie aux Russes pendant la guerre. Ce Prince a fait seulement reblanchir les murs et coller *du papier blanc aux fenêtres brisées*.

La 1778 Bauer (pg. 21) relatea și el că

On ne se sert pas ordinairement de vitres dans la Valachie. Ce sont des *vessies de cochons* qui en tiennent lieu. Les chambres où les femmes se trouvent sont toujours fermées par ces sortes de fenêtres, car les Valacques cachent le sexe ainsi que les Turcs et cherchent à le soustraire aux yeux avides de l'étranger.

Populația acestui oraș pe Nistru este compusă și din numeroși emigrați moldoveni și greci (pg. 78).

14. Ajunge la Țuțora (*Sisora*). Toute l'ambassade visita cet endroit avec d'autant plus d'intérêt et de curiosité, qu'il avoit été, il y avoit deux ans, la demeure du célèbre *feld-maréchal, comte de Romanzow*, après qu'il eut remis le commandement de l'armée à son compétiteur, le prince Potemkin, qui avoit su mériter, d'une manière plus particulière, les bonnes grâces de l'impératrice. C'est dans ce lieu que ce héros a fixé sa retraite, et qu'il a formé la résolution d'y finir ses jours dans le calme et le silence, qui conviennent à un véritable philosophe. Il se-

roît difficile, en effet, de trouver un endroit plus agréable. La maison qu'il occupe est charmante, très vaste, et bâtie en pierres de taille. Les jardins qui en dépendent sont parfaitement bien soignés. Elle est située sur une éminence qui domine une plaine magnifique, arrosée par une infinité de petites rivières, et coupée par de grands arbres de la plus rare beauté, formant un très grand nombre d'avenues qui se prolongent à perte de vue (pg. 91-92).

În iarna anului 1788 generalul feld-mareșal conte Romanzow a stat la Iași în gazdă la *Gheordaki* (sic, -d) (Gheorghe) *Roset-Roznovanu* (A. Wolf, *Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, I Hermannstadt 1805, pg. 270).

En Moldavie M. M. *Rozette Raznovan* père et fils sont les plus distingués par leurs talents dans l'administration, leur probité et leur dévouement à la Russie. Ils sont maintenant [1826] à Kischinew (le général Comte de Langeron, *DocHur*, Supl. I, vol. III, fasc. I, 1709-1812, pg. 65).

Feld-mareșalul Romanzow s-a retras dela conducerea armatelor rusești prin Noemvre 1788 și s-a stabilit la Iași prin Dechemvre 1788. Le général comte de Langeron, *Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790*, publicat în *DocHur*, Supl. I, Vol. III, fasc. I, dupăce arată în ce împrejurări s-a retras feld-mareșalul (pg. 85-86) relatează că

le maréchal acheta une petite campagne auprès de Jassy et s'y retira avec un adjutant et trois domestiques (pg. 86), où pour braver le Prince Potemkin, il affectait la vie d'un stoïcien (pg. 106).

La 6/17 Dec. 1788, când trupele rusești din Iași au sărbătorit ziua onomastică a împărătesei Caterina II, feld-mareșalul conte *Romanzow Zadonazkol* sau *Sndanovsky* a fost și el la biserică (Andreas Wolf, op. cit. pg. 24).

Tot dela Iași scrie Romanzow o scrisoare lui Andreas Wolf la Sibiu, la 7 Mart 1789 (A. Wolf, op. cit. pg. 24 nota).

Mareșalul Romanzow a stat la Țuțora până la încheierea păcii, Ianuar 1792, când s-a întors în Rusia și s-a stabilit la Tașan, lângă Peregaslav. În adevăr, le général comte de Langeron, *Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790*, *DocHur*, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 106, relatează că în Mart 1794 nous passâmes par Kiew pour aller nous présenter au ma-

réalchal Romantzow qui habitait alors son beau château de Tassan, près de Pérégasslaw. Il y vivait retiré depuis la paix de Jassy.

15. Fiind la Țuțora, l'ambassadeur russe y reçut la visite du fils du Hospodar, qui vint le trouver en grande cérémonie. Il étoit accompagné d'une suite nombreuse d'officiers attachés au service de la cour et des gardes du corps de son père... Peu de temps après arriva le consul russe, M. de Severin, à la tête d'un grand nombre de négocians et d'autres habitans qui désiroient d'être présentés à notre envoyé (pg. 92-93).

16. Vineri 24 Iunie=5 Iulie ambasada intra în Iași.

Nous trouvâmes toute la route, depuis le lieu de notre départ jusqu'à Jassy, bordée d'une foule innombrable de personnes que la curiosité avoit attirées des villages voisins et de la ville même. A une petite lieue de là, nous aperçûmes le prince de Moldavie s'avancant en personne dans une belle voiture à six chevaux. Il étoit environné de ses gardes et de la milice du pays, et venoit à la rencontre de notre ambassadeur qu'il accompagna jusqu'à Jassy. Tout le monde étoit aux fenêtres pour voir notre cortège. Il y avoit même des personnes montées jusque sur le toit des maisons. Nous trouvâmes, en entrant dans l'hôtel qui avoit été préparé pour nous loger, un grand dîner servi avec autant de recherche que de magnificence. Le prince mangea avec nous. Il prit, avec notre envoyé, le haut bout de la table. Tous les seigneurs moldaves, attachés à la cour, se placèrent à la droite, et les personnes de la suite de l'ambassade à la gauche (pg. 93-94).

Partea stângă era, după regula turcească, partea de onoare.

17. Vers le déclin du jour, une musique, assez semblable à la musique turque, se fit entendre, et dura jusqu'au moment où chacun se retira... (pg. 93-94).— Era chiar muzica turcească, *tabulhanaua*, despre care v. Canteмир, Descr. Mold. II, cap. III, trad. Pascu, pg. 82.

18. Ambasada șede la Iași paisprezece zile și-o duce numa-n petreceri (pg. 94-95). In timpul liber Struve vizitează curiozitățile orașului, între care *băile turcești* (pg. 95).

Notre séjour à Jassy se termina par deux repas très splendides que se donnèrent alternativement le Hospodar et l'Ambassadeur russe. Rien de plus magnifique que le festin donné

par notre envoyé. Toutes les personnes de la famille régnante y assistèrent, ainsi que les principaux seigneurs moldaves, avec leurs femmes et leurs enfans.

Ce repas fut suivi d'un *bal*, où les dames moldaves, dont la beauté et la riche parure excitèrent notre admiration, exécutèrent avec une complaisance et une grace infinies plusieurs danses du pays qu'elles s'empressèrent de nous montrer. Plusieurs jeunes cavaliers de la suite de l'ambassade leur enseignèrent à leur tour *l'anglaise et la polonaise*, et tout le bal se passa à répéter, de part et d'autre, les danses que l'on s'étoit apprises : l'on dansa ainsi très avant dans la nuit. Cette fête fut terminée par un souper magnifique : déjà le soleil étoit très élevé au dessus de l'horizon, lorsque chacun rentra chez soi (pg. 96-97).

Pentru istoria coriografiei românești, este interesant de reținut că în Moldova dansurile numite *engleza și poloneza* s-au introdus de Ruși la balul dat la Iași de generalul Kutuzov în Iulie 1793.

În timpul ocupației rusești din 1806-1812 coreografia moldovenească s-a transformat complet : En 1806 la danse éprouva aussi une révolution. Les danses nationales furent prosrites ou au moins méprisées. On apprit *les polonaises, les anglaises, les valse, les françaises*, et ces dames ayant beaucoup d'aptitude pour tout ce qu'elles veulent apprendre, parvinrent en un an à danser à merveille ; lorsque nous arrivâmes en Moldavie, elles ne savaient pas marcher (Le Prince de Ligne, DocHur, Supl. I, Vol. III, fasc. I, pg. 79 nota).

19. Peu de jours après, le prince nous donna, à son tour, une *fête* qui surpassa de beaucoup la nôtre ; par la magnificence qu'il y déploya et par toutes les dépenses qu'il fit pour la rendre des plus brillantes. D'après l'invitation que nous reçûmes, nous nous rendîmes dans le jardin de son château, où nous trouvâmes, servi sous des tentes, le dîner le plus somptueux, le plus délicat et le plus recherché. La société nombreuse des femmes charmantes qui y avoient été invitées, l'éclat de leur beauté, la richesse de leur parure, et l'énorme profusion de perles et de bijoux dont elles étoient couvertes, voilà ce qui ajoutait encore aux charmes de cette fête brillante. Vers le soir commença un second bal qui fut infiniment plus beau que le premier, en raison des connaissances que l'on avoit acquises sur

les différentes danses et de la liaison plus intime qui s'étoit établie entre les danseurs (pg. 97).

20. După zece zile duse numa -ntr-o petrecere, ambasada pleacă din Iași (pg. 97). In trecere pela Galata, o surpriză :

A une petite demi-lieue de là, nous eûmes la surprise la plus agréable. En arrivant à Galatha, couvent situé sur une éminence, nous y trouvâmes *un déjeuner magnifique* que le prince avoit fait servir pour nous. Quatre grandes tables, couvertes de vins étrangers de toutes les espèces, et de mets les plus délicats et les plus recherchés, étoient placées sous des tentes ornées de giurlandes de fleurs et de rubans de toutes les couleurs. Invités à venir prendre part à cette nouvelle fête, nous fîmes halte ; et sans plus de cérémonie, nous fûmes nous placer autour de ces tables. Les seigneurs moldaves de la cour qui étoient présens, se réunirent à nous, et chacun porta maints et maints toasts à la santé du prince qui exerçoit, avec autant de grace et de générosité envers nous les devoirs de l'hospitalité. Quand nous eûmes bien bû et bien mangé, nous prîmes congé de *Leurs Excellences*, et continuâmes notre voyage... (pg. 98).

21. Ambasada trece prin Bîrlad (*Burlad*), ville... qui se ressent encore des ravages de la dernière guerre. Elle fut réduite en cendres par les Turcs mêmes, par suite de leur animosité contre les habitans, à cause de leur attachement pour les Russes (pg. 99) ; ajunge la Focșani (*Fokschany*), care... a également beaucoup souffert pendant la guerre. On y voit encore les ruines de plusieurs maisons réduites en cendres à cette époque (pg. 99).

Ruina Focșanilor a fost semnalată și de Bauer, pg. 106 : *Fokshani*... pendant la dernière guerre a été brûlée par les Turcs.

22. In timpul cit ambasada poposește la Focșani, Struve vizitează les deux couvens de *Lagniera* et d'*Otobesch*, situés à trois milles de là (pg. 99). — *Lagniera* (*le = l* lung, ortografie germană) este o înțelegere greșită pentru *la Gniera*, adică *la nîra*, *la Mira*, cu *mi* pronunțat moldovenește *nî* ; — *Otobesch* (pg. 99 și 100), *Otobetshti* (pg. 294) = *Odobești*.

La Mira, Struve și tovarășii lui fûmes très bien reçus par quatre moines grecs qui habitent ce couvent (pg. 101).

Mănăstirea Mira, la poalele munților Vrancei, fusese întemeiată de Constantin Vodă Cantemir (v. Descr. Mold. I, cap. IV, No. 7).

23. La *Rymnik*... on ne voit point, sans un très vif regret, la mutilation d'une très belle *statue en pierre*, représentant Samson assis sur un lion. Ce qui reste de ce beau morceau de sculpture, annonce la perfection de ce travail (pg. 102).—Este vorba de monumentul rădicat la Plăinești, pe Rîmnic, în onoarea lui Suvarov, monument distrus în timpul războiului 1916-1918.—Despre *Rîmnik* v. și Bauer pg. 112 : ...Il a été moitié brûlé dans la dernière guerre.

24. In Munteniea, les manières peu prévenantes des habitants ; la mauvaise grace avec laquelle ils remplissoient envers nous les devoirs de l'hospitalité, tout cela nous déplut avec d'autant plus de raison, que cette conduite contrastoit avec cette franche cordialité et ces attentions marquées dont les Moldaves n'avoient cessé de nous donner des preuves (pg. 102-103).

25. In Munteniea, obiceiurile și costumele se apropieau mai mult de ale Turcilor.

Déjà nous avions commencé nous mêmes à nous conformer insensiblement à la manière de vivre des Turcs. A l'exemple de ces Musulmans, nous fîmes notre boisson favorite du *sorbet*, et trouvâmes que rien n'étoit plus propre à nous rafraîchir dans la grande chaleur qui commençoit alors à se faire sentir. Cette *boisson* se prépare avec du jus de citron et de l'eau, dans laquelle on mêle un peu d'essence de rose et du sucre. Pour la tenir toujours fraîche, on la met ordinairement dans de la glace, ou l'on en prend même pour la faire (pg. 104).

Les différents fruits du pays, et surtout les *melons d'eau verts*, devinrent aussi pour nous une nourriture fort agréable et très rafraichissante (pg. 104).—*Harbuji*.

26. Le 29 Juillet=9 Août nous étions déjà à fort peu de distance de *Bucharest*, capitale de la Valachie. Notre réception et notre entrée dans cette ville ne furent pas moins brillantes qu'elles ne l'avoient à Jassy. Le Hospodar, accompagné d'une suite nombreuse, composée de ses officiers, les uns à pied et les autres à cheval, vint à la rencontre de l'ambassadeur à près d'une petite lieue de la ville. Ce cortège étoit infiniment plus nombreux et plus magnifique que celui du prince de Moldavie. A une certaine distance de cette place nous trouvâmes des grandes tentes, dressées par ordre du Hospodar, et sous lesquelles on avoit servi pour nous le déjeuner le plus recherché. Malgré

toute cette apparence de politesse, nous crûmes apercevoir, dans cette réception, moins de franchise et de cordialité que dans celle du prince Soutzo (pg. 104-105).

Deux heures après ce repas, nous nous remîmes en marche vers *Bucharest*. Nous rencontrâmes, en entrant dans cette ville, comme à Jassy, une foule immense qui s'étoit précipitée sur notre passage. Nous fûmes logés dans un endroit très vaste, où l'on avoit eu soin de placer tout ce qui pouvoit nous être commode. Le Hospodar y avoit fait servir un très grand dîner, auquel nous eûmes le plaisir de le voir prendre part lui-même avec tous les officiers de sa suite... Ce prince et toutes les personnes de sa cour furent placés à la droite de la table, en leur qualité d'hôtes; et celles de notre ambassade se mirent à gauche (pg. 105-106).

Cași la Iași, la București ce fut *une suite de plaisirs et de fêtes* qui se succédèrent les unes aux autres : des grands repas, des concerts, des bals, des promenades aux différentes maisons de plaisance du prince, des illuminations, des feux d'artifice, etc. (pg. 106).

Quant à ce qui concerne *Bucharest*, je ne trouvai point, à beaucoup près, la position de cette ville aussi agréable et aussi riante que celle de Jassy. Elle est cependant de moitié plus grande et plus peuplée. Ce qui mérite un instant l'attention d'un étranger, ce sont les promenades publiques, situées sur les bords de la petite rivière d'*Embrowitz* (recte *Dembrowitz*, *Dîmboulța* !) (pg. 106).

Quelques jours avant notre départ, le Hospodar nous donna *un bal et un très grand souper* dans sa maison de plaisance qui se trouve en face de la ville (pg. 106-107).

27. Ambasada pleacă din București la 10 August.

Nous en eûmes d'autant moins de regrets, que nous n'y avions point été reçus avec cette amitié et cette franche bonhomie que nous avoit témoignées le respectable Sutzo à Jassy (pg. 108).

28. Ambasada intră în Constantinopol la 7/18 Oct. 1793 (pg. 163, 172) și stă acolo pân la 15/26 Mart 1794 (pg. 226). Peste această parte a expunerii trecem, fiindcă nu ne interesează direct pe noi Romîni.

La 15/26 Mart 1794 ambasada pleacă din Constantinopol înapoi spre Rusia prin Dobrogea și Moldova.

29. La 13/24 April 1794 ambasada trece prin Bazargic (*Basartschik*), c'est-à-dire le petit marché. Cet endroit, consumé par les flammes en 1774, pendant le séjour des Russes, est entièrement rebâti, et forme aujourd'hui un bourg assez considérable (pg. 253-254).

30. La 26 April=5 Maiu ambasada era la Măcin (*Matschni*, sic!), village habité, ainsi que toute la contrée qui s'étend à trois ou quatre lieues de là, par un très grand nombre de Moldaves et de Valaques (pg. 262-263), și îndată la Brăila (pg. 263).

31. Dela intrarea în Brăila, 26 April=5 Maiu, și pân la Volcinești în Basarabia, 17/28 Maiu, pg. 263-350, expunerea este considerabil sporită cu informații și considerații despre starea Moldovei, care ar constitui cel mai mare titlu de merit al autorului, dacă n-ar fi simple plagiate din *Carra* (Histoire de la Moldavie et de la Valachie, 1777), *Bauer* (Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, 1778) și *Cantemir*, *Beschreibung der Moldau*, 1771.—Plagiatale din acest din urmă autor au fost relevate de subsemnatul mai întâiu în Revista Critică, 2/1928, pg. 232-233.

Pg. 263-264. Cette ville de *Brailow*, par sa position sur ce fleuve [le Danube], près de l'embouchure du Sereth, faisoit autrefois le commerce le plus considérable, et étoit comme l'entrepôt général de toutes les marchandises qui passaient en Turquie, et qui en venaient, tant par le Danube et la Mer Noire, que par les grandes routes de Constantinople; mais les différentes guerres dont le pays a été successivement le théâtre, ont ruiné et interrompu tout ce commerce.

Brailow... sur une rive escarpée du Danube, située près de l'embouchure du Sereth. Avant la guerre, elle faisoit le commerce le plus considérable, et étoit l'entrepôt de toutes les marchandises (qui alloient et venaient de Constantinople par la Mer Noire).

Bauer, 188.

(Giourgewo et *Braila* servoient de nos tems d'entrepôts généraux aux) marchandises qui passaient en Turquie, tant par eau sur le Danube et la Mer Noire, que par terre sur les grandes routes de Constantinople, mais la guerre

présente les a ruinées et tout commerce est actuellement interrompu.

B a u e r, 26.

Les Turcs y tiennent un commandant, de qui dépend toute la *raya*; et c'est là que le nazir du Sultan reçoit le tribut que paye la Valachie, sous le titre de provision d'hiver et de printemps.

Le tribut que la Valachie est obligé de donner annuellement aux Turcs sous le nom de provisions du printemps et de l'automne est transporté ici et livré au nazir ou intendant de la Porte.

B a u e r, 188.

Le nazir ou intendant de la ville de la part du Sultan...

B a u e r, 79.

Cette ville a été prise plusieurs fois par les Russes.—Rezumă pe B a u e r 189.

Pg. 264-265 rind 6 (principaux objets d'exportation; chevaux, bœufs, moutons, viandes salées)=B a u e r 26 rind 15 — pg. 27 rind 5.

Pg. 265 rind 6—rind 21 (céréales)=B a u e r 11 rind 13—rind 24.

Pg. 265 rind 22—pg. 266 rind 14 (le labour et le choix du terrain)=C a r r a 179 rind 8 — pg. 180 rind 12.

Pg. 266 rind 15—23 (prețul grîului și sacarei)=C a r r a 180 rind 17 jos.

Pg. 266 rind 24—pg. 267 rind 17 (la vigne):

La vigne est un objet plus considérable de culture et de commerce dans ce pays;

Le vignoble est un objet plus considérable de culture et de commerce dans ce pays.

C a r r a, 181 rind 1-3.

elle y croît partout, quoiqu'elle soit cultivée plus généralement, et avec plus de succès, au pied des montagnes.

La vigne... elle y croît partout, quoiqu'elle soit plus généralement et avec plus de succès cultivée au pied des montagnes.

B a u e r, 12 rind 6-8.

Les vins y sont légers et aqueux, mais d'un goût assez agréable et d'une qualité bien-faisante. Ceux de Pietra passent pour être les meilleurs.

Il y en a qui le disputent en bonté au meilleur vin de Tokai; et si l'on en trouve peu, c'est uniquement la faute des habitants, qui ne savent ni le faire, ni le conserver.

car le vigneron ignore ce que c'est que de sarcler la vigne...; on en transporte même jusqu'à Moscow.

Les vins y sont légers et aqueux, mais d'un goût assez agréable et d'une qualité bénigne. Ceux d'*Odobezd en Moldavie* et de *Pietra en Valachie* sont les meilleurs.

Carra, 181 rind 3-7.

Il y en a qui dispute de la bonté avec celui d'Hongrie, et si l'on en trouve peu, c'est uniquement la faute des habitants, qui ne savent ni le faire, ni le conserver.

Bauer, 12 rind 9-12.

car le vigneron ne sait point ce que c'est que de sarcler la vigne...; on en transporte même jusqu'à Moscow.

Carra, 181 rind 9-18.

Pg. 267 rind 18-26 (fruits) = Bauer, 12 (fruits).

Pg. 267 rind 27—pg. 268 rind 19 (montagnes) = Bauer, pg. 10 rind 1-4, pg. 10 rind 20—pg. 11 rind 1.—*Inlocuește pe Turcs din aux ravages des Turcs prin aux ravages d'une soldatesque turque effrénée qu'il est fort difficile de contenir*, rind luat tot dela Bauer pg. 98 nota.

Pg. 268 rind 20-25 (tabac) = Carra 181 rind 2 de jos,—pg. 182 rind 1-6.

Pg. 268 rind 26—pg. 269 rind 1-8 (les plantes *weydz, skompt, jasba galban*) = Carra 182 rind 8-18.

Pg. 269 rind 9-11 (bêtes à cornes) = Carra, 182 rind 22-25.

Pg. 269 rind 12-16 (pâturages) = Bauer, 11 rind 2 de jos—pg. 12 rind 1-3.

Pg. 269 rind 17-21 (chevaux) = Carra, 183 rind 10-14.

Pg. 269 rind 22-25 (moutons) = Carra, 184 rind 5-7.

Pg. 269 rind 25 (laine) = Carra, 183 rind 3 de jos.

Pg. 269 rind 25 — pg. 270 rind 1-7 (fabrique de draps à Fumato, recte Fumats, Afumați) = Carra, 184 rind 1, pg. 186 rind 4-6, și Bauer, 29 rind 4-7.—Pg. 270 rind 3-4, v. rind să fie

original, scrie: Cette fabrique est à peu près la seule en Valachie. Dar din Bauer, l. c. putea afla că deja la 1778 fabrica nu mai exista.

Pg. 270 rînd 8-24 (abeilles, cire verte)=Carra, 184 rînd 15—pg. 185 rînd 1-11.

Pg. 270 rînd 25—pg. 271 rînd 1 (sel fossille)=Carra, 185 rînd 18-22.

Pg. 271 rînd 1-9 (richesses des montagnes)=Bauer, 15, primele 7 rînduri din 'mines'.

Pg. 271 rînd 9-19 (grains d'or)=Bauer, 8 rînd 14-19.—*Olta* (=Oltul) dela Bauer devine *Otta* la Struve.

Pg. 271 rînd 19—pg. 272 rînd 17 (richesses négligées)=Bauer, 16 rînd 3-25.

Pg. 272 rînd 18—pg. 275 rînd 5 (fruits de la paresse et de la stupidité, léthargie, Hospodars)=Bauer, 29 rînd 12—pg. 31.

Pg. 275 rînd 6—pg. 277 rînd 18 (habitants)=Bauer, 18 rînd 9 de jos—pg. 20 rînd 20.

Pg. 277 rînd 21—pg. 278 rînd 6 de jos (mœurs)=Bauer 20 rînd 4 de jos—pg. 21 rînd 20 (aiment le vin, paresseux, avares; Grecs et Juifs fourbes)=Bauer, 21 rînd 11—5 de jos.

Pg. 279 rînd 3-10 (imitent les Turcs)=Bauer, 22 rînd 1-8.

Pg. 279 rînd 11—pg. 280 rînd 18 (religion)=Bauer, 24-25 (religion).

Pg. 281 rînd 15: Galatz ou *Galatsche*.—Carra 6: *Galatche*; 187, *Galatch*.

Pg. 282 rînd 2—pg. 283 rînd 17 (habits)=Carra, 176 rînd 11—pg. 178.

Pg. 285 rînd 4 jos—pg. 286 rînd 2 (le Danube)=Bauer 9 rînd 5-9.

Pg. 286 rînd 3—jos (le Danube et le Commerce)=Bauer 25-26 (commerce).

Pg. 287 rînd 1-6 (Gherghina)=Cantemir, Descr. partea I, cap. IV, No. 8.

Pg. 290 rînd 11—pg. 293 rînd 18 (perspectives d'une politique bien entendue)=Carra 220-223 (réflexions politiques sur la Moldavie et la Valachie).

Pg. 293 rînd 19—pg. 294 rînd 11 (Fockschany)=Bauer 106 (Fokschan).

Pg. 298 rînd 7 de jos—pg. 299 rînd 7 (*le Berlat*)=Carra

169 rînd 13—pg. 170 rînd 1-4 (*le Pruth*).—Aşadar Struve descrie cursul Bîrladului cu pasajul în care Carra descrie cursul Prutului !

Pg. 303 rînd 13 —pg. 304 rînd 15 (Bohémiens ou Zigans, Cyganis) = Carra 170 rînd 6 de jos — pg. 171 (Cyganis, Bohémiens); Bauer 48-49 (Zigans).

Pg. 306 rînd 8 de jos—pg. 307 rînd 6 de jos (les danses) = Cante mir, Descr. partea II, cap. XVII, pg. 156 trad. Pascu (felul jocului moldovenesc, 4 rînduri); Carra 174 rînd 8 de jos—pg. 175 rînd 1-12.—Cette danse est fort amusante, et se nomme la *chora*. Prima propoziţie = Carra 174 rîndul 9 (cu care se începe pasajul citat mai sus); a doua propoziţie = Cante mir Descr. l. c. — Descrie apoi *dantŭl* (dantsch) = Cante mir, Descr. loc. cit.—Adaugă: *Dantsch*, expression polonaise (Cante mir), qui répond à ce que nous nommons *galopade*, ou plutôt *anglaise*.—Revine la Cante mir: Cette dernière est la plus en usage dans les noces des Moldaves.

Pg. 307 rînd 5 de jos—pg. 310 rînd 4 (Kalutschenes = *călucent*) = Cante mir, Descr. partea II, cap. XVII, pg. 157-158 trad. Pascu.

Pg. 312 rînd 2 jos: Je ne veux point quitter cette capitale de la Moldavie [Jassy], sans dire un mot sur cette province, et sans donner quelques détails sur la forme de son gouvernement et sur le caractère de ses habitants. Dar totu-i plagiat.

Pg. 313—pg. 316 (noms anciens et modernes de la Moldavie): pg. 313 rînd 4-16 = Cante mir, Descr. partea I, cap. I, primele rînduri.

pg. 313 rînd 17-23 = Carra 3 rînd 4-5, 10-14.

pg. 313 rînd 24—pg. 316 rînd 3 = Cante mir, Descr. restul capitoului.—În pasajul final Struve numeşte pe Ştefan cel Mare *roi de Hongrie* după Carra 35.

Pg. 316 rînd 3 — pg. 317 rînd 4 (élection et nomination des Hospodars) = Carra 4-5.

Pg. 317 rînd 5-9 (étendue de la Moldavie) = Carra 162 rînd 1-2 de text, pg. 163 rînd 11-15.

Pg. 317 rînd 10-14 (limites de cette province). — Umplură: nu le poate preciza.

Pg. 317 rînd 15-16: Cette province se divise en haute et basse = Cante mir, Descr. I, cap. IV, începutul.

Pg. 317 rînd 16-23 (confins de la haute Moldavie, climat) = *Cantemir*, Descr. I, cap. II alin. 2.

Pg. 317 rînd 24 — pg. 318 rînd 1-3 (climat) = *Carra* 166 rînd 1-9 de text (climat).

Pg. 318 rînd 3-7 (âge des habitants) = *Cantemir*, Descr. I, cap. II, pg. 17-18 trad. Pascu :

Quoique les maladies épidémiques y soient assez rares, on rencontre parmi eux fort peu de personnes qui aient atteint *soixante* ans, et encore moins qui soient parvenues à quatre-vingts.

Boli multe însă Moldova nu cunoaște (pg. 17). Oameni de *șeptezecl* de ani sînt foarte rari, un om de *obzeci* de ani cu greu vei găsi (pg. 18).

In grabă Struve a -nlocuit pe *șeptezecl* cu *șelzecl* !

Pg. 318 rînd 8-15 (sol) = *Carra* 168 primele 12 rînduri de text (sol).

Pg. 318 rînd 16-21 : En général, le sol est si fertile dans toute la Moldavie, que c'est une chose passée en proverbe chez tous les habitants du pays, que *le millet n'a pas plus d'écorce dans la basse Moldavie que les pommes n'ont de pelure dans la haute* = *Cantemir*, Descr. I, cap. VI, pg. 45 trad. Pascu.

Pg. 318 rînd 3 de jos — 319 rînd 1-21 (vin de Cotnar) = *Cantemir*, Descr. I, cap. VI, pg. 46 trad. Pascu.

Pg. 319 rînd 22—pg. 320 rînd 1-6 (chevaux) : ...Les Turcs en font si grand cas, que c'est un proverbe reçu parmi eux, qu'un *jeune garçon Persan et un cheval moldave sont les deux êtres les plus parfaits qu'ait produits la nature*. = *Cantemir*, Descr. I, cap. VII, pg. 50 trad. Pascu.

Pg. 320 rînd 7-26 (le gros et le menu gibier) = *Bauer* 14 rînd 1-19.

Pg. 320 rînd 26 — pg. 321 rînd 1-13 (l'oiseau *ierunca*) = *Cantemir*, Descr. I, cap. VII, pg. 52 trad. Pascu. — Struve scribe *jerunla* în loc de *jerunka*.

Pg. 321 rînd 14—pg. 322 rînd 1-18 (Justice) = *Carra* :

pg. 321 rînd 14 — pg. 322 rînd 7 = *Carra* 190-191 rînd 7 ; — pg. 322 rînd 7-9 = *Carra* 192 nota ; — pg. 322 rînd 12-19 = *Carra* 191 rînd 7-9 ; — pg. 322 rînd 10-14 = *Carra* 197 rînd 8-13 (gouvernement et justice).

Pg. 322 rînd 15—pg. 323 rînd 1 (le titre d'Altesse Sérénissime) = *Carra* 198 rînd 1-10 de text.

Pg. 323 rînd 1 — pg. 328 rînd 4 (officiers du Prince). — Dă lista de mari dregători ai Moldovei. Pînă la *mare paharnic* (pg. 326 rînd 8) urmează ordinea dela Carra; iar descrierea, dela Carra, Cantemir și Bauer.

Leur premier officier se nomme le *grand postelnik*; c'est une espèce de premier ministre (pg. 323 rînd 1-3) = Carra 198 rînd 4-2 de jos. — C'est lui qui ordonne tout à la cour... (rînd 3-11) = Cantemir, Descr. II, cap. VI, pg. 100-101 trad. Pascu. — Son emploi journalier à la cour... (rînd 12-21) = Carra 198 rînd 2 de jos—199 rînd 10. — Douze boyards ou seigneurs de la première classe, que pour cette raison on appelle communément *les douze* (rînd 20-24) = Bauer 44 rînd 14-15 : Les douze boyards de la première classe.

La dignité de cette classe de boyards... (pg. 323 rînd 24—pg. 324 rînd 5) = Bauer 42-43, Des boyards, primul alineat. — Bauer, vorbind de Muntenia, zice : Cette dignité [des boyars] est aussi ancienne que le gouvernement des Hospodars. Mais l'ordre qui a subsisté entre eux jusqu'à la révolution, peut avoir commencé du tems de *Rade le Grand*, qui par les conseils du patriarche *Nifone* à ce qu'on prétend mit les charges du pays sur le même pied où elles sont à Constantinople... Copiind astfel fără discernămint pe Bauer, Struve incurcă istoria Munteniei cu a Moldovei.

Il y a un second et troisième *postelniks*, qui ont aussi leur bâton noir; mais ce ne sont que des officiers subalternes (pg. 324 rînd 6-8) = Carra 199 rînd 15-18; — ou, pour mieux dire, les suppléants du grand *postelnik* (rînd 8-10) = Cantemir, Descr. II, cap. VI, *postelnic al doilea*, pg. 103 trad. Pascu; — Ils ont, comme lui, le privilège d'entrer dans le *grand cabinet* du Hospodar; et c'est une prérogative dont ne jouit aucune des trois classes de boyards (rînd 10-13) = Cantemir, Descr. II, cap. VI, *postelnic mare*, pg. 101 trad. Pascu.

Le second ministre se nomme le *caminar*. C'est lui qui est initié dans tous les secrets politiques du Prince. Ensuite vient le grand Chancelier sans chancellerie, ainsi que je l'ai dit plus haut (rînd 14-18).

Le second ministre se nomme le *caminar*... Son emploi est d'être dans les secrets politiques du Prince. Ensuite vient le *grand-logafeth*, autrement le grand-chancelier, sans chancellerie.

Carra 199 rînd 7-1 de jos.

Il est, en quelque sorte, comme le président et le directeur du conseil des *douze* (rind 18—20).—Umplutură.

Il est chargé d'adresser au Prince les demandes... (pg. 324 rind 20—pg. 325 rind 8)=*Cantemir*, Descr. II, cap. VI, No. 1, *logofăt mare*, pg. 99—100 trad. Pascu.

Il y aussi le second et le troisième logothètes... (pg. 325 rind 8—9)=*Carra* 199 rind 1 jos—200 rind 1;—chargés d'expédier... (rind 9—13)=*Cantemir*, Descr. II, cap. VI, *logofăt al treile*, pg. 103—104 trad. Pascu.

Le *wisternik* ou grand trésorier, perçoit les revenus publics (pg. 325 rind 15—16)=*Cantemir*, Descr. II, cap. VI, No. 8, pg. 101 trad. Pascu;—et paye sur la cassette du Prince les assignations ou ordonnances signées par lui (rind 16—18)=*Carra* 200 rind 6—8;—Il a le droit d'assister au conseil-privé; mais il n'a pas celui d'y émettre sa voix (rind 18—20)=*Cantemir*, loc. cit.

Le *grand Camerask*... (pg. 325 rind 21—23)=*Carra* 200 rind 9—11.—*Camarask* la *Carra* este greşală de scris pentru *camerash*=*cameraş*, *camaraş*.

Le *grand paharnik*... (pg. 325 rind 24—pg. 326 rind 8)=*Cantemir*, Descr. II, cap. VI, No. 7, pg. 101 trad. Pascu.

Le *grand comis*... (pg. 326 rind 9—19)=*Cantemir*, Descr. I, cap. VI, *comis mare*, pg. 102 trad. Pascu.—*Branîste* din *Cantemir* este transformat de Struve în *Branîssa*;—*imperiales*, galbeni, din original este tradus de Struve prin *rixdalers*.

Le *grand stolnik*... (pg. 326 rind 20—26)=*Cantemir*, Descr. II, cap. VI, *stolnic mare*, pg. 102 trad. Pascu.

Se opreşte aici cu lista dregătorilor: Il existe encore un très grand nombre d'autres officiers attachés au service de la cour; mais il seroit trop long de rapporter ici la liste et la nature de leurs emplois.—De fapt vorbeşte mai jos de *ispravnici*.

Pg. 337 rind 4—14 (le Hospodar à l'église ou à la promenade)=*Carra* 202 rind 1—6 plus nota.

Pg. 327 rind 15—pg. 328 rind 4 (*ispravenik*)=*Carra* 203 rind 2 de jos—pg. 204 rind 14, rind 2 de jos—pg. 205 rind 5.

Pg. 328 rind 5—pg. 329 rind 4 (le palais du Prince de Moldavie)=*Carra* 205 rind 7—pg. 206 rind 13.

Pg. 329 rind 5—16 (*bézaadès*)=*Carra* 206 rind 14—pg. 207 rind 2.

Pg. 329 rînd 17—pg. 330 rînd 3 (ville de Jassy)=Carra 207 rînd 3 jos, pg. 208 rînd 3-1 jos.

Pg. 330 rînd 3: Disons un mot des mœurs des Moldaves. «Otez, dit le Prince de Cantemir, dans la *Description* qu'il a publiée de la Moldavie, ôtez à ce peuple sa croyance orthodoxe et son amour pour l'hospitalité, il reste bien peu de choses dont on puisse composer son éloge». — Descr. II, cap. XVII, Despre moravurile Moldovenilor, alin. 2, pg. 151 trad. Pascu. — Este singura dată cînd Struve citează pe Cantemir.

Tot ce scrie Struve mai departe, pg. 330-333 jos, este transcris din Cantemir, capitolul citat, pg. 151-153 trad. Pascu.

Pg. 334 rînd 1-3 (robustes)=Carra 209 rînd 1-3 de text.

Pg. 334 rînd 3-10 (bons soldats)=Carra 212 rînd 10 de jos—pg. 213 rînd 3.

Pg. 334 rînd 11—pg. 335 rînd 1 (les habitants de la basse Moldavie)=Cantemir, Descr. II, cap. 17, Despre moravurile Moldovenilor, pg. 154 trad. Pascu.

Pg. 335 rînd 1-14 (les habitants de la haute Moldavie)=Cantemir, Descr. II, cap. 17, pg. 155 trad. Pascu.

Pg. 335 rînd 15-26 (assassinat, vol)=Cantemir, Descr. II, cap. 17, pg. 154 jos—155 rînd 2 trad. Pascu.

Pasajul 'en général ils ne sont point portés au vol', intercalat între cele două alineate succesive ale lui Cantemir, este luat deasemenea din Cantemir, pg. 155 rînd 4 de jos a traducerii Pascu: 'furturile la ei sînt puține ori chiar deloc'. Este interesant de observat că și Carra zisese (pg. 213 rînd 8): On peut dire des deux nations qu'elles ne sont portées ni au vol ni à l'assassinat.

Pg. 335 rînd 1 jos — pg. 336 rînd 4 (habillement)=Carra 176 rînd 13-18.

Pg. 336 rînd 5-10 (girit)=Carra 109 rînd 3-9 de text.

Pg. 336 rînd 11-18 (instruction)=Carra 210 rînd 3-12.

Pg. 336 rînd 19-21 (caractère)=Carra 213 rînd 5-8.

Pg. 336 rînd 21-23 (hospitalité)=Carra 213 rînd 11-12;—pg. 336 rînd 23 — pg. 337 rînd 11=Cantemir, Descr. II, cap. XVII, Despre moravurile Moldovenilor, pg. 155 trad. Pascu.

Pg. 337 rînd 12 — pg. 340 rînd 17 (les femmes):

Pg. 337 rînd 12-18 (beauté)=Carra 213 rînd 1 jos—pg. 214 rînd 6.

Pg. 337 rînd 18 — pg. 338 rînd 5 (habillemeⁿt) = Carra 214 rînd 11 de jos — pg. 215 rînd 7.

Pg. 338 rînd 5-14 (cheveux) = Cante^mir, Descr. II, cap. XVII, pg. 154 trad. Pascu.

Pg. 338 rînd 15-22 (tresses de cheveux) = Carra 215 rînd 8-15 și 20-23.

Pg. 338 rînd 23 — pg. 339 rînd 11 (ne se montrent pas en public, sont sobres) = Cante^mir, Descr. II, cap. XVII, pg. 153-154 trad.

Pg. 339 rînd 12-18 (portées à l'amour) = Carra 214 rînd 6-15.

Pg. 339 rînd 19 — pg. 340 rînd 4 (le tschugubinat, șugubinatul) = Cante^mir, Descr. II, cap. XVII, pg. 155 trad.

Pg. 340 rînd 5-17 (esclaves de leurs parens, de leurs maris, manquent d'instruction) = Carra 215 rînd 2 de jos — pg. 216 rînd 1-5, 13-22.

Pg. 340 rînd 18 — pg. 341 rînd 8 (la langue) = Carra 218 rîng 9-6 de jos, pg. 219 (cu mici sărituri).

Pg. 341 rînd 9-12 (nombre des habitans) = Carra 172 rînd 1-4 și 7-10 de text, cu deosebiri:

Dans un espace de près de six cents lieues de circonférence que contiennent la Moldavie et la Valachie, on ne compte guère plus de six cent mille habitans.

Dans un espace de 560 lieues de circonférence que contiennent la Valachie et la Moldavie ensemble, on ne compte que cent soixante-dix mille contribuables... Le nombre des habitans, hommes, femmes et enfans, peut être environ de cinq cent mille.

Pg. 341 rînd 12-21 (mélange d'hommes de différentes nations) = Cante^mir, Descr. II, cap. XVI, Despre ceilalți locuitori ai Moldovei, începutul, pg. 145 trad.

Pg. 341 rînd 22-26 (armée) = Cante^mir, Descr. II, cap. VII, Despre armata Moldovei, pg. 111 trad.

Pg. 341 rînd 27 — pg. 342 rînd 8 (revenus) = Carra 188 rînd 1-13 de text. — Fiindcă Carra spuse *mille bourses*, c'est à dire douze cent mille livres tournois, Struve scrie *mille bourses* cu nota: La bourse équivaut, valeur de change actuel, à 1,200 livres tournois.

Pg. 346 rînd 3 — pg. 347 rînd 7. — Considerații privitoare la instabilitatea domniei pe baza celor spuse de Bauer pg. 19—20 (des habitants) și mai ales pg. 98—99 (conclusion). Pg. 346 rînd 7 de jos apare chiar un pasaj copiat din Bauer pg. 98:

Il résulte de là que le peuple est toujours à là merci d'un maître despote et avare que l'on renouvelle et que l'on change à volonté...

On voit un peuple écrasé... à la merci d'un maître despote et avare... Encore a-t-on soin de les changer le plus souvent possible ou du moins de renouveler annuellement le bail de la ferme.

Pg. 347 rînd 8 — pg. 250 rînd 6 = Bauer 99 rînd 16 — pg. 102 rînd 12 (conclusion), cu cîteva sărituri: 4 rînduri pg. 99 jos, 5 rînduri pg. 100, ultimele 7 rînduri pg. 100, 3 rînduri pg. 101.

Așa dar pg. 263—342 și 346—350, total 85 de pagini, din totalul de 398, mai mult de $\frac{1}{6}$, sînt plagiate din Carra, Bauer și Canteмир.

31. Din paginile proprii autorului relevăm următoarele: Ambasada ajunge la Galați la 27 April = 7 Maiu și-i întîmpinată de Codric (*Kodrik*), secretarul Domnului Moldovei (pg. 281, 284).

Ce qui m'étonna le plus dans cette petite ville, ce fut de la trouver aussi florissante, après les ravages affreux exercés dans le cours de la dernière guerre, où elle avoit été presque totalement réduite en cendres, par l'ordre du général Kamenskoï. Elle est aujourd'hui entièrement rebâtie, et l'on y compte *beaucoup de Russes* qui s'y sont établis (pg. 284).

Distrugerea Galațului de generalul Kamenskoï este confirmată de Le Général en chef comte de Langeron, care în Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790, DocHur, Supl. I, vol. III, fasc. I, pg. 101 nota, zice:

Galatz était une jolie ville. Mais dans la première campagne, le général Kamensky, après avoir battu un corps de Turcs près de cette place, la fit brûler, sous autre raison que sa fantaisie. Elle était si riche, que dans le pays on citait comme trois merveilles: 1° la richesse de Galatz, 2° la beauté d'Isatchy, 3° les courants du Danube à Tulchy. Nous n'avons laissé que les courants de Tulchy.

32. Le Samedi 29 Avril = 10 Mai nous quittâmes Galatz, sur les cinq heures... Il étoit près de huit heures quand nous arrivâmes à notre quartier de *Pineva* ...village ...on trouve dans ce canton, ainsi que dans plusieurs autres parties de la Moldavie, *beaucoup de Tatars et de Russes* qui s'y sont établis à la suite de la dernière guerre (pg. 288).

La route qui conduit à *Puzeni* [= *Puțeni*, cu *z=f*, ortografie germană] étant très fatigante et très pénible par le grand nombre de montagnes que l'on y rencontre presque continuellement, et ayant, ce même jour, plus de quarante werstes à faire, nous quittâmes notre quartier de *Pineva* le dimanche au matin aussitôt après le lever du soleil. Nous marchâmes presque toujours en plaine, à très peu de distance de la petite rivière de Berlat. Nous rencontrâmes plusieurs endroits couverts d'un sable épais et très fatigant ...Vers les neuf heures du matin, nous passâmes le Berlat sur un pont de bois, pour nous rendre de là au village de Tekutsch (pg. 289).

Localitatea *Pineva*, între Galați și Puțeni, nu poate fi decît actuala *Pechea*, la 30 de kilometri nord de Galați.

În trecerea lui prin Moldova spre Constantinopol la 1766, un sol polon notează bine *Pechea* (*Pekya*): După trei ciasuri de drum, ne-am oprit în satul *Puțeni* (*Pucen*). După șese ciasuri de drum, ne-am oprit într-un sat clădit de curînd, anume *Pechea*, (*Pekya*). După șese ciasuri de drum, am ajuns în orașul Galați (*Gatacu*) (la P. P. Pănaiteșcu, Călători poloni în țările romîne, București 1930, pg. 221).

Un călător polon prin Moldova spre Constantinopol la 1780 trece și el prin *Pechea*: În sfîrșit, plecînd din Bîrlad (*Burlat*) și trecînd prin satele Scostești (*Skoszteszty*) și *Pechea* (*Pekia*) acest din urmă cu peste 300 de case, am ajuns la Galați (*Galatz*) după paisprezece mîle de drum. Satul *Pechea* (*Pekia*)... (la P. P. Pănaiteșcu, ibid. 238).

Un călător polon prin Moldova spre Constantinopol la 1700 menționează următoarele localități la ducere: Iași, Scînteia, Vaslui, Bîrlad, *Puțeni* (*Pucyna*), Piscul, Galați, iar la întoarcere: Galați, Pîscu, *Pitreny* (recte *Puceny*), Bîrlad, Vaslui, Scînteia, Iași (P. P. Pănaiteșcu, Călători poloni, pg. 96, 97). Un al doilea călător din aceiaș caravană menționează exact a-

celeași localități la dus și la întors, cu observația că și la dus și la întors dă *Puțeni* (P. P. Pănaiteanu, op. cit., 106, 109). Deci *Pitreny* este o greșală de scris pentru *Puceny*.

În această epocă, 1700, *Pechea* nu exista, căci la 1766 satul era «întemeiat de curînd». Întru cît Struve, la 1794, relatează că la *Pineva* erau mulți Tătari și Ruși, putem presupune că *Pechea* se va fi înființat pela 1750 de Tătari și Ruși. O lămurire poate că ne-ar da etimologia cuvîntului. Nu-nțeleg însă cum a putut ajunge Struve dela *Pechea* la *Pineva*.

33. Ambasada se apropiea de Iași. Du haut de la dernière de ces montagnes, nous découvrîmes toute la ville de Jassy... Sur la montagne la plus proche de là, nous appercûmes un couvent, qui avoit servi d'hôpital à nos troupes pendant la guerre dernière (pg. 302).

34. Ambasada intră în Iași Miercuri 10/21 Maiu 1794 (pg. 303), primită cu pompă de Domn și boeri (pg. 304-305). Ambasadorul oferî un *dîner* des plus splendides, auquel assistèrent les boyards moldaves ainsi que le Hospodar (pg. 305).

Le lendemain il y eut gala et bal chez le Hospodar. Le repas se donna dans la salle où s'étoit conclu le traité de paix (pg. 306).

Le lendemain (le vendredi 12/23 Mai) l'Ambassadeur envoya présents à l'Hospodar et à son épouse par M. Lebedew, premier secrétaire et conseiller d'état. Ils consistoient en une pelisse de renard noir, évaluée plus de trois cents roubles (le rouble peut valoir 4 liv. 10 sols de France), avec quatre peaux de martres du Kamtschatka, du prix de quatre cents, une fourrure d'hermine estimée quatre-vingts; et, de plus, dix livres de thé, et la même quantité de rhubarbe. Les présents de la princesse étoient composés d'une aigrette de diamans, estimée six mille roubles, de trois pièces d'étoffes d'or, pouvant en valoir trois cents, et de dix livres de thé.

Le Hospodar envoya, en retour, à M. de Kotusow, des montres d'or, garnies de perles (pg. 310-311).

Le soir, il y eu bal et souper chez l'Ambassadeur. Tous les boyards moldaves y assistèrent avec leurs épouses, parées d'une très grande quantité de perles et de diamans. Le Hospodar fut aussi de cette fête. Notre musique russe remplaça ce

jour-là celle du pays, et toutes les dames s'accordèrent unanimement à lui donner la préférence qu'elle mérite avec justice sur la musique turque (pg. 312).

35. Ambasada pleacă din Iași luni 15/26 Maiu 1794 la 9 dimineața (pg. 312).

Mergînd pe Jijiea (*Schischy*), nous decouvrimes, sur notre gauche, la jolie habitation du fameux comte de Romanzow (pg. 342), iar peste Prut, după Rezina, la colonne bâtită dans l'endroit où le prince Potemkin finit ses jours (pg. 344), pe care le văzuse deja la 18/29 Iunie 1792 (pg. 91, 90, v. mai sus).

36. La 31 Maiu=11 Iunie ambasada ajunge la Ocna (*Okna*), peste Nistru, în Ucraina. Ce village appartient au général Stursa, d'une famille distinguée de Moldavie, qui est venue, comme tant d'autres, chercher asyle et protection sur les terres de la Russie. Les habitans de ce village sont encore *Moldaves* (pg. 360).

Știm că *hatmanul* *Scarlat Sturdza*, feciorul cel mai mare al vornicului *Dimitrașco Sturdza*, ginerele lui *Const. Vodă Muruzi*, la 1792, după războiul ruso-turc, s-a dus cu toată familia în Rusia (*Andreas Wolf*, *Beschreibung des Fürstenthums Moldau II*, pg. 198 text și nota*) și la 23 Iulie 1812 a ajuns guvernator al Basarabiei (*G. Bezveconni*, *Guvernatorul Scarlat Sturdza*, în revista *Din Trecutul Nostru*, Sept.-Dech. 1936, pg. 35—36).

La începutul anului 1792 un alt boer din Moldova, *Delean Cantacuzeno*, s-a dus deasemenea cu toată familia în Rusia (*A. Wolf*, *Beschreibung*, I 272).

Boerul *Manulachi Baliș* (*Balș*) s-a mutat și el cu toată familia la *Dubosar* peste Nistru (*A. Wolf*, op. cit. 274).

37. La 3/14 Iunie ambasada ajunge la *Petschannoi-Brod*, situé sur la petite rivière de Doschlik, bordée de roches de

*) «*Scarlat (Carolus)* a fost poate cel dintăiu fiu de boer moldovan care și-a făcut instrucția și educația în Germania, la școala superioară din Leipzig, timp de 2 ani, și ale cărui relații întreținute cu oamenii mari și învățați din străinătate se vedeau și din conduita lui. La 1780 s-a născut cu *Sultana*, fata cea mai mare a fostului Domn Constantin Muruzi, și-și construit o casă așa de frumoasă, în totul după cel mai fin gust european, cum pînă atunci nu se mai văzuse alta în Iași. Dar după ultimul războiu cu Turcii s-a dus cu toată familia sa în Rusia» (*A. Wolf*, *ibid.* I 268).

«Un oarecare *Sturdza*, om distins și îndatoritor» trăitor la Hotin la 22 Februar 1640 (*P. P. Panaitescu*, *Călători poloni în țările romine*, București 1930, pg. 46) este desigur alt personaj.

chaque côté. Nous y passâmes la nuit dans la petite *maison d'un Valaque* (pg. 364).

38. Numele de localități, păstrate de traducător cu ortografia germană din original, sînt uneori redată greșit.

Iaca tabloul localităților românești pe unde a trecut ambasada în drumul Dubasari-Constantinopol (pg. 83-84):

Dubassar.—*Dubasari.*

Krinlent.—*Criuleni.*

Paschkan.—*Pașcani.*

Kischlnowo.—*Chișinău.*

Straschént.—*Strășeni.*

Kalarasch.—*Calarași.*

Waltschlnestl; pg. 344 *Woltschlnestl.*—Dicționarul Basarabiei cunoaște *Volcineș*.

Ontschestl.—*Unțești.*—Cf. satul *Onțăștii* în Rălația lui Nacu, pg. 124.

Reslna.—*Rezina starala* (rusește), *Răzîna veche* (moldovenește).

Zizora.—*Țuțora.*

Iassy.—*Iași.*

Skinthey.—*Scîntela.*

Anstchesty.—Greșală de scris pentru *Antschesty*=pronunțare rusească pentru *Oncești*, azi *Uncești*; cf. mai jos *Adaja*=*Odaia*.

Wasluy.—*Vasluiu.*

Burlat, pg. 289 *Berlat.*—*Bîrlad.*

Dakullna.—*Docolna.*

Guru Zarasnebuluy.—*Gura Zeletinului.*

Tekutsch.—*Tecuciu.*

Pomistrazeskuluy.—Greșala de scris pentru *Poml Strazeskuluy*=*Poml Străjescului*, actualul sat *Străjescu*.

La rivière *Mulcow* (ortografie franceză pentru german *Mülkow*).—*Milcov.*

Fokschany.—*Focșani.*

Slobodseja.—*Slobozia.*

Topkitschun.—*Topliceni.*

Budsew.—*Buzău.*

Marschiniani.—*Mărgineani.*

Puduktram.—Greșală de scris pentru *Podu Cloran.*

Kraze.—Creața.

Bucharest.—București.

La rivière de Sabare.—Valea Sabarului.

Kalugalent, pg. 110 Kaligulint.—Călugărent.

Adaja, și pg. 111.—Pronunțare rusească pentru Odaja, azi Daja (Data) în Bulgaria.

La pg. 109 menționează *Talastoun* pe riul *Kilneschti*.—*Talastoun=Fălăstoaca, Kilneschti=Cîlniștea*, afluent al Neajlovului.

Traducătorul francez n-a-nțelea citeva nume de localități, anume: *Klein-Derbent* și *Gros* (sic, -s Ț)-*Derbent* (pg. 133), în loc de *Petit-Derbent* și *Grand-Derbent*; apoi *Gross-Bobrick* (pg. 362, 363) în loc de *Grand-Bobrick*.

O greșală de scris este și cea dela pg. 138: *riz*, que l'on appelle *pilast*.—*Pilast=pilaw* (ortografie germană), turc *pilav*, romîn *pilaf*.

39. Cași Carra, Struve nu dă nicio referință despre dînsul. Deși *jeune Russe*, nu știm ce căuta autorul la Viena, iar din modul cum descrie Rusia, vedem că nu-și cunoștea patria.

Poate că tinărul rus era originar din Moscova, de unde plecase de mic copil. În adevăr, vorbind de acest oraș, autorul zice (pg. 57): *Cette ville a beaucoup gagné depuis une vingtaine d'années, du côté des mœurs, du goût et de la beauté des maisons.*

Se pare chiar că plecase din Viena cu oarecare recomandății la Moscova, căci, deși nu stă aici decît opt zile (5—13 August, pg. 56, 57), el îi invită la o petrecere a contelui Șeremetov: *J'assistai à une très belle fête donnée par le comte Scheremetof à Kuskowa, une de ses terres, située à très peu de distance de Moskow, dans une contrée coupée par une infinité de bois charmans, petrecere pe care o și descrie în amănunte* (pg. 58-60).

Va fi avut recomandății și la Petersburg, căci, îndată ce ajunge aici, îi invită la petrecerile dela curte: *A Petersbourg... J'y assistai à différentes fêtes données par la cour à l'occasion de l'anniversaire de la naissance des princes de la famille impériale, pe care le și descrie* (pg. 61-64).

Prin relațiile pe care și le crease astfel, Struve reușește să fie admis a face parte din ambasada lui Kutuzov la Constantinopol:

Après quelques démarches pour être de la suite nombreuse qui devait l'accompagner, je fus assez heureux pour y être admis, et je reçus, en outre, de la part du collège des affaires étrangères, l'argent nécessaire pour faire ma route jusqu'aux frontières de la Turquie et me procurer ce dont j'avois besoin pour figurer dans cette brillante ambassade (pg. 64-65).

După șapte luni de ședere în capitala Rusiei, Struve pleacă cu ambasada la Constantinopol :

Il y avoit déjà sept mois que j'y demeurois, lorsque je quittai enfin cette capitale, vers la fin du mois de Mars 1793 (pg. 65), le jour du jeudi 17/28 Mars 1793 vers les dix heures du soir (pg. 66).

Struve se-ntoarce cu ambasada la Petersburg la 2/13 Iulie 1794 (pg. 398).

Povestirea se oprește aici, așa că nu putem ști ce-a mai făcut apoi autorul.

Înainte de a fi venit pela noi, autorul vizitase Elveția și Italia.

Fiind cu ambasada în drum spre Constantinopol, în Bulgaria, în pădurile dintre râul Camcic și satul Dobrat, autorul zice (pg. 129): Nous nous engageâmes ensuite dans des bois, dont les chemins étoient également bordés de hautes roches qui forment plusieurs points de vue assez pittoresques; ils me rappelèrent plus d'une fois les paysages riens que j'avois rencontrés en Krimée ou *dans la Suisse*.

La ville de Sévastopol, zice Struve, est située, *comme Naples*, en partie sur les montagnes qui environnent le port, et en partie au pied de ces mêmes montagnes... (pg. 37).—C'est une vérité généralement reconnue, que Constantinople est la ville la plus agréablement située qu'il y ait en Europe, et que, sous ce rapport, elle peut disputer la préséance à *Gênes* et à *Naples* même (pg. 170).

Cunoștințele de istorie ale tinărului nostru nu prea erau strălucite. Ajungând la Pașcani, în Basarabia, autorul zice (pg. 85—86) :

Nous traversâmes un pays délicieux. J'aperçus sur le haut des montagnes, dont il est rempli, des pierres sépulcrales, des petites colonnes et des croix sur lesquelles étoient gravées des inscriptions qui excitèrent notre curiosité. Ces signes, destinés

à conserver la mémoire de différens événemens remarquables arrivés dans ce pays, sont, en général, de la plus haute antiquité. Ils se rapportent *au temps des campagnes de Trajan et de plusieurs autres généraux romains dans ces contrées*. Toutes les élévations que l'on remarque sur les collines, ne sont également que les tombeaux des combattans qui ont péri dans la mêlée, et que l'on a enterrés dans ces endroits.

TABLA DE MATERII

Carra

	<u>Pg.</u>
Partea istorică, plagiat din Cantemir	1
Anecdota despre domnia lui N. Mavrocordat	7
Partea actuală (Disertația)	21
Introducere	21
Frumusețile Moldovei	22
Administrația	22
Justiția	25
Cultura	32
Barbații	37
Femeile	38
Cereale	39
Plante tinctoriale	41
Fructe	43
Albine	44
Vinuri, oi și miere	44
Țigani, Armeni și Evrei	45
Muntenica: Alex. Vodă Ipsilanti	46
Iași	47
București	47
Saline	47
Nitru	48
Vite, cai și porci	48
Caracterul Valahilor	48
Fabrici de postav și costume	49
Piel de iepure	56
Limba românească	57
Date geografice	58

	Pg.
Metoda de lucru a lui Carra	58
Disertația	59
Origina Românilor	60
Ediția II	62
Cuvinte deformate	64
Memoriul lui Carra din 1782	67
Biografia lui Carra	71
Influența operei lui Carra	76
Traducerea românească de Orășeanu	78
Influența lui Carra și a celorlalte opere de acest fel asupra istoriografiei moldovenești și muntenesești	80

Bauer

Opera	81
Reforma lui Const. Vodă Mavrocordat	85
Administrația	85
Justiția	87
Armata	87
Clasele și categoriile sociale	88
boerii	88
eclesiastici	89
țărani	90
Impozitele	90
capitația	90
oieritul	91
dijmăritul	91
vinăritul	91
vacăritul	92
pogonăritul	92
Expunerea reformei de Const. Vodă Mavrocordat în Mercure de France	92
Reformă revoluționară	93
Soarta reformei	94
Critica reformei	96
Note istorice	97
Românii urmași ai lui Traian	97
Caracterul Muntenilor	97
Țigani, Armeni și Evrei	98
Cultura	98

	Pg.
Textul	99
Termini specific românești	99
Cuvinte deformate	99
Bresle și mazili	102
Ruptași	103
Negustori	103
Impozite	103
Influența operei lui Bauer	105
Traducerea grecească a lui Lazaros	105
Utilizarea (plagiat) de Hugas Ingigian	105

Struve

Opera	118
Galițica, Cernăuți, Herța, spre Iași	119
Iași	121
Potemkin	123
Rălaștia lui Gh. Nacu din 1791	125
Nicolai, Nicolaev	127
Cherson	127
Bender, Fortul Jidovilor	128
Moscova	129
Ociacov	129
Dubasar	130
Țuțora, locuința feld-mareșalului Romanzow	130
Iași	132
Galata	134
Birlad, Focșani, Mira, Odobești	134
Rimnic, București	135
Constantinopol	136
Bazargic, Măcin, Brăila	137
Plagiate	137
Galați	147
Pechea, Puțeni	148
Iași	149
Jijiea, locuința lui Romanzow	150
Ocna, generalul Sturdza	150
Petschannoi-brod	151
Numele de localități redat greșit	151
Biografia lui Struve	152

.Indice de cuvinte și lucruri

- Ac Ifac 11.
Ac Vlah 11.
accé 115.
Adaia 152.
adjoutaritză (= agiutorință) 102.
Afumați 50.
aga 23.
agiutorință 94, 102.
ajanit (= oțarit) 100.
albastru 55.
albăstrime 55.
albine 44.
alcibys (= aleși) 102.
aleși 102, 115.
anecdotală 7.
Anstichesty 151.
armata 87, 96.
Armeni 5, 46, 98, 103.
artilăria 59.
Bairam 95.
Baîș, Iordachi, 24, 25.
— Manolachi, 150.
baluri 133, 136, 149.
ban, mare, 47, 85, 86, 88.
banatul de Severin 85.
banii calului 89, 104.
banni kalalı (= banii calului) 104.
barnichors (= bănișori) 101.
Basarabia 22.
bașbulucbaș 66.
Bazargic 137.
băi turcești 132.
bălsămui 125.
bănișori 86, 101.
bărbații 37.
băuturi 135.
bechiar 114.
Bender 128.
berărie 128.
bere 128.
Berzan 56.
beșici de porc ca ferești 130.
Bistrița 46.
Bic (codrul Bicului) 124.
Birlad 134, 140, 151.
Bobrik 152.
boengloae 41.
boeri 119.
boerii 86, 87, 88, 143, 144.
Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare 11, 13.
Bogdan, Manolachi, 35, 36.
boli 142.
bowises (= fr. bourses) 65, 79.
Brancowans (= fr. Brassiowans) 103
Brașov 31.
Brașoveni 103.
Brăila 137.
bresle 102, 103.
Brincovanu 20, 21.
Bucovina 10.
București 9, 47, 49, 50, 60, 85, 135, 136, 152.
Bugeac 22.

- Buzău 151.
 Cabiliens (= Copilovați) 103.
 cadouri 149.
 caftan 55.
 cai 48, 119, 120, 142.
 calmacan 86.
 calarași¹ 100, 101.
 Calarași² 151.
 Calé 5.
 Calimah Vodă 52.
 camaraș 46.
 Cantacuzin 84.
 — Dimitrașcu 18.
 — Șerban 18.
 Cantacuzeno-Delean 150.
 Cantacuzino-Pășcani 33 nota.
 Cantemir, Dimitrie 14, 15, 17, 145.
 — Constantin 16.
 capitația 90.
 capre 45.
 Caragea, Scarlat 36.
 cardaman 41.
 carități 49, 69.
 Carol XII 128.
 Carpați 99.
 Casois (= Cazaci) 100.
 cataraches (= calarași) 101.
 catararzi (= calarași) 100.
 catife 125.
 catoren (= catane) 101.
 cavalerii (2) 125.
 Cazaci 129.
 Cazyklu Voda 9, 11, 12.
 călărie 37.
 Călugăreni 152.
 călugări dela Sft. Ioan din Iași 53.
 căminărit 101.
 căpitani de catane 101.
 — de margine 101.
 — de mie 86, 87.
 — de vinători 99.
 cărți, bisericești 99.
 — franceze 37.
 — grecești 69.
 — latine 69.
 cenușiu 55.
 cereale 39.
 Cernăuți 3, 119.
 cfartir 125.
 chatrazet (= șatrareț) 101.
 cvartir 124.
 Cherson 127.
 Chiperești 50, 51, 54.
 Chiprovaț 103.
 Chiproviceni 104.
 chirhană 54.
 Chișinău 151.
 chiuluri pl. 125.
 chocodar (= ciohodar) 64.
 Ciahlău 100.
 ciară verde 44.
 ciavuş bași 113.
 Cilia 2.
 ciubotari 49.
 ciubucciu 102.
 cinipă 70.
 Constantin Cîrnul 100.
 Cișla vizirului 104.
 clavuz claușu 113.
 clucer de arte 88, 101.
 cniaz 124.
 Codric 147.
 Constantinopol 136, 137.
 Constituția țărilor românești 92-93.
 consul francez la Iași 70.
 convoiu 125.
 Copilovaț 103.
 cosarît (= cotărit) 102.
 costum 49.
 cotărit 67, 102.
 Coțnari 10, 44.
 Craiova 9, 10, 58, 86, 94.
 Creața 152.
 Cristiani 51.
 Criuleni 151.
 croitori 49.
 Cronstadt 103.
 Cronstet 31.
 cucuruz 39, 40.
 cultura 98.
 cuvucion 125.
 cziboudzi (= ciubucciu) 102.
 Daia 152.

- dansuri 59, 78, 133 (engleza, franceza, poloneza).
 danț 141.
 davă 104.
 Derbent 152.
 dijmărit 88, 89, 91.
 distrații 75.
 Dimbovița 87, 136.
 dirvari pl. 104.
 Docolina 151.
 doctor 124.
 Dracula 8.
 Dragul 8, 62.
 Drăgășani 44.
 dregători 86, 87.
 drobușor 41.
 Dubasar 150, 151.
 Duca Vodă 14, 15, 18.
 Dumboirza (= Dimbovița) 64.
 Dumbrava roșie 10.
 dvivars (= dirvari) 104.
 dzaiză = geza 100.
 dzaizé = gezie 100.
 Ecclesiastici 89.
 elan 128.
 engleza (dans) 133.
 Evrei 46, 98, 103, 119, 128.
 exportul 67.
 Fabrici de postav 50, 54.
 Falczy (= Fălci) 66.
 Faschina 41.
 Fatchy = Falczy 66.
 Fălăstoaca 152.
 Fălci 3, 41, 66.
 felceri (chirurgici) 49.
 femeile 38-39, 130.
 ferești 130.
 Filipești 51, 53.
 firman 94.
 Focșani 9, 134, 151.
 Fortul Jidovilor 128.
 Fotachi, doftorul 26, 27-30.
 franceza, limbă 37, 99.
 — dans 133.
 francmasoni 32, 71, 72, 76.
 fructe uscate 68.
 Fumaș 50, 55.
 fustași pl. 102.
 Galați 134.
 Galați 3, 137, 147.
 Galiția 119.
 galopadă (dans) 141.
 gardouravî (= vădrărit) 101.
 geză 94, 100.
 generali 124, 125.
 Gherghina 2.
 Ghica, familia 18.
 — Gr. Al. Vodă 23, 24, 27, 32, 46, 52, 72, 73, 74, 75.
 glazé 116.
 girid 37, 38.
 giubé 54, 55.
 Giurgiu 3.
 Golie 126.
 Gorj 103.
 Gorzy (= Gorj) 103.
 grafină 124.
 greacă (limbă) 37.
 Greci 5, 59, 98.
 Greising 51.
 griu 39.
 gropi de bucate (cereale) 129.
 Gura Zeletinului 151.
 Haraciu 64, 94.
 haragiu 100.
 harbuji 43, 120, 121, 135.
 hatman 126.
 hazran 100.
 Herța 119.
 Hetai 65.
 Hmelnîțchi, Bogdan 13.
 — Ghiorghie 13.
 hrișcă 39.
 Ialomîța 65, 107.
 iarbă galbănă 41, 42.
 Iași 3, 22, 47, 49, 52, 60, 61, 121, 122, 128, 131, 132, 149, 151.
 iepuri 56, 57.
 ierbărit 115.
 ieruncă 142.
 împerte 125.
 in 70.
 Institutul Gregorian 129.
 Ipsilanti, Al. 46, 121, 122.

- Isaccea 147.
 ispravnici 22, 23, 86.
 istorioară 126.
 italiana (limba) 37.
 îmbrăcămintea 69.
 Jahzvechz (= Ialomița) 65.
 Jalowetz (= Ialomița) 65.
 Jalowitza (= Ialomița) 107.
 Jijica 150.
 justiția 87.
 Kilia 2.
 Kisla de vizir (= Cișla vizirului) 104.
 Kleeman 56.
 Kronstadt 31.
 Krutchna 43.
 Kugler 51.
 Lagniera 134.
 Langeron 76.
 lăeși 45.
 Le Doulx 30, 31.
 leu pl. lei 90, 94, 99.
 libadé 54.
 Licostom 2.
 lipars (= lipcars) 101.
 lipcani 101.
 lipcars (= lipcani) 101.
 lipsa (= deficit) 95, 99.
 limbi 33, 37, 99.
 — elinească 33.
 — franceză 37, 99.
 — germană 98.
 — grecească 33, 37.
 — italienească 37, 98.
 — latinească 33.
 — moldovenească 33, 57.
 — turcească 99.
 lobut 38.
 logofăt 84.
 — de taină 99.
 Luca della Rocca 31.
 lupi 108.
 Lycostom 2.
 Madam 124.
 Mahomet 11, 12, 13, 14.
 Malachowski 126.
 marchinions (= margine) 101.
 Martinotti 53.
 masalagii 101.
 Mateiu Corvin 9.
 matematici 33, 69.
 materie 125.
 Mavrocordat, Al. 19.
 — Constantin 96.
 — Neculai 7.
 mazili pl. 89, 102.
 Măcin 137.
 mămăligă [39], 40.
 Mămăligă Vodă 52.
 Mărgineani 151.
 medelnicer 112.
 medicina 98.
 megieși pl. 90.
 mehtubgiu 114.
 meu 39, 142.
 mere pl. 142.
 meseriași 98.
 mezilgii 66.
 miere 45.
 — albă 68.
 Milcov 151.
 mintean 55.
 Mira 134.
 mobilierul 68.
 Moldova 2.
 — frumusețile 22.
 — long. și lat. 58.
 — locuitorii 58.
 — Descriere Cant. 145.
 Moldoveni în Ucraina 150, 151.
 Moldovenii 78.
 Montan (= Munteni) 56.
 Moscova 129.
 moscoviți 57.
 Motru 46.
 mucarer 94.
 muhurdar 114.
 Muntenia (= Valahia)
 — long. și lat. 58.
 — locuitorii 58.
 Munteni (= Valahii) 48, 97, 98, 135.
 muzica 78.
 — rusească 149.
 — turcească 132.
 Nacu 124.

- nazir 67.
 neamuri pl. 89, 102.
 negustori 5.
 Nemți 51.
 niamours (= neamuri) 102.
 Nicolaev 123, 127, 128.
 Nicolaevca 124.
 Nicoletii 24.
 Obiceul pământului 109.
 Obor 87.
 oca 38.
 Oclacov 129.
 Ocna 47, 150.
 — Slănicul[ui] 48.
 — Telega 48.
 Ocenele mari 48.
 Odaia 152.
 Odobești 44, 134, 139.
 oerit, v. oiarit.
 ofițări 25.
 oi 45, 67.
 oiarit 88, 89, 91, 100.
 Oltul 46.
 Oncești, în Basarabia 151.
 — în Moldova 151.
 Onăștii 124.
 Orasch (= Oraș de Floci, Cetatea de floci) 109.
 Orășeanu 78.
 orfanotropion 129.
 Orikert 43.
 orz 39.
 Ova 104.
 Palat 125.
 palatul domnesc Iași 74.
 Pantelis 65.
 paradis 125.
 parale pl. 91, 99.
 parataxi 125.
 Pașcani 151.
 paharnic (= paharnic) 100.
 paharnitzel (= paharnicel) 102.
 păpuși 59.
 peceți 90, 101.
 Pechea 148.
 peciu 101.
 perdari (= serdar) 101.
 Peregaslav 131.
 persan 142.
 peszetes (= peceți) 101.
 petreceri (recepții) 132, 133, 134, 136, 149.
 Petriceicu 15, 18.
 Petru cel Mare 20, 21.
 Petschannoi-brod 151.
 petzeder (= peceți) 101.
 Piatra 44, 139.
 pîl 114.
 Pineva 148.
 Pireny 148.
 pitar 102.
 pitta, pittari (= pitar) 102.
 piei pl. 56, 57.
 plagiate 2, 137.
 plante 69.
 poarta verde 56.
 Poclovaliștea 50, 53.
 poclon 91, 94.
 — ul steagului 102.
 Pocuștea 21.
 Podlachie = Podolie, 66, 79.
 Podolia 21, 66, 79.
 Podu Cioran 151.
 pogon 92.
 poganăritul 92.
 polcovnic 101.
 poloneza (dans) 133.
 Pomi Străjescului 151.
 porci 48.
 postajă pl. (= postavuri) 54.
 postavari pl. 51.
 postăvarie 54.
 Postovăria 53.
 poșta 119.
 Potemkin 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 150 (coloana).
 Precop = Perecop 65.
 prekis 64.
 prințipe 125.
 Prui 22, 126, 141.
 Pudukram 151.
 pungi pl. 146.
 Puțeni 148.
 puțuri de bucate 129.

Quincaillerie 68.
 Quiprovazi (= Chiprovați) 103.
 Quisne (= Cîrnu) 100.
Radu Negru 99.
 rahtivan 102.
 raiale 85.
 rălașica 124.
 recensemînt 90.
 recepții 132, 133, 134, 136, 149.
 religiea 62.
 Rezina 150, 151.
 rhativan = rahtivan 102.
 Rîmnic 135.
 Romanó, Manolachi 26.
 Romanzow 74, 130, 131, 150.
 Romîni, origina lor 97.
 roși de țară 100.
 roupotchis (= rupțași) 103.
 Roznovanu, Gheordachi, Roset 131.
 rudari pl. 45.
 Rudziac (= Bugeac) 65.
 rupțași pl. 103.
 Rușii 74, 119, 122, 147.
 Sabarul 152.
 sacară 39.
 Sadagura 3.
 safalnagiu 104.
 salianigiu 104.
 saliané 104.
 saline pl. 47.
 salliani = saliané 104.
 sarugi 65.
 Saul, doctorul, 34, 35.
 Schachlow (= Cîahlău) 100.
 Scheidemantel 52.
 Scinteia 151.
 scompie 41, 42.
 Scostești 148.
 scoutelmaks (= scutelnici) 66.
 scrierea limbii romîne 58.
 scumpie 41, 42.
 scutelnici 115.
 scuzi pl. 4, 6.
 Severin 5.
 serdar 15, 16, 47, 101.
 sfetliș 126.
 Sîlistria 94.

Sîlistrienți 103.
 silitră 48.
 Slănic 48.
 Sloboziea 151.
 slujitori 88.
 Sndanovsky 131.
 Soliman 14.
 sorbet 135.
 sorgui = sarugi 65.
 spital 149.
 — de copii găsiți 129.
 statui 135.
 stenohorie 124.
 stînga 132.
 Străjescu 151.
 Strășeni 151.
 Sturdza, general 150.
 — Scarlat 150.
 subaș 102.
 Sulzer 32.
 Svete Nicolai 126 n.
 Școli 32.
 șfert 90.
 Ștefan cel Mare 9, 10, 11, 62.
 ștofe 68, 125.
 Tabouse (= topuz) 102.
 tabulhanaua 64, 132.
 Taifali 3.
 Taiphalia 3.
 Talpă, crîșma lui 124.
 talpoși pl. 100.
 Tașan 131.
 Tataři 138.
 Tecuciu 151.
 Tekkiur 12, 13.
 Tentuk (= Teutul) 64.
 Teodorachi 34.
 Tirgoviște 87.
 Tirgu Ocnei 48.
 Topliceni 151.
 topuz 102.
 toustaches (= fustași) 102.
 tribut 4, 5, 6.
 Tulcea 147.
 Turci 52, 122, 135, 139, 142.
 tutun 56, 68.
 tutunăriți 56.

- Țărani 90, 96.
 țărămonie 126.
 Țigani 45, 78, 98.
 ținuturi pl. 85.
 Țușora 130, 132, 151.
 Ungarica 141.
 uniformă 55-56.
 unt 68.
 Unțești 151.
 ursari pl. 45.
 Uspenskiĭ 126.
 Vadoura (= vadră) 101.
 vaidă 41.
 valezi (= volovzi, bg. volóvŭi boi)
 87, 101.
 valsuri pl. 133.
 Vasluiu 151.
 vataf de aprozi 102.
 vatras (= vatrari) 101.
 vatrari pl. 45.
 văcărit 92.
 vădrărit 101.
 Ventura, Neculachi 26.
 verde 56.
 vie 43-44.
 vinărit 88, 89, 91.
 vinuri pl. 45.
 vite pl. 48.
 vivlicar (= vivlioticar) 102.
 vivlioticar 102.
 Vilcea 48.
 vinatul 69.
 Vlașca 50.
 Volcinești 151.
 Volcineț 151.
 Voltaire 37.
 vornicei pl. 86.
 vrîsta 142.
 Vulgaris, Evghenie 37.
 Weyd 41.
 Wilkinson 56.
 Wolf, Andreas 131.
 Zadonazkoi 131.
 Zafert 43.
 Zalescic 51.
 [zapciĭ] 91.
 zămoși pl. 43.
 zvorelnici pl. 124.
 zvorî, vb. 125.
 zybach (= subaș) 102.